

Slavistična knjižnica 14

Petra Kodre

**Vzgoja
za krepitev zavesti
o narodni pripadnosti
pri pouku književnosti
v 20. stoletju**

Slavistično društvo Slovenije

Ljubljana, 2008

Slavistična knjižnica 14

Petra Kodre

Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku
književnosti v 20. stoletju

Izdalo Slavistično društvo Slovenije

(<http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/sds/sds.html>)

Ljubljana, 2008

Recenzija: red. prof. dr. Boža Krakar Vogel, izr. prof. dr. Marija
Stanonik in izr. prof. dr. Zoltan Jan

Urednik zbirke: izr. prof. dr. Zoltan Jan

Tehnična urednica: Malka Čeh

Tiskarna Pleško, Ljubljana

Izdajo znanstvene monografije je finančno podprla Javna agencija za
raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6.09:172.15
172.15(497.4)"19"
37.015.31:172.15(497.4)"19"

KODRE, Petra

Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku
književnosti v 20. stoletju / Petra Kodre. - Ljubljana :
Slavistično društvo Slovenije, 2008. - (Slavistična knjižnica /
Slavistično društvo Slovenije ; 14)

ISBN 978-961-6715-03-4

241580032

Vsem,

ki so s ponosom Slovenci

Pričujoča monografija je nastala na osnovi moje doktorske disertacije, kar pomeni, da je rezultat mojega raziskovalnega dela ter številnih nasvetov in strokovne pomoči mentorice, red. prof. dr. Bože Krakar Vogel, ter somentorice, izr. prof. dr. Marije Stanonik, za kar se obema iskreno zahvaljujem.

Zahvala gre tudi red. prof. dr. Miranu Hladniku, ki me je spodbudil, da sem knjigo izdala pri Slavistični knjižnici, še prav posebej pa izr. prof. dr. Zoltanu Janu, ki mi je pri tej uresničitvi največ pomagal.

Zakaj ljubim svojo domovino? Domovino ljubim, ker sta se mi v njej porodila oče in mati; ker so v njej pokopani dragi mrtveci, ki po njih joče mati in ki jih spoštuje oče; ker sem se v njej porodil jaz; ker je jezik, ki ga govorim, knjige, iz katerih se učim, ker je brat, sestra, tovariši in narod, v katerem živim, in krasna priroda okoli mene in vse, kar vidim, kar ljubim, česar se učim, čemur se čudim, vse, vse je domovinsko. Oh, ti zdaj še ne moreš prav čutiti te ljubezni! Čutil jo boš, ko odrasteš, ko boš mož, kadar po dolgi odsotnosti ugledaš daleč na obzorju visoke, sinje gore svoje domovine: čutil jo boš, ko ti bo nepopisna mehko zalivala oko in ti izvabljala iz srca radostne vzklike. Čutil jo boš v daljni, tuji zemlji, kjer te bi srce zavedlo k rokodelcu, ki si ga mimogrede čul, da je izpregovoril besedilo tvojega jezika. Čutil jo boš bolešno in s ponosnim zaničevanjem, in rdečica ti bo oblila lica, ko začuješ iz tujčevih ust nespodobno besedo o svoji domovini, o svojem jeziku; ko zaslišiš, da se tujec roga slavni preteklosti junaškega in mučeniškega naroda tvojega; ko boš videl, da se njega najdražje svetinje teptajo v prah. Silneje in še ponosneje jo boš čutil onega dne, ko bo sovražna četa pretila z vojno tvoji domovini in boš čul žvenketajoče orožje od vseh strani, ko boš videl, kako hite mladeniči v brezštevilih krdelih osvobajati domovino, kako jih očetje poljubljajo in osrčujejo! – Pogum velja! – Kako se poslavljajo matere od sinov, kliče jim: Zmaga in Bog z vami! Kakor nebeško radost jo boš čutil, ako boš tolikanj srečen ter boš videl, kako se vračajo izredčeni, utrujeni, raztrgani in strašno zdelani polki v rojstno ti mesto: v očeh zmagovalen ponos, v rokah prestreljene zastave, spremljane od brezštevilne čete neustrašnih junakov z obvezanimi glavami in prestreljenimi udi; poleg njih pa nešteta množica ljudstva, ki pleše od radosti in jih obsipava s cvetličjem, čestitkami in poljubi. Tedaj boš razumel ljubezen do domovine! Sveta je in vzvišena ta ljubezen; tako sveta, da bi Te ne mogel sprejeti drugače nego žalostnega srca, ako bi se mi vrnil zdrav iz bitke, pa bi si bil z zvijačo rešil življenje! Nikdar, nikdar več bi Te ne mogel ljubiti! Umreti bi moral od žalosti in sramote!

E. de Amicis, iz Schhreinerjeve čitanke (1909, 1915)

Kazalo

<i>I Uvod</i>	<i>1</i>
<i>II Opredelitev raziskovalnega problema</i>	<i>4</i>
2.1 Opredelitev raziskovalnega obsega	4
2.1.1 Časovna opredelitev	4
2.1.2 Prostorska opredelitev	5
2.1.3 Populacijska opredelitev	6
2.1.4 Snovna opredelitev	7
2.2 Opredelitev raziskovalnih vprašanj	7
<i>III Opredelitev osnovnih operativnih pojmov</i>	<i>9</i>
3.1 Vzgoja, izobraževanje, pouk	9
3.2 Narod, nacija, domovina, domoljubje ...	10
3.3 Narodna, državljanska, domovinska vzgoja	11
<i>IV Načini vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti</i>	<i>14</i>
4.1 Materni jezik v osnovni šoli	15
4.2 Vpliv učiteljevega zgleda	16
4.3 Vpliv zgleda pomembnih osebnosti	17
4.4 Vzgoja s pomočjo umetnostnih besedil	18
<i>V Načrtovanje pouka</i>	<i>20</i>
5. 1 Učni načrti	23
5.1.1 Učni načrti med leti 1901 in 1918	23
5.1.2 Učni načrti med leti 1919 in 1945	28
5.1.3 Učni načrti med leti 1946 in 1990	34
5.1.4 Učni načrt v državi Sloveniji	43
5.2 Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v učnih načrtih	45
<i>VI Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v berilih oziroma čitankah</i>	<i>48</i>
6.1 Berila oziroma čitanke skozi 20. stoletje	48
6.1.1 Razlaga izrazov berilo in čitanka	48
6.1.2 Ocene izdanih beril in priporočila za pisanje novih skozi 20. stoletje	49
6.1.2.1 Slovenske čitanke v avstrijskem cesarstvu	49
6.1.2.2 Slovenska berila v času med obema svetovnima vojnama	50
6.1.2.3 Slovenska berila med drugo svetovno vojno	54
6.1.2.4 Slovenska berila v (FLR) SFR Jugoslaviji	55
6.1.2.5 Slovenska berila v državi Sloveniji	56
6.2 Berila in čitanke, ki so se uporabljale v osmem letu šolanja	58
6.2.1 Seznam analiziranih beril in čitank	58
6.3 Členitev na poglavja ter likovna opremljenost beril	62
6.4 Razlike med različnimi popravljenimi izdajami istih beril	63

6.5 Domovino ljubna motivnotematska podoba besedil v berilih	63
6.5.1 Stopnje poudarjenosti domovino ljubne motivnotematske podobe	64
6.5.2 Podrobnejša kakovostna opredelitev domoljubne tematike v analiziranih berilih	68
6.5.2.1 Domovino ljubje	68
6.5.2.2 Domoljubje	72
6.5.2.2.1 Domačijstvo	73
6.5.2.2.2 Ljubezen do jezika	76
6.5.2.2.3 Pomen slovenskega slovstvenega razvoja	78
6.5.2.2.4 Besedila o znanih osebnostih	80
6.5.2.2.5 Narodna zgodovina	85
6.5.2.2.6 Izselenstvo	91
6.5.2.2.7 Iz zamejstva	94
6.5.2.2.8 Etnologija	95
6.5.2.2.9 Narodnoprobudna tematika	96
6.5.2.2.10 Slovenski značaj	99
6.5.2.2.11 Med vrsticami	101
6.5.2.2.12 Internacionalna tematika	102
6.5.2.3 Narodno in mednarodno v domoljubju folklornih besedil	104
6.6 Avtorji analiziranih beril in besedil v njih	110
6.6.1 Peter Končnik: Četrto berilo za obče ljudske šole, 1901	110
6.6.2 Henrik Schreiner: Čitanka za obče ljudske šole, IV. del, 1909	111
6.6.3 Ljudevit Stiasny: Berilo za ponavljalne, oziroma kmetijskonadaljevalne šole, 1912	112
6.6.4 Henrik Schreiner: Čitanka za obče ljudske šole, III. del, 1915	113
6.6.5 Josip Brinar: Čitanka za meščanske šole, IV. del, 1923	114
6.6.6 Pavle Flerè: Slovenske čitanke za narodne šole, 1923	114
6.6.7 Anton Gaspari, Rudolf Pečjak, Albert Žerjav: Naši vodniki, Slovenska slovstvena čitanka za četrti razred meščanskih šol, 1940	115
6.6.8 Viktor Smolej: Slovenska čitanka za III. in IV. razred gimnazije, 1945	116
6.6.9 Slovensko berilo za nižje razrede gimnazije, 1946	117
6.6.10 Viktor Smolej, Marja Boršnik in Blaž Tomaževič: Slovensko berilo za nižje razrede srednjih šol, 1947	117
6.6.11 Erna Muser, Marija Jamar in Rozka Štefanova: Slovensko berilo IV, 1953	118
6.6.12 Stane Mihelič: Osmo berilo za osnovne šole, 1968	120
6.6.13 Gregor Kocijan in Stanko Šimenc: V nove zarje, slovensko berilo za osmi razred osnovne šole, 1989	121
6.6.14 Mojca Honzak, Vida Medved Udovič, Miha Mohor in Nataša Pirih Svetina: Skrivno življenje besed, 1999	121

6.6.15 Sklep	122
6.7 Domovinoljubje v spremnih besedilih	125
6.7.1 Župančičeva pesem <i>Z vlakom</i> v spremnem instrumentariju beril Antona Gasparija s sodelavci, Staneta Miheliča, Gregorja Kocijana in Stanka Šimenca ter Mojce Honzak s sodelavci	127
6.7.1.1 Anton Gaspari, Rudolf Pečjak in Albert Žerjav: <i>Naši vodniki, Slovenska slovstvena čitanka za četrti razred meščanskih šol</i>	127
6.7.1.2 Stane Mihelič: <i>Osmo berilo za osnovne šole</i>	128
6.7.1.3 Gregor Kocijan in Stanko Šimenc: <i>V nove zarje</i>	128
6.7.1.4 Mojca Honzak, Vida Medved Udovič, Miha Mohor in Nataša Pirih: <i>Skrivno življenje besed</i>	129
6.8 Jugoslovanski vpliv na slovenska berila	130
6.8.1 Južnoslovansko kulturno zbliževanje v učbenikih pred letom 1918	131
6.8.2 Južnoslovansko kulturno zbliževanje v berilih 20. stoletja	132
6.8.2.1 Motivnotematska analiza besedil	132
6.8.2.2 Narodnostna analiza avtorjev besedil	133
6.8.2.3 Analiza tujejezičnih neprevedenih besedil	134
6.9 Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v berilih	136
VII Zaključek	138
7.1 Analiza učnih načrtov	139
7.2 Analiza beril	140
7.3 Primerjalna analiza učnih načrtov in beril	148
7.4 Pogled v prihodnost	150
Viri in literatura	153
Povzetek	163
Summary	165
O avtorici	167
Iz recenzij	168
V Slavistični knjižnici je doslej izšlo	169

1 Uvod

Nacionalna identiteta je zbrana v narodovi kulturi. Posebno mesto ima v tem smislu literatura, kar je še zlasti opazno pri literaturi malih narodov, ki poudarjeno izraža nacionalno identiteto (Virk 1993). Slovenska književnost ima narodotvorno nalogo; spoznavanje književnorazvojnih stalnic in spremenljivk omogoča razumevanje književnosti kot kulturno- in narodnozgodovinskega pojava (Krakar Vogel 1990).

Dušan Pirjevec piše o narodu kot o »*subjektu zgodovine, čigar modus zgodovinske eksistence je akcija, ta pa se kaže kot politična volja, ki se utemeljuje sama v sebi in hoče sama odločati o svoji usodi*«. Za Slovence pravi, da zaradi raznih zgodovinskih okoliščin nismo imeli možnosti, da bi se uveljavili kot samostojen narod, zato si samostojnosti nismo zares postavili za smisel, ampak smo kot smisel in temelj narodovega obstajanja postavili literaturo. Slovenski narod se v zgodovini ne utemeljuje sam v sebi in sam iz sebe, marveč se uveljavlja kot služabnik absolutnih in večnih vrednot, njihovo uveljavljanje pa je posebnost slovenske literature. Tomo Virk pritrjuje Pirjevčevim pogledom na narod in njegovo literaturo, dopolnjuje pa jih z ugotovitvijo, da je »*z uveljavitvijo slovenske nacionalnosti slovenska literatura res izgubila svoj transcendentalni ideološki karakter, ki ga je imela v kontekstu (dvakrat) blokirane slovenskega naroda, vendar še vedno ostaja vitalnega pomena – čeprav na drugačen način – tudi za slovensko nacijo v novi politični danosti sodobne Evrope*«. Literatura nam še vedno daje to, kar vedno znova bistveno zadeva naše bivanje, v Evropi narodov pa je, celostno gledano, enako pomembna identiteta velikega in malega naroda. (Virk 1993.) Že pred razglasitvijo slovenske samostojnosti junija 1991 se pojavljajo prva vprašanja, ki izražajo negotovost o tem, »*kako bo v združenih Evropi z narodno samobitnostjo vseh ljudstev, ki bodo v njej živela*« (Lipušič 1991), zato je razumljivo, da ima od vključitve Slovenije v Evropsko unijo vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti še večji pomen, kot ga je imela pred tem. Pri tovrstni vzgoji ima pomembno vlogo šola, ki je »*ključni dejavnik narodne identitete*« (Smith 1991), zato je potreba po zgodovinskem pregledu šolskega dela še bolj utemeljena. Na to potrebo opozarjajo tudi

številne (ne)utemeljene vrednostne sodbe v slovenskih medijih, ki govorijo o tem, da »o domovinski in državljanski vzgoji v naši šoli ni sledu« (Rihar 2005). Na podlagi analize ciljev v osnovnošolskem izobraževanju razvitih držav, dokumentov Sveta Evrope in splošnih

listin (npr. *Deklaracije o otrokovih pravicah*) je skupina slovenskih strokovnjakov pripravila podrobno razčlenjen in utemeljen predlog novih ciljev za slovensko šolo, v katerem je zapisano: »Temeljni cilj osnovne šole je, da omogoča osebnostni razvoj posameznika [...] Šola skrbi za prenos nacionalne in občečloveške dediščine in za razvijanje nacionalne zavesti« (Piciga 1993).

Zgodovina šolstva opozarja, da ni vseeno, na katerem področju ležijo nacionalnovzgojni poudarki: na vzgoji k skupni nacionalni povezanosti, na spoznavanju narodne kulture ali na poveljevanju nacionalne države in sprejemanju njenih imperativnih obveznosti. Državljska vzgoja, slavljenje države in njene veličine služi ustvarjanju etatične miselnosti, povezane z večanjem državne moči nad posameznikom in civilno družbo, nad drugimi, manjšimi narodi. Vse skupaj pospešuje totalitarne težnje v politiki, kjer neboljen posameznik, soočen z zelo veliko državno močjo, izgublja svojo samostojnost vplivanja in političnega odločanja, s čimer izgublja tudi kritično distanco pod pritiski etatične indoktrinacije. (Bergant 1992.)

V sodobnih, postmodernih časih imamo opraviti s poizkusi ustvarjanja nadnacionalnih državnih povezav, ki bi omogočile hitrejši in intenzivnejši ekonomski razvoj držav z enotnim, skupnim tržiščem. V tej fazi se nacionalna čustva umirjajo in vzporedno nastajajo nove, ne le nacionalne, ampak tudi nadnacionalne evropske identifikacije. Živimo v času, ko nacija, v kateri si rojen, in nacionalnost ni več nujna doživljenjska usoda posameznika. Predrzo bi bilo soditi, da postmoderne družbe ne uveljavljajo več svoje nacionalne pripadnosti in da stopa prvenstveno v ospredje nadnacionalnost in interkulturalnost, res pa je, da se podirajo nekoč trdno postavljene meje med narodi in večja pripravljenost za medsebojno kulturno sodelovanje in priznanje. Interkulturalno upoštevanje pa tudi ne pomeni nekritične slepote do vsega, kar je v lastni ali tujih kulturah slabega in nasprotuje človečanskim pravicam, ki so nadnacionalna in nadkulturalna kategorija. (Bergant 1992.)

Stik s tujim trgom, znanostjo in kulturo je danes nujen, prav zato pa je še bolj nujno zavedanje in vrednotenje narodne identitete in skrb za njeno ohranjanje. Pri vzgoji za krepitev narodne pripadnosti ima nepogrešljivo vlogo šola, katere delo določa *Zakon o osnovni šoli*, ki v peti alineji drugega člena med cilji osnovnošolskega izobraževanja predpisuje tudi »razvijanje zavesti o državni

pripadnosti in narodni identiteti in vedenja o zgodovini Slovenije in njeni kulturi» (Zakon o osnovni šoli, 1996). Cilj pričujoče raziskave je, ugotoviti, kako se je skozi celotno dvajseto stoletje ta naloga uresničevala pri pouku književnosti. Na ta način je mogoče poiskati vzroke za trenutno stanje in predlagati smernice za domoljubno vzgojo v osnovni šoli v začetku 21. stoletja. Da postaja vprašanje o domoljubni vzgoji z nastankom države Slovenije in še bolj z njenim vstopom v Evropsko unijo vedno bolj aktualno, dokazujejo tudi novi šolski predmeti, kot sta državljanska vzgoja in etika v sedmem in osmem razredu ter izbirni predmet državljanska kultura v devetem razredu. Nova znanja, ki jih spremenjene družbenopolitične okoliščine zahtevajo in prenovljena šolski sistem in predmetnik dajeta, zagotavljajo vzgojo državljanov na kognitivni ravni. Poleg kognitivne pa je potrebno zajeti tudi konativno raven, ki s procesom čustvovanja vzpostavlja dejaven odnos z obravnavano tematiko in na ta način omogoča vzgojo. Pri pouku književnosti sta vedno poudarjeni tako kognitivna kot tudi konativna raven, v tej študiji pa je pod drobnogled vzeta predvsem konativna, ki bolj neposredno vpliva na vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

Vprašanje o oblikovanju zavesti o narodni pripadnosti v šoli sega na dve enako pomembni področji – vzgojo in izobraževanje. Vzgojni cilji v vzgojno-izobraževalnem procesu, ki se odvija v naših šolah, v učnem načrtu sicer niso tako natančno določeni kot izobraževalni cilji, kljub temu pa lahko prek izobraževalnih ciljev poskusimo identificirati vzgojna hotenja. Vzgojne cilje v vseh družbenopolitičnih obdobjih 20. stoletja določa učni načrt, od katerega je pri pouku književnosti odvisna izbira umetnostnih besedil, ki imajo prek procesa doživljanja, razumevanja, vrednotenja in izražanja vzgojno funkcijo. Iz tega vzroka se je izpostavljenega raziskovalnega vprašanja smiselno lotiti s pomočjo analize pisnih virov, tj. učnih načrtov, beril in čitank za osnovno šolo, ki so bili v rabi v letih 1901–2000.

Raziskava vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v 20. stoletju zaradi svoje kronološkosti zahteva predvsem analizo primarnih in sekundarnih virov, ki pomagajo spoznati dejavnike, pomembne za krepitev domovino ljube učencev, ki obiskujejo predmetno stopnjo osnovne šole. Med primarne vire za pouk književnosti sodijo vsi učni načrti za pouk slovenščine v letih od 1901 do 2000 ter takrat veljavna berila in čitanke.

2 Opredelitev raziskovalnega problema

Pouk književnosti določajo trivrstni cilji: vzgojni, funkcionalni in izobraževalni. Povezuje jih skupna skrb za bralno kulturo. Bralna kultura pomeni duhovno potrebo po branju leposlovja kot možnosti za estetsko uživanje, poti za samospoznavanje in notranje bogatenje ter polnejše doživljanje in razumevanje sveta in človeka. Na tem temelju se gradi vsakršna humanistična in tudi narodna zavest (Krakar Vogel 1988/89). Pričujoča študija raziskuje predvsem vzgojne cilje, njen namen je, pokazati, kako se je skozi 20. stoletje v razvoju obvezne osnovne šole pri pouku književnosti uresničevala in spreminjala vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

2.1 Opredelitev raziskovalnega obsega

Jasnost in doslednost v določitvi raziskovalnega problema zahteva natančno opredeljen predmet raziskovanja. Pri tem so v pomoč štirje kriteriji – čas, prostor, snov in receptorji.

2.1.1 Časovna opredelitev

Cilj te študije je, proučiti vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v 20. stoletju. Za ta časovni razpon sem se odločila zato, ker zajema več družbenopolitično pomembnih sprememb, ki so intenzivneje spodbujale nacionalno zavest in s tem vzgojo za narodno pripadnost. Do leta 1918 so bili Slovenci vključeni v avstrijsko cesarstvo, v šolah se je poudarjala pripadnost Avstriji, slovenstvo je bilo le ožja kategorija, podrejena centralizaciji z Dunaja. Po razpadu Avstro-Ogrske je bil 1. decembra 1918 večji del slovenskega ozemlja združen v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. V tej državni ureditvi, ki se je leta 1929 preimenovala v Jugoslavijo, je bilo čutiti vpliv centralizacije iz Beograda. To je veljalo tudi za novo državno ureditev, nastalo po koncu druge svetovne vojne, ki se je novembra 1945 imenovala Demokratična federativna Jugoslavija, do 1963 Federativna ljudska republika Jugoslavija, po tem pa Socialistična federativna republika Jugoslavija. Slovenija je v tej ureditvi imela vlogo ene izmed šestih uradno enakopravnih republik; najprej se je

imenovala Ljudska republika Slovenija, nato pa Socialistična republika Slovenija. 25. junija 1991 je Skupščina republike Slovenije na svojem zasedanju sprejela ustavni zakon za izvedbo *Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*, *Deklaracijo o neodvisnosti* in še nekatere druge zakone, s katerimi je prevzela vse pristojnosti nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije na svojem območju. S tem dejanjem je slovenski narod v več kot tisočletni zgodovini prvič dobil popolnoma samostojno državo. Maja 2004 se je Slovenija pridružila članicam Evropske unije, s čimer njena državna ureditev sicer ostaja nespremenjena, a bolj odprta za mednarodno sodelovanje in zato tudi za tuje vplive. Trinajst let po tem, ko smo Slovenci dobili svojo državo, smo torej spet močnejše izpostavljeni tujim vplivom, kateri pa so nam nevarni le v primeru, če jih sprejemamo, ne da bi poznali in posledično cenili svojo lastno identiteto.

Za preživetje slovenskega naroda kot samostojne biti je življenjsko pomembno, kaj bodo prihodnje generacije študentov in intelektualcev v spremenjenih razmerah Evropske unije pripravljene storiti za slovensko narodno zavest (Stanonik 2001). Da bi znali spoštovati in uporabljati tuje pridobitve, svoje pa ceniti in jih svetu primerno predstaviti, moramo ponovno razmisliti o vlogi vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v naših šolah.

2.1.2 Prostorska opredelitev

Lokalno je področje te raziskave omejeno na uradno določene meje slovenskega ozemlja, ki pa so se skozi 20. stoletje precej spreminjale. Do razpada Avstro-Ogrske leta 1918 je bila Slovenija njen del, šolstvo na Slovenskem se je vse do takrat razvijalo po zakonih, ki so veljali za avstro-ogrsko monarhijo. Po njenem razpadu je bil večji del slovenskega ozemlja vključen v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Jugoslavijo. Po koncu prve svetovne vojne je velik del Slovencev ostal zunaj meja nove države. S *Trianonskim mirovnim sporazumom* junija 1920 je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev pridobila Prekmurje, Porabje pa je ostalo Madžarski. Na Štajerskem so prostovoljci generala Maistra obranili Maribor z okolico. Meja z Avstrijo je bila določena po koroškem plebiscitu oktobra 1920, ko je večji del Koroške pripadel Avstriji. Meja z Italijo je bila določena z *Rapalsko mirovno pogodbo* leta 1920. (Natek 1998.) Šolstvo na Primorskem je bilo organizirano po zakonodaji, veljavni v Italiji, leta 1923 je *Gentilejeva šolska reforma* sprožila italijanizacijo slovenskih šol. Osnovne šole na narodnostno mešanem ozemlju Koroške so do leta 1938, ko je bila Avstrija priključena Nemčiji, ostale dvojezične, nacistični režim pa je takoj zatrl vsakršen slovenski pouk. V Porabju niso izvajali določil

mirovne pogodbe o zaščiti narodnih manjšin in je bil učni jezik, kakor poprej, madžarski. Na ozemlju Jugoslavije so do leta 1929 veljali predpisi, ki so izšli v stari Avstriji, šolski sistem se je le polagoma spreminjal. (Ostanek 1964.) Okupacija je leta 1941 Slovenijo znova razdelila, ob koncu vojne pa je bila osvobodjena vsa Slovenija. Meja na severu in vzhodu je ostala taka, kot je bila leta 1920 določena s koroškim plebiscitom oziroma mirovnim sporazumom v Trianonu, o meji na zahodu pa so potekala še pogajanja. 10. novembra 1975 so bili v mestu Osimo di San Pietro podpisani *Osimski sporazumi*, prvi pomemben evropski dokument, podpisan po načelih *Helsinške listine*. Z začetkom njihove veljavnosti je prenehal veljati *Londonski memorandum* iz leta 1954 o soglasju med Socialistično federativno republiko Jugoslavijo in republiko Italijo. Z njimi je bila potrjena oziroma sporazumno določena medsebojna državna meja, ki s ponovno potrditvijo sporazumov leta 1991 med Republiko Slovenijo in Republiko Italijo velja še danes. (Marolt s sod. 1999.)

2.1.3 Populacijska opredelitev

Zaradi želje po večji natančnosti v raziskovanju je pričujoča študija omejena le na zadnje leto obveznega obiskovanja osnovne šole, čeprav zaradi ponavljanja vsi učenci svoje šolske obveznosti niso končali v zadnjem razredu izbranega izobraževalnega programa. Ker je bila vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti vključena v vsa leta šolanja, ponavljavci niso ostali brez nje, deležni so je bili le v manjši meri kot njihovi sovrstniki, ki so bili vsa leta šolanja učno uspešni.

Šolska statistika, ki kaže delež otrok v zadnjem razredu izbranega izobraževalnega programa, je bolj skopa, vseeno pa mi je uspelo zbrati nekaj iskanih podatkov, ki so za razumevanje proučevane tematike pomembni predvsem zato, ker povedo, kolikšen del vseh šoloobveznih otrok je bil deležen vzgoje, ki jo prikazuje pričujoča raziskava. Najzgodnejši podatek je iz statističnega pregleda šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1937/38, kjer je navedeno, da je bilo v tem šolskem letu med učenci osnovne šole, torej v prvih štirih letih obveznega šolanja, 99.219 učencev uspešnih, 28.648 pa neuspešnih. To pomeni 77,6 % uspešnih učencev in 22,4 % ponavljavcev, katerim je jasno, da bodo svojo šolsko obveznost lahko končali že pred zadnjim razredom, ki ga izbrani izobraževalni program ponuja. Istega leta je bilo med učenci višje ljudske šole 42.331 učencev uspešnih, 5.952 pa neuspešnih. To pomeni, da je bilo 87,6 % uspešnih, drugih 12,4 % ponavljavcev pa ima možnost, da svojo šolsko obveznost konča pred zadnjim razredom, ki ga predvideva izbrani izobraževalni program. Nižji odstotek šolske uspešnosti med učenci osnovne šole je bilo pričakovati, saj so učenci

višje ljudske šole že prestali prvo selekcijo, ki jo pomeni osnovna šola. Da je ta selekcija upoštevanja vredna, nam pove podatek, da je bilo v tem šolskem letu od celotne šolske populacije 72,6 % učencev osnovne šole, le 27,4 % pa učencev višje ljudske šole. Prvi natančnejši podatki o odstotku otrok ene generacije, ki so obiskovali zadnji razred obveznega šolanja, so iz šolskega leta 1966/67. Po statističnih podatkih Zavoda SR Slovenije za statistiko je v osmem razredu končalo šolanje 62,9 % ene generacije.

2.1.4 Snovna opredelitev

Raziskava želi zajeti pouk književnosti, ki se je izvajal v običajnih osnovnih šolah, ne pa tudi v osnovnih šolah za odrasle ali v osnovnih šolah s prilagojenim programom. Glavni raziskovalni vir so dostopni učni načrti za slovenski jezik in berila oziroma čitanke, ne pa tudi učbeniki za učence in priporočljiva literatura za učitelje.

2.2 Opredelitev raziskovalnih vprašanj

Pričujoča študija skuša poiskati odgovore na vprašanja:

- kako se je spreminjala notranja organizacija obvezne osnovne šole in kako so te spremembe v šolski zakonodaji skozi različna obdobja obvezne osnovne šole vplivale na cilje, povezane z vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti;
- ali/kako so v učnih načrtih za slovenščino, veljavnih v 20. stoletju, opredeljeni cilji, ki določajo vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti;
- kako se ciljem prilagajajo vsebine učnih načrtov in učbenikov, torej:
 - kako so na učni načrt in z njim določeno izbiro umetnostnih besedil v berilih in čitankah vplivali ključni dogodki v zgodovini slovenskega naroda, kot so prva in druga svetovna vojna, osvoboditev po prvi oziroma drugi svetovni vojni in osamosvojitve Slovenije;
 - kakšno svobodo v izbiri predlaganih umetnostnih besedil pušča učni načrt učiteljem;
 - katera berila oziroma čitanke za zadnji razred obvezne osnovne šole so bile v veljavi v 20. stoletju;
 - kako je izbira besedil v izbranih berilih oziroma čitankah sledila predpisanemu učnemu načrtu;
 - kolikšen delež besedil v izbranih berilih s svojo tematiko spodbuja krepitev zavesti o narodni pripadnosti;

- kakšno je razmerje med domoljubno in domovinsko tematiko;
- ali je narodna tematika kdaj zajeta tudi v naslovih beril;
- ali k vzgoji za krepitev narodne zavesti prispevata uvodna beseda in spremljevalni instrumentarij, če sta dodana berilom;
- kako se je spreminjala likovna opremljenost beril, npr. s fotografijami zaslužnih slovenskih mož, državnimi simboli ipd.

Tu naštetá raziskovalna vprašanja so pot tudi k odgovoru na pomembno dodatno vprašanje, ali je pogosto slišán očitek o ideološkosti pouka slovenskega jezika in književnosti v (pol)preteklosti upravičen. O tej problematiki so marca 1993 razpravljali udeleženci Dnevov slovenskega izobraževanja, ki so namesto odgovora izrazili potrebo po izčrpni analizi učbenikov in drugih dejavnikov pouka.

3 Opredelevanje osnovnih operativnih pojmov

3.1 Vzgoja, izobraževanje, pouk

Vzgoja je predmet pedagogike. Izraz pedagog(ika) (paidagogos) je grškega izvora in pojasnjuje svojo prvotno nalogo: voditi (ageis) otroke (pais, paidos) v šolo (Verbinc 1991). V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* pod gesli 'vzgoja', 'izobraževanje' in 'pouk' preberemo:

»Vzgoja – e ž (é) **1.** duhovno in značajsko oblikovanje, zlasti otroka: ukvarjati se z vzgojo mladine, [...] državljanska vzgoja, ki je usmerjena v oblikovanje dobrih, zavednih državljanov [...] **2.** načrtno razvijanje določenih sposobnosti koga za opravljanje kakega dela, kake dejavnosti [...] **3.** načrtno ukvarjanje z rastlinami ali živalmi, da zrastejo, dobijo določene lastnosti.«

»Izobraževanje – a s (ā) glagolnik od izobraževati.«

»Izobraževati – ujem nedov (á ū) načrtno razvijati sposobnost in seznanjati z dosežki različnih področij človekove dejavnosti.«

»pouk -a m (ū) **1.** organizirano sistematično podajanje učne snovi v šoli; **2.** glagolnik od poučiti.«

Vzgoji, o kateri je govora v tej nalogi, ustreza prva geselska razlaga. Le-to dodatno pojasnjujejo številne opredelitve različnih pedagogov, objavljene v strokovni pedagoški literaturi. Za zgled sledijo le nekatere, ki zelo neposredno odgovarjajo na izhodiščno vprašanje. Mojca Šebart je vzgojo opredelila »*kot proces razvoja posameznikove osebnosti, kot proces vključevanja posameznika v družbo, kot proces, v katerem se posameznik družbi prilagaja, in kot proces, v katerem si družba zagotovi svoj obstoj in trajanje*«. Šebartovi pomeni vzgoja »*proces razvoja posameznikove osebnosti, kot namen, da z določenimi vzgojnimi postopki pri posamezniku dosežemo določen učinek*«, zato opozarja, da je »*pri opredelitvi vzgoje kot procesa razvoja posameznikove osebnosti pogosto pozabljen vidik vzgoje kot procesa reprodukcije družbe [...] in da družbena pogojenost vzgoje pomeni natančno to, da se različni nameni, smotri in cilji*

vzgajanja ter njihova različna prisotnost v različnih družbah kažejo kot zakonitost procesov reprodukcije družbe.« (Šebart 1990.) Oskar Autor vzgojo členi na dve podrejeni kategoriji, vzgajanje in izobraževanje, ki v medsebojni povezanosti in prepletenosti pomenita oblikovanje osebnosti glede na nek smoter. Vzgajanje nam tu pomeni vzgojo v ožjem smislu, ki s svojimi vzgojnimi metodami razvija tiste lastnosti osebnosti, ki sodijo na področje čustev, interesov, motivacij, volje, stališč in vrednot ipd. Vzgajanje torej deluje na afektivno, konativno in aksiološko področje. Izobraževanje pa s svojimi učnimi metodami učinkuje predvsem na kognitivno in psihomotorično področje osebnosti, zajema torej znanje in sposobnosti. (Autor 1988.)

Boža Krakar Vogel navaja, da ima pouk književnosti izrazito vzgojno komponento, ki izhaja iz specifičnih lastnosti in vplivov književnosti na čustva, domišljijo in razum, nacionalna osebnostna vzgoja pa spada med širše, sekundarne vzgojne cilje pouka književnosti (Krakar Vogel 2004).

3.2 *Narod, nacija, domovina, domoljubje ...*

Že leta 1909 v *Popotniku* beremo, da je prvi pogoj za razumevanje vprašanja narodne vzgoje, razjasniti si pojem narodnosti (Černy in Pribil 1909). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* na to vprašanje odgovarja: »*národ* –a stil. –óda m (á, o) **I.** skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest [...]« V Verbinčevem *Slovarju tujk* (Verbinc 1991) je geslo »*nacija*« obrazloženo z »*narod*«, v zadnjih desetletjih pa v strokovni literaturi beremo polemike o pomenskem (ne)razlikovanju med pojmom narod in nacija. Z enačenjem pojmov narod in nacija se ne strinja Gregor Tomc, ki zagovarja tezo: »*Ko se pripadniki etnije zavedo svoje povezanosti, postanejo narod. Zavest o skupnem sorodstvu še bolj opeša in nadomesti jo zavest o skupnem izvoru. Tako za etnijo kot tudi za narod velja, da je kulturno homogena skupnost, ki še nima avtonomnega političnega statusa. Predvsem po tem zadnjem se narod razlikuje od nacije*« (Tomc 1993). Janez Orešnik na več konkretnih primerih domačega in tujega jezikovnega prostora dokazuje, da izraza narod in nacija nista sopomenki, ter spodbuja k vzpostavitvi terminološkega reda na tem področju (Orešnik 1968).¹ Bogo

¹ Orešnik pomensko razliko v izrazih narod in nacija dokazuje npr. z opozorilom, da ima Jugoslavija, ki je sestavljena iz šestih narodov, v Organizaciji združenih narodov samo eno člansko mesto in ne šest, kolikor bi jih bilo glede na število narodov pričakovati.

Grafenauer pravi, da je enačenje izrazov narod in nacija v slovenskem jeziku nespremenljiv rezultat zelo konkretne slovenske zgodovine.

Zaveda se, da nekateri o tem mislijo drugače, česar bralcem ne prikriva. Predstavlja jim razmišljanje Ivana Urbančiča (Urbančič 1987), kjer ta zagovarja Heglovo teorijo, »ki gleda v ljudstvu/narodu (Volk) v prvi vrsti kulturno kategorijo, ko pa se njegov duh (Geist eines Volkes) udejanji, imenujemo v organsko celoto razčlenjeni narod državo. Ta proces je obenem izenačen z dokončanjem nastanka neke nacije (Nation).« Grafenauer pove, da je Heglovo teorijo še poenostavil tudi Tine Hribar, ki trdi, da je narod ljudstvo, kolikor izvira iz istega rodu, narod z državo pa postane nacija. V to je Hribar zapletel celo institucionalizacijo knjižnega jezika kot združevalca naroda, češ da se spremeni v resnični nacionalni jezik šele tedaj, ko začne govoriti v imenu očetnjave. Bogo Grafenauer opozarja, da sta Hribar in Urbančič prezrla, da je Hegel svojo teorijo izdelal, ko je nastala šele prva oblika modernih narodov. (Grafenauer 1993.)

Iz vseh navedenih citatov in njihovih povzetkov je jasno, da med različnimi strokovnjaki ne obstaja enoumna definicija pojma narod oziroma nacija, zato ta raziskava skuša ugotoviti, kakšno pomensko polje zavzemata v šoli, in sicer predvsem pri pouku književnosti. Za iskanje odgovora na vprašanje, kako ju razumejo učitelji slovenskega jezika v osnovni šoli, je bila v okviru te raziskave izvedena anketa.² Vprašalniki z enim samim vprašanjem, razložiti pomen pridevnikov naroden, domovinski, nacionalen in domoljuben ter pojasniti pomenska razmerja med njimi, so bili razdeljeni med približno štirideset učiteljic slovenščine. Vrnjenih je bilo le osem, iz česar pa je mogoče sklepati, da anketiranci ne razločujejo med obema pojmomoma. Iz tega je sledila odločitev, da bosta v tej nalogi izraza narod in nacija sopomenki. Označujeta skupnost ljudi bolj ali manj strnjenege zemljepisnega področja, katere povezuje ime in zavest o skupni pripadnosti, ki se navzven manifestira predvsem z zgodovinsko, jezikovno, kulturno in gospodarsko skupno usodo.

3.3 Narodna, državljanska, domovinska vzgoja

Korak naprej od definiranja pojmov 'narod' in 'vzgoja' v tej raziskavi pomeni definiranje besedne zveze 'narodna vzgoja'. Monika Govekar o nacionalni vzgoji razmišlja:

² Anketa je bila izvedena na tretji študijski skupini učiteljev slovenščine, ki je 23. 3. 2003 potekala v Solkanu pri Novi Gorici.

Vzgoja je kompleksen pojem, ki obsega različne sestavine vzgojnega delovanja šole. [...] Kaže se v nekaterih bistvenih elementih izobraževanja, kot so zlasti učni jezik, vsebina pouka pri nacionalni skupini predmetov, ob-učne in izven-učne dejavnosti, in posebej v celotnem vzdušju, ki vlada na šoli v odnosu do nacionalnosti učencev oziroma učiteljev. Ob vsem tem je seveda glavni dejavnik nacionalne vzgoje učitelj sam. [...] Nacionalna vzgoja je bolj načelo vzgajanja, usmeritev ali celo koncept vzgoje, ki se je izrazito krepil z razvojem državne šole. [...] V nacionalni vzgoji se kažejo težnje po intelektualnem spoznavanju vsega nacionalnega, narodnega razvoja ter posebnosti tega in hkrati tudi težnje po razvoju čustvenih, volitivnih razmerij do nacionalnih vrednot in norm, do vsega, kar pripada nekemu narodu. [...] Nacionalna vzgoja je pravzaprav osnova za oblikovanje in krepitev nacionalne zavesti in identitete, ki pa je tudi prepletena z domovinsko in državljansko vzgojo. (Govekar 1995.)

Govekarjeva se zaveda razlike med državljansko, nacionalno in domovinsko vzgojo, hkrati pa priznava, da je ločnico med njimi težko potegniti. Za narode, ki so se oblikovali kot politični narodi v razvoju meščanske države, je značilno, da vse te tri vrste vzgoje sovpadajo. To sovpadanje poenostavlja proces oblikovanja nacionalne zavesti in identitete. Ko narod ni identičen z domovino oziroma državo, enačenje med nacionalno, domovinsko in državljansko vzgojo ni mogoče. Nasprotja med temi tremi vrstami vzgajanja so pogosto značilna zlasti za šolstvo narodnih manjšin oziroma za šolstvo nacionalnih skupnosti v nacionalno heterogeni državi. S to značilnostjo nacionalne vzgoje imamo v našem šolstvu opraviti vse do nastanka samostojne slovenske države. (Govekar 1995.)

Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je tudi danes pogosto predmet strokovnih razprav. Zanj so rabljeni številni izrazi, kot so državljanska vzgoja, patriotska oziroma domoljubna vzgoja, domovinska vzgoja, med katerimi pa so drobne pomenske razlike. Državljska vzgoja je vzgoja državljanek in državljanov (Štrajn 2004). Je zelo pomembna za oblikovanje in razvoj demokratične politične kulture (Sardoč 2003), njen osrednji namen pa je spodbujanje in oblikovanje mladih kot bodočih državljanov. V Sloveniji je državljanska vzgoja sestavina formalnega kurikulumu in se poučuje kot poseben predmet. Domoljubno (ali patriotsko) vzgojo je Janez Kolenc opredelil kot *»proces, v katerem socializacijski agensi (od vrtcev do družine, šole, medijev in ostalih) posredujejo, posamezniki pa pridobivajo in si ustvarjajo predstave o svetu, mnenja, vrednote in verovanja, stališča in prepričanja, oblike in vsebine dokazovanja oziroma znanja o domovini, v kateri živijo«* (Kolenc 2004). Domoljubje je zavest o pripadanju neki kulturi, kolektivu ali ustanovi. Pomembno in potrebno je zato, ker je osnova za oblikovanje

zavesti o lastni identiteti in za gojenje pozitivne samopodobe. Domovina pomembno določa človekovo identiteto, iz česar sledi, da je domovinska vzgoja bistveno povezana z vrhovnim smotrom sodobne edukacije, tj. z oblikovanjem kritičnega misleca. (Žalec 2004.)

Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je torej ena temeljnih nalog pouka književnosti. V tej raziskavi jo definiram kot spodbudo za oblikovanje pozitivnega odnosa do lastnega naroda, njegovega jezika in zgodovine ter do kulturne dediščine – predvsem likovne, glasbene in etnološke. Iz tega se posredno lahko rodi skrb za narodov gospodarski in politični razvoj, od katerega je v veliki meri odvisno življenje pripadnikov naroda. Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti se pri pouku književnosti uresničuje pri obravnavi književnih del in njihovega konteksta, kakor to določata učni načrt in učitelj osebni pristop k obravnavani tematiki. Med književnimi deli k tovrstni vzgoji pripomorejo predvsem domovinoljubna besedila v berilih, posebno dela domačih besednih umetnikov.

4 Načini vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti

O načinih vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je bilo veliko govora zlasti v drugi polovici 19. stoletja. O tem lahko beremo že v prvih številkah *Učiteljskega tovariša*.

Učitelj razširja ljubezen do domovine in do maternega jezika, če si z besedo in djanjem prizadeva, da kaj pripomore k blagostanju domovine in k likanju in priznanju maternega jezika. Nar pripravniši priložnost za to ima učitelj pri učencih vsakdanje in nedeljske šole, in nar bolji pripomoček so mu slovenske berila in slovenski zemljovid. [...] Da učitelj učencom domovino in materni jezik še bolj priljubi, jim pripoveduje, koliko učenih mož se je že za blagor domovine in za izboljšanje maternega jezika trudilo in se še trudijo. Za razširjanje ljubezni do domovine in do maternega jezika so dober pripomoček tudi domače narodne pesmi, ktere učitelj svoje učence uči peti. Dober pripomoček razširjati ljubezen do domovine in do maternega jezika je tudi slovensko slovstvo. (P. G. 1862.)

Tudi Ivan Zupanec je istega leta v istem časopisu navedel načine za privzgojo domoljubnega čuta, med katerimi je na prvem mestu izpostavil učiteljev zgled, sledi poznavanje domovine in njene zgodovine, deklamiranje in prepevanje primernih pesmi ter organiziranje domoljubnih svečanosti (Zupanec 1888). Leta 1888 je bil govor o vzgoji za gojenje ljubezni do domovine in vdanosti do presvetlega vladarja tudi na julijski učiteljski konferenci za ljubljansko okolico. Predavateljica Anica Pour je podobno kot že prej omenjeni zagovorniki vzgoje za krepitev narodne pripadnosti poudarila pouk zgodovine in počastitev spomina na njene zaslužne može, vzbujanje vdanosti do presvetlega cesarja ter obravnavo domovinskih pesmi in primernih zgodovinskih povesti (neimenovani avtor 1888). A. Fakin med sredstvi za krepitev narodne pripadnosti poleg že naštetega omenja še poudarjanje prirodne lepote domovine in ohranjanje slovenskih šeg (Fakin 1891). Trideset let kasneje Anton Beg poudarja, da si je treba pri vsakem šolskem predmetu prizadevati, skrbeti za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Na višji stopnji je šolsko mladino potrebno seznanjati z zaslužnimi možmi našega naroda in jih naučiti »ognjevitih, narod navdušujočih pesmi«, katere bodo učenci radi peli tudi zunaj šolskih prostorov. (Beg 1922.)

Po drugi svetovni vojni je vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti znova pridobila na pomenu, skrb za spodbujanje

domovinoljubja pa je bil eden glavnih vzgojnih ciljev naše šole. Želja po doseganju tega cilja se je pri pouku književnosti kazala v branju besedil z domovinoljubno tematiko, ki je pogosto temeljila na črno-belem slikanju junakov, ki so se udeležili boja. Tudi novejša študije o načinih vzgoje za krepitev narodne pripadnosti dokazujejo, da se tovrstno prizadevanje kaže v nekaterih bistvenih elementih izobraževanja, kot so zlasti učni jezik, vsebina pouka pri nacionalni skupini predmetov, ob-učne ali izven-učne dejavnosti. Posebno vlogo pri tem igra tudi celotno vzdušje, ki vlada na šoli v odnosu do nacionalnosti učencev oziroma učiteljev. (Govekar 1995.)

4.1 Materni jezik v osnovni šoli

Do leta 1848 so slovenščino v vseh višje organiziranih šolah od tretjega šolskega leta dalje uporabljali predvsem kot pomožni jezik za učenje nemščine. Štirinajst let pozneje je bil v *Učiteljskem tovarišu* objavljen odlomek zapisnika z učiteljskega zbora v Ribnici, kjer beremo, da »nobena reč ni tako potrebna v naših šolah, kakor ta, da izobražuje za materni jezik« (neimenovan avtor 1862). Podobno v istem časopisu dvajset let pozneje razmišlja tudi s kratico Š. podpisan avtor besedila, v katerem beremo opozorila pred nevarnostmi sicer obveznega učenja nemščine. Š. pravi, naj pazimo, »da nam otroci za nemške besede, katere jim podajamo, ne prodajo svojega slovenskega srca« (Š. 1882). Podobno tudi Janko Leban v istem obdobju ugotavlja, da se je slovenskim učiteljem »nekdaj huda godila, ker skoro niso smeli kazati, da so vneti za svoj jezik; da, niti se svojo mladino niso smeli govoriti v milej naščini« (Leban 1883). A. Fakin je čez slabih deset let v *Učiteljskem tovarišu* znova poudaril, da je lahkomišno pričakovati, da bi kdo ljubil materinščino, če ne ljubi rojstnega kraja in domovine in »tudi prava nezmisel je trditev, da ljubi rojstni mu kraj in občno domovino, ako mu je srce trdo, da ne rečem sovražno, naši mili materinščini« (Fakin 1891).

Karel Ozvald sredi prve polovice 20. stoletja zagovarja tezo, da je jezik izrazilo skupne narodne zavesti, z opuščanjem narodovega jezika pa izgineva tudi narodna zavest. Ozvald to podkrepi s citatom P. Grošlja, v katerem beremo: »Do koder sega slovenski očenaš, gredo naravne meje slovenstva; do koder pa sega slovenska knjiga, pojdejo njegove praktične meje« (Ozvald 1927). Pred koncem druge svetovne vojne s kratico podpisan K. Fr. v *Slovenskem učitelju* poudarja, da je jezik ena največjih narodovih kulturnih dobrin, saj se skozenj izraža narodna zavest in posredujejo vse kulturne dobrine. Negovanje in ohranjanje naše jezikovne kulture je »sveta pravica in

dolžnost« naše šole. Skrbeti za lepoto naše besede, jo razvijati v izrazni plemenitosti in lepoti, buditi zanjo ljubezen in spoštovanje, pomeni vzgajati za narodno zavest na najlepši, najbolj priroden in zato najlažji način. (K. Fr. 1944.)

Erna Muser po drugi svetovni vojni poudarja, da je jezik v zgodovini zatiranega naroda ena izmed vrednot, ki ima vlogo bojnega prapora v prizadevanju za narodni in socialni obstoj. Z njim najlažje vzbujamo in dosegamo patriotizem kot del idejnopolitične vzgoje. (Muser 1948.) Sredi osemdesetih let Stanko Šimenc pravi, da je skrb za materinščino »*sestavina slovenske narodne zavesti, torej last, bogastvo in ponos vseh Slovencev*«, za jezikovno omiko pa je najbolj načrtno dolžna skrbeti šola. »*Sleherni učitelj mora nenehno gojiti ljubezen do jezika, govorjenega in pisanega, do logičnega mišljenja, do izbrane, kulturne govorice, ki bi jo moral vsak učenec odnesti s seboj v življenje kot najvišjo narodno in osebno vrednoto.*« (Šimenc 1986.) Monika Govekar med izrazito nacionalno obarvanimi šolskimi predmeti posebej izpostavlja materinščino in literaturo (Govekar 1995).

4.2 Vpliv učiteljevega zgleda

O vzgojni moči učiteljevega zgleda je bilo veliko govora predvsem v 19. stoletju. Že Slomšek pravi: »*Ena sama beseda iz ust učitelja, ki o narodnih rečeh pohvalno govori, več izda, kakor pozneje vse čitanje naših časnikov in knjig*« (Slomšek 1862). Istega leta je s kratico Š. podpisan pisec v *Učiteljskem tovarišu* razmišljal o tem, kaj naj ljudski učitelj stori, da bo učitelj mladini in narodu.

On naj bode v svojem domačem in javnem življenji najlepši vzgled dobrega, poštenega in značajnega človeka, rodoljuba in državljana. Z dostojnim in ljubeznjivim obnašanjem naj se povsod kaže pravega in odkritosrčnega prijatelja svojemu narodu. Da pa ljudski učitelj to toliko lepo nalogo izvršuje, treba mu je, da s pozornim očesom opazuje vse svetovne dogodke, posebno pa napredovanje narodnega izobraženja. Dobro naj se seznanja z vsemi šegami, navadami, potrebami in z vrlinami svojega naroda in posebno pa še s potrebami svoje okolice in svoje občine. Vedno naj povdarja in misli, kako bi vsakemu posameznemu občanu in sploh vsem vkup in narodu pomagal in pripomogel k napredku in zboljšanju. Ljudski učitelj v pravem pomenu besede »ljudski« (narodni) skrbi, da se med ljudstvo širijo domače, v materinem jeziku pisane knjige ter pri vsakej priliki ljudstvu priporoča one narodne zbornice in društva, katera delajo v izobraženje in razširjanje domačega književstva. (Š. 1882.)

Tudi po razpadu Avstro-Ogrske je moč učiteljskega zgleda temeljila na podobnih temeljih kot pred tem. Leta 1922 v *Učiteljskem tovarišu* beremo: »*Da pa more učitelj širiti domovinsko ljubezen med*

mladino, mora biti sam prežet z isto ljubeznijo in nadstrankarski propagator ideje troimene nerazdružljive domovine.» (Beg 1922.)

Pred začetkom druge svetovne vojne je tudi Etbin Bojc mnenja, da bi učitelji in vzgojitelji naše mladine morali biti vsi kot eden prežeti z izredno živo narodno zavestjo, *«tako da ne bi podajali po šolah zgolj mrtvo in hladno enciklopedično znanje, ampak naj bi njihove razlage in podajanja preveval ogenj ljubezni do naroda in države»* (Bojc 1940). Pomen učiteljevega zgleda in predvsem njegova idejnopolična usmerjenost je igrala zelo pomembno vlogo zlasti po koncu druge svetovne vojne, ko je bil svetovni nazor ključni dejavnik pri zaposlovanju novih učiteljev (Jančar 1998).

Oktobra 1983 je bilo v Kumrovcu posvetovanje o razvijanju jugoslovanskega domoljubja, na katerem je bilo poudarjeno, da imajo pri vzgoji jugoslovanskega socialističnega domoljubja odločilno vlogo učitelji, zato bi bilo treba proučiti vlogo kadrovske šole pri pripravi učiteljev ter jih načrtno strokovno izobraževati za domoljubje (J. V. 1984). Tudi ob koncu stoletja Monika Govekar ponovno ugotavlja pomen učiteljevega zgleda in pravi, da *»je seveda glavni dejavnik nacionalne vzgoje učitelj sam. Vsebine iz učnih načrtov nacionalnih predmetov so lahko le mrtve točke na papirju, če učitelju ni mar za nacionalno vzgojo, s katero bi lahko pri učencih razvijal nacionalno zavest in identiteto.*» (Govekar 1995.)

4.3 Vpliv zgleda pomembnih osebnosti

Tudi o vzgojni moči s pomočjo tujega zgleda najdemo veliko priporočil predvsem v pedagoški literaturi s konca 19. stoletja. Janko Leban vidi možnost za vzbujanje domoljubja pri otrocih v seznanjanju z življenjepisi pomembnih pesnikov in pisateljev, posebno tistih, ki so se izkazali z dejanji, pomembnimi za razvoj in čast slovenskega naroda. Tako bi se otroci že zgodaj učili slovstveno zgodovino, zbudila pa bi se jim tudi želja, v prihodnje posnemati predstavljene književnike. (Leban 1883.) Fran Ivanec v istem obdobju učiteljem priporoča, naj učencem berejo razne črtice in povesti o slavnih junakih, ki so se odlikovali s posebnim domoljubjem, in naj poudarjajo, kako so oni cenili svojo domovino, da so celo življenje tvegali zanjo. Ivanec se ne zadovolji le z vzgojo s pomočjo zgleda, ampak pristavlja, *»naj tudi otroci izvedo, kako mora vsak državljan brez posebnega povoda skazovati svoje domoljubje, namreč s spoštovanjem postav, častenjem cesarja, ljubeznijo do sodržavljanov in z voljnimi prenašanjem bremen, ki jih naklada denarni in krvni davek.*» (Ivanec 1888.) Podobno kot Leban v 19. tudi Anton Beg v 20. stoletju spodbuja učitelje k seznanjanju šolske mladine z znamenitimi možmi našega naroda in med književniki posebej priporoča Simona

Gregorčiča, Antona Aškerca, Ivana Cankarja in Otona Župančiča (Beg 1922). Tudi Etbin Bojc v začetku štiridesetih let 20. stoletja vidi možnost za narodno vzgojo pri pouku književnosti v spoznavanju velikih mož in kulturnih delavcev najprej bližnje in nato tudi malo bolj oddaljene okolice (Bojc 1940).

Po koncu obeh svetovnih vojn in še nekaj desetletij po tem so imeli pri vzgoji za krepitev domovinoljubja pomembno vlogo predvsem zgledi pogumnih bojevnikov, ki so na lestvici vrednostnega sistema višje postavljali svobodo in blagor domovine kot svoje lastno življenje. Pri pouku književnosti so taki zgledi lahko predstavljeni s polumetnostnimi besedili, kot so npr. življenjepisi slavnih bojevnikov, ali umetnostnimi besedili, ki s pomočjo literarne fikcije prikazujejo resnično življenje in usode malih ljudi. Leta 1968 v *Prosvetnem delavcu* Velimir Batič znova poudarja, da ob legendarnih herojih, pogumu vseh znanih in neznanih junakov naš učenec spoznava, kaj je svoboda in neodvisnost, ter pogloblja svojo ljubezen do domovine« (Batič 1968). V sodobnem času krepitev domovinoljubja s pomočjo zgleda pomembnih osebnosti ne sodi med najbolj pogoste vzgojne metode, pri pouku književnosti pa poteka predvsem s spoznavanjem življenjepisov avtorjev odlomkov iz berila.

4.4 Vzgoja s pomočjo umetnostnih besedil

S kratico podpisan P. G. je v *Učiteljskem tovarišu* že sredi 19. stoletja izrazil svoje prepričanje o tem, da so najboljši pripomočki za razširjanje ljubezni do domovine in maternega jezika slovenska berila in slovenski zemljevidi, pomembno vlogo pa pripisuje tudi petju slovenskih narodnih pesmi in poznavanju slovenskega slovstva (P. G. 1862). Štiri leta pozneje je Vodja v istem časopisu zapisal, da »kar se tiče lirične poezije, postavil bi naj prvo pobožno narodno pesem, in sploh pesmi pobožnega zapopadka, potem pa krepke domorodne pesmi« (Vodja 1866). Tudi A. Fakin je mnenja, da 'narodne pesmi' vnemajo ljubezen do domovine, največjo vzgojno moč pa pripiše naslednjim: *Pridi Gorenc*, *Visoko vrh planin*, *Hej Slovenci* in *V Gorenjsko oziram* (Fakin 1891). Vendar ne le folklorne, tudi umetne pesmi imajo pomembno vlogo pri vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Beg med najbolj učinkovitimi omenja Gregorčičevi pesmi *Soči* in *V pepelnični noči*, Gomilškovo *Slovenec sem*, Jenkovo *Naprej zastava slave*, Mihanovićevo *Lepa naša domovina* in Đorđevićovo *Bože pravde* (Beg 1922).

Ob upoštevanju tega, da so bile zadnje tri omenjene pesmi slovenska, hrvaška in srbska himna, o njihovi posebni vzgojni moči ne gre dvomiti. Slovenci smo Jenkovo *Naprej* z ustanovitvijo samostojne

države zamenjali s sedmo kitico Prešernove *Zdravljice*, Hrvati in Srbi pa so po razpadu SFRJ ponovno prevzeli svoji stari himni.

V letih po prvi in drugi svetovni vojni so največjo učinkovitost pri vzgoji za krepitev ljubezni do domovine pripisovali besedilom s tematiko iz narodnoosvobodilnega boja. Čeprav je bilo v berilih in tudi v mladinski periodiki tovrstnim besedilom posvečeno veliko pozornosti, med učitelji in teoretiki pogosto zasledimo mnenje o tem, da je tovrstne literature v šoli še premalo (Batič 1968). Ko je obdobje narodnoosvobodilnega boja iz osebnega izkustva postopoma prehajalo v zgodovinski spomin, se je spremenilo tudi doživljanje literature z vojno tematiko. Prišlo je do osiromašenja v čustvenem (po)doživljanju boja za lastno preživetje in narodov obstoj, zato se je vzgojna moč tovrstne literature manjšala, njene vloge pa v zadnjih desetletjih 20. stoletja in tudi še v 21. stoletju ni uspela v celoti prevzeti nobena druga tematika. To pa ne pomeni, da sodobna literatura danes ne omogoča spodbujanje domovinoljubja, le da tematika večinoma ni več eksplicitno domovinoljubna. Ta raziskava želi pokazati, da je bila vzgoja za domovinoljubje s pomočjo umetnostnih besedil živa skozi celo 20. stoletje in da se je spreminjala predvsem tematika obravnavanih besedil, končni rezultat pa je enak – tj. krepitev domovinoljubja.

5 Načrtovanje pouka

Učni načrt je pomemben dejavnik pri usmerjanju vzgojnoizobraževalnega dela v razredu. Je šolskoupравни dokument, ki skupaj s predmetnikom določa vzgojnoizobraževalni profil šole, splošne učne cilje, predpisuje učne predmete, njihove cilje, obseg in globino vsebine ter predvidi sistematično razvrstitev učnih vsebin (Strmčnik 1998). Načrtovanje in uresničevanje učnega načrta je v presečišču interesov države, znanosti in znanstvenega raziskovanja, neposredne šolske prakse in celotne javnosti. Šolski politiki učni načrt pomeni instrument, s katerim država opredeljuje cilje, strukturo in vsebino izobraževanja na posameznih stopnjah in področjih šolanja. Na ta način država zagotavlja izobrazbeni standard, ki je v skladu s posameznikovimi interesi in potrebami, pa tudi z družbenimi potrebami, razvojnimi tendencami in resničnimi možnostmi. (Ivanuš Grmek 1999.) Pri proučevanju pouka je učni načrt nepogrešljiv, zato je tudi proučevanje vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti smiselno začeti s podrobnejšo analizo učnih načrtov, ki so v 20. stoletju določali pouk književnosti v osmem letu šolanja.

Težko je reči, kam v zgodovino sega načrtno izobraževanje, a zagotovo je le-to v začetku potekalo brez formalnih učnih načrtov. Pri starih Grkih so bili načrti določeni z izbiro posameznih šol, v teku stoletij pa se je pojavil učni načrt kot posebno izdelan ali določen red šole. Razcvet je doživel v dobi prosvetljene pedagogike, ko so se posamezni deželni gospodje z veliko vnemo lotili pisanja učnih priprav. Do srede 18. stoletja so bili šolski načrti zasnovani progresivno, kar pomeni, da se je novo snov obdelovalo, ko se je staro obdelalo, kasneje pa se je uveljavila koncentrična razporeditev učne snovi, kar pomeni, da se poučuje večje število med seboj neodvisnih predmetov. Ta princip je razvijal že Jan Amos Komensky, do popolne veljave pa je prišel šele v 18. stoletju. Koncentracijska razporeditev pouka je povzročila večanje števila predmetov in kvarjenje njihove notranje strukture, vendar se je kljub temu tak način pouka ohranil. (Lužar 1935.)

V prvih povojnih letih so bili mnogi učitelji, zlasti tisti iz tujine, mnenja, da ne potrebujejo nobenega načrta.³ Nekateri so celo trdili, da ni nič bolj škodljivega za šolo kot učni načrt. Kmalu pa je obveljalo spoznanje, da je učni načrt za pedagoško delo nujen, zato so si jih učitelji začeli izdelovati sami. Mnogi so bili celo prepričani, da uradni učni načrti ubijajo duha in učitelju jemljejo svobodo. Kmalu pa so šolniki začutili potrebo po normalnih ali okvirnih učnih načrtih ter celo po podrobnih učnih načrtih. (Senkovič s sodelavci 1937.) Med učitelji praktiki, ki so se s svojimi prispevki oglašali v raznih pedagoških glasilih, je opaziti predvsem odklanjanje podrobnih učnih načrtov, katerim bi sicer vsaj za čas herbartizma bilo pričakovati naklonjenost, in potrebo po okvirnih učnih načrtih.

Podrobni učni načrti niso bili enotni za celo državo. Sestavljale so jih okrajne učiteljske skupščine, upoštevajoč predpisane učne smotre in predpisano učno snov. Flerè je v *Popotniku* zapisal, da je vsak učitelj že moral kdaj pripraviti podrobni učni načrt (Flerè 1920). Iz tega lahko sklepamo, da je bilo podrobnih učnih načrtov veliko, da so zasebne narave in da zaradi tega o njihovem izidu ne beremo niti v *Uradnem listu* niti v pedagoških glasilih. Branje pedagoških glasil z začetka 20. stoletja nas pripelje do ugotovitve, da učni načrti v naših šolah učne snovi največkrat niso strogo in natančno predpisovali; nasprotno – mnogi pedagogi svarijo ravno pred njimi. V *Popotniku* za leto 1910 najdemo oznako učnega načrta, iz katere je mogoče sklepati o tem, da učni načrti v naših šolah niso narekovali shematizma, katerega bi v času herbartizma lahko pričakovali. S kratico S. podpisani avtor razmišljanja *O učnih načrtih* pravi, da učni načrt »ni okvir, nima določenih mej, ali vsaj naj ne ima tesnih mej, podloga naj bo, na kateri se šolstvo lahko dalje razvija. Učni načrt se tudi ne sme naslanjati na predpisane knjige, nasprotno, učne knjige se bodo morale ravnati po načrtu« (S. 1910).

Učiteljska praksa je pokazala, da so mnogi podrobni učni načrti, ki so učno snov natančno razvrščali na tedne in mesece, prehitro končali v šolskih arhivih, manj precizni pa so se obdržali dalj časa, saj so učiteljem služili le kot okvir, ki usmerja k dosegu končnega cilja. Pavle Flerè zagovarja tezo, naj bo podrobni učni načrt metodični urejevalec učiteljeve priprave za pouk, kajti če je le-ta preveč podroben, ne vodi k zaželenemu rezultatu. Biti mora urejevalec in ne predpisovalec učiteljevega dela. Dalje Pavel Flerè opozarja na razliko v podrobnosti pri sestavljanju učnih načrtov za 'stvarne predmete' – domoznanstvo, prirodopisje in zgodovino – ter za 'postransko stroko' –

³ Temu navkljub pa najdemo v pedagoških listih iz tistega obdobja prispevke teoretikov in praktikov, ki poudarjajo pomen in potrebo po učnih načrtih.

čitanje, računstvo in jezikovni pouk v slovnici. Pri načrtovanju pouka stvarnih predmetov morajo sestavljavci učitelju dopuščati več maneverskega prostora kot pri drugih predmetih. (Flerè 1920.)

Zgovorno je mnenje enega izmed ljubljanskih šolskih nadzornikov, ki se je v svoji delovni praksi srečeval s številnimi učitelji in spremljal njihov pouk. O pripravi nanj in podrobnih učnih načrtih je v *Slovenskem učitelju* leta 1935 zapisal:

Da bi bili podrobni učni načrti nekaj zares definitivnega, take vere jaz ne morem imeti, a da so prav potrebni, sem pa tudi prepričan. Lahko pa pri tem pristavim, da sem pri nadzorovanjih dobil učitelje, ki so brez ozira na kake načrte izvrstno poučevali in imeli prav lepe uspehe. Znali so v največji meri vse lepo strniti, posebno če niso bili preobremenjeni z manijami izvenšolskih zahtev. Poslušal pa sem tudi učne osebe, ki so do skrajnosti izvajale vse določbe, a njih pouk je bil mrzel, nestrpen, odbijajoč in malo učinkovit, vobče pa seveda odličen. Učne načrte je treba torej prav umevati. Sami na sebi so potrebni, a so nestalni. V njih gotovo ni črka vse, ampak – kakor povesod – duh, ki jo oživlja. (Lužar 1935.)

Iz izbranih citatov in povzetkov iz pedagoških časopisov prvih desetletij v 20. stoletju lahko razberemo, da so bili učni načrti pomemben predmet učiteljskih razpravljanj in da so jim kljub nekaterim nasprotnim mnenjem v glavnem pripisovali velik pomen.⁴ M. Senkovič, kateremu je učni načrt »*hrbtenica šolskega življenja*«, pravi, da je pri njegovi pripravi treba upoštevati tri glavna načela: načelo domorodnosti ali domostalnosti pouka, načelo skupnega pouka ali koncentracije ter načelo samodelavnosti ali delovni princip.⁵ Vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti določa prvo načelo, v katerem je Senkovič zapisal:

Izhodišče pouka je otrokova najbližja okolica, njegova ožja in širša domovina in njegovo vsakdanje življenje. Pouk se ob vsaki primerni priliki opira na domačijo in domovino, pri čemer je treba še posebej upoštevati delo, šege in navade domačega prebivalstva. Načelo domorodnosti pomeni, da pouk korenini v domačiji in domovini, ne zahteva pa, da se ob mejah domovine ustavi. Iz zahteve po domorodnosti pouka pa sledi, da morejo normalni učni načrti za celo državo po svojih smotrih biti le okvir, čigar izpolnitev je treba prepustiti učiteljskemu posamezniku. (Senkovič 1927.)

⁴ Tak primer je naslednja trditev učitelja, podpisanega s kratico S.: »*Novega učnega načrta se ne veselim in ne bojim, delal bom v korist šole po svoje slej kakor prej, kolikor mi je največ mogoče.*« (S 1910.)

⁵ Senkovičev predlog je bil zaradi svoje aktualnosti ponovno objavljen v prispevku Mirka Vaude. (Vaude 1931/32.)

5. 1 Učni načrti

Sledi pregled vseh dostopnih učnih načrtov in odmevov ob njihovih izdajah, ki so bili objavljeni v raznih pedagoških glasilih. Seznam v nadaljevanju prikazanih učnih načrtov mogoče ni popoln, a ker je plod večmesečnega intenzivnega iskanja, je mogoče trditi, da je dober prikaz načrtovanja učnega dela v 20. stoletju.

5.1.1 Učni načrti med leti 1901 in 1918

Slovenski šolski muzej za čas avstrijske države v 20. stoletju hrani naslednje dvojezične učne načrte:

- *Učni načrt osemrazredne ljudske šole, v kateri se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen učni predmet*, Ljubljana, 1901;
- *Učni načrt za petrazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet*, Ljubljana, 1901;
- *Učni načrt za razdeljene jednorazredne ljudske šole s poldnevnim poukom*, Ljubljana, 1902;
- *Učni načrt za štirirazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet*, Ljubljana, 1902;
- *Učni načrt za trirazredne ljudske šole z vsednevnim poukom*, Ljubljana, 1904;
- *Učni načrt za sedemrazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet*, Ljubljana, 1904;
- *Učni načrt za razdeljene dvorazredne ljudske šole s poldnevnim poukom*, Ljubljana, 1904;
- *Učni načrt za šestrazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet*, Ljubljana, 1904;
- *Načela za obči učni načrt ponavljalne šole*, Ljubljana, 1907;⁶
- *Učni načrt za trirazredne ljudske šole z vsednevnim in poldnevnim poukom v I. in II. razredu*, Ljubljana, 1908;
- *Učni načrt za petrazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet*, Ljubljana, 1909.

⁶ Dosledno osemletno šolanje na Slovenskem je bilo izvedeno le na Štajerskem in Koroškem, v ostalih deželah s slovenskim prebivalstvom pa je bila uvedena šestletna obvezna šola in njej priključena dvoletna ponavljalna šola. Učenci so torej povsod obiskovali pouk po osem let.

Za vse našete učne načrte velja, da so napisani zelo ohlapno, saj so v vseh v smotrih podane le iste glavne smernice brez operativnih ciljev. Slovenščina je bila označena le kot 'učni jezik' in je obsegala naslednja področja: nazorni nauk (samo v prvem in drugem šolskem letu), branje, slovnico, pravopis in spisje. V smotru učnega jezika vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti zasledimo šele v programu za šest- in večrazredne ljudske šole, kjer je določeno, naj se učenci seznanijo z najpoglavitejšimi proizvodi novejšega slovstva v materinem jeziku.

V *Popotniku* za leto 1909 Josip Tominšek govori o tem, da na gimnazijah vse do takratnih dni ni bilo normalnega učnega načrta za pouk slovenščine. Znani so bili le nekakšni pripomočki, nastali po vsebini učnih knjig, razdeljeni na posamezne razrede. Učitelj slovenščine je imel pri poučevanju torej veliko svobode, v čemer so nekateri videli prednost, saj so pouk lahko oblikovali po svoji lastni presoji, predvsem začetniki pa so pogosto tožili, da ne vedo, kaj bi pri pouku počeli, ali pa da ne zmorejo predelati preobsežnega gradiva. Slovenske učne ure so bile v primerjavi z drugimi učnimi urami v manjvrednem položaju, njihov namen je bil predvsem pravilno znanje jezika, gojenje srčne in umske vzgoje je bilo skoraj preveč optimistično pričakovati. Tominšek poudarja poslovenjenje gimnazije in hkrati napoveduje, da bo sčasoma slovenščina dobila tisto vlogo, ki jo je imel na tujejezičnih zavodih tuj jezik. (Tominšek 1909.)

Dve leti kasneje v istem časopisu beremo besedilo *K reviziji učnih načrtov*, v katerem avtor pravi, da so stari učni načrti iz leta 1884 v marsičem zastareli in zato potrebujejo prenovu. K temu delu je deželna šolska oblast pritegnila tudi praktike. Med njimi je tudi J. Klemenčič, ki ugotavlja, da malo predmetov tako zaostaja za smotri ljudskošolskega pouka kakor ravno jezikovni pouk.⁷ Mladina po končani šolski obveznosti tako »še pri navadnem pismu obtiči ter se splaši pred poštno položnico ali zadolžnico, ki mu jo starši predlože v izpolnitev! Kaj še, da bi znali izkoriščati našo književnost!« Klemenčič dalje opozarja, da mora jezikovni pouk učenca usposobiti, da zna svoje misli ustno in pisno pravilno, jasno in spretno rabiti ter da razume, kar kdo govori ali bere. Učenec naj pozna tudi preproste proizvode ljudske književnosti ter »zna čislati in ljubiti krasoto svojega materinega jezika«. V starem učnem načrtu naj se črta

⁷ Klemenčič se tu sklicuje na Bezjakove smotre pouka, ki v *Posebnem ukoslovju* postavlja cilj, učenca usposobiti, da zna: a) svoje misli ustno in pismeno pravilno jasno in spretno rabiti; b) hitro in bistro umeti, kar kdo govori ali čita, če je primerno stopnji njegove izobrazbe, ki mu jo je podelila ljudska šola; c) sam takšno stvarino čitati ter si more tako prisvojiti najboljše preproste proizvode ljudske književnosti.

predvsem slovnična teorija, namesto nje pa se uvedejo govorne vaje. Dosedanjo vsebino jezikovnega pouka, ki obsega nazorni nauk, slovnico in pravopis s spisjem, predlaga zamenjati s čitanjem in razpravljanjem o berilih, govornimi vajami, pripovedovanjem, deklamiranjem, spisjem in pravopisom s slovnico. (Klemenčič 1911.) Klemenčičev predlog torej govori v prid pouka književnosti v ljudski šoli, kateri je bil pred tem v zapostavljeni vlogi, saj je v starem učnem načrtu skoraj prezrt. Snov branja določajo čitanke, »v najvišjem razredu naj se zraven 'Čitanke' berejo tudi drugi krasni književni proizvodi, v ugodnem položaju tudi kakšna popularno-znanstvena knjižica, da učenci spoznajo vrednost duševne hrane in da dobe veselje do čitanja« (Klemenčič 1911). Čitanka je tudi učni pripomoček za govorne vaje.

Najnatančnejše podatke o poteku posameznih učnih ur nam prinašajo posamezne učne slike, ki so jih izdelovali učitelji kot pripravo na posamezno zaokroženo učno temo. Konec 19. stoletja je Lichtenwallner, ki je med naše učitelje ponesel prvi celovit prikaz nauka o formalnih stopnjah, povabil tiste učitelje, ki so se nad njimi navduševali, da začno objavljati učne slike, izdelane po teh stopnjah (Protner 1998). Njegovo povabilo je naletelo na odziv, kajti v prihodnjih letih najdemo predvsem v *Popotniku* in tudi v *Slovenskem učitelju* številne učne slike, namenjene pouku najrazličnejših predmetov, tudi književnosti. V začetku 20. stoletja je Slovenska šolska matica začela izdajati učne slike k ljudskošolskim berilom. Leta 1902 je izdala učne slike k berilom v začetnici in v abecednikih, leta 1903 so izšle učne slike k berilom v Schreiner-Hubadovi *Čitanki za obče ljudske šole*, izdaja v štirih delih, II. del, in v Josin-Ganglovem drugem berilu, I. snopič, leta 1904 je izšel še drugi snopič učnih slik k berilom v *Čitanki za obče ljudske šole*, II. del, leta 1905 pa so izšle še zadnje učne slike k berilom v Schreiner-Hubadovi *Čitanki za obče ljudske šole*, izdaja v štirih delih, II. del, in v Josin-Ganglovem drugem berilu. Učne slike k besedilom iz beril, ki so se obravnavala v osmem letu šolanja, niso izšle v knjižni izdaji, pa tudi v periodiki jih je manj kot za druga leta šolanja. *Cesarska pesem*, avstro-ogrška himna, je vključena v vsa berila, ki so se uporabljala v avstrijski monarhiji, in ji je bila gotovo namenjena velika pozornost. Zaradi možnosti za natančno predstavo o obravnavi te pesmi sledi nekoliko obširnejši citat iz učne slike za *Cesarsko pesem* na višji stopnji.

I. Priprava in smoter.

V vsakem berilu, ki ste jih do sedaj rabili, se nahaja pesem, katero ste že mnogokrat peli v šoli in večkrat tudi v cerkvi. Katero pesem menim? Cesarsko pesem. Pesem se zavoljo tega tako imenuje, ker se je zložila v čast in slavo našemu presvitlemu cesarju. Dolžnost vsakega avstrijskega državljanca je, da to pesem ne samo na pamet zna, ampak da nje besede tudi popolnoma razume. [...]

II. Podavanje.

a) Deklamiranje pesmi, ker jo učenci že znajo na pamet.

b) Premotrivanje vsebine.

[...]

Čitaj torej prvo kitico! Kako se glasita prva dva stiha te kitice? Bog ohrani ... S temi besedami je povedana neka želja. Kdo izraža to željo? Mi. Ker se štejemo k avstrijskim državljanom, lahko rečemo: Avstrijski državljanji imajo to željo. Koga naj Bog ohrani in obvaruje? Cesarja, Avstrijo. Kako se imenuje naš cesar? Franc Jožef I. Kaj bi lahko stavili namesto besede 'Avstrijo'? Domovino, državo, cesarstvo. Mi torej želimo, ljubi Bog naj našega cesarja še mnogo let ohrani ter ga obvaruje vsake nezgode in nesreče. [...] Kaj se torej pove v prvi kitici? Dve želji in ena obljuba. Kako se glasita ti dve želji? Bog naj cesarja in Avstrijo ohrani in obvaruje; naj pa da cesarju tudi modrost in moč pri vladanju. Kako se glasi obljuba? Hočemo pravice cesarja proti vsakemu sovražniku braniti. [...] Povejmo na kratko vsebino druge kitice! Kaj izraža? Obljube. Kako se glasijo te obljube? Hočemo se za pravice poganjati, vse dolžnosti spolnjevati; če je domovina v nevarnosti, se za njo hrabro bojovati in tudi življenje in premoženje za cesarja darovati. [...] V tretji kitici so izražene same želje. Kako se glasijo? Vojaki naj branijo premoženje mirnih državljanov; znanosti in umetnosti naj se pridno gojijo; domovina naj bode slavna in srečna; vsa Avstrija naj se v miru razvija! [...] Cesar je naš deželni oče, mi smo njegovi deželni otroci, torej tako rekoč brati in sestre, katere veže med seboj ljubezen do cesarja in domovine. Moremo torej vedno le eden cilj imeti in ta je: domovini koristiti, za njen blagor vse storiti. Če bomo v tem smislu delovali, tedaj se bodo izpolnile vse želje, ki so zapopadene v Cesarski pesmi; torej bosta cesar in država srečna in Avstrija bo ostala večno. [...] Kako se glasijo zadnje štiri vrste Cesarske pesmi? Te besede izražajo željo. Kaj si želi? Ljubi Bog naj mnogo sreče podeli cesarju in cesarici. [...] Komu se še želi sreča? Vsej habsburški hiši, to se pravi: vsem sorodnikom našega cesarja, posebno pa njegovim otrokom. Zadnja kitica izraža torej same želje. Katere so te želje? Ljubi Bog naj podeli cesarju, cesarici in vsej habsburški rodovini obilo sreče.

III. Zveza.

1. Povej kratko vsebino Cesarske pesmi.
2. Ponovitev znanih pesmi patriotične vsebine, n. pr. 'Spartanka', 'Domovina', 'Avstrija za vse – Avstrija moja'.

IV. Shvatba.

Kedaj pojemo v cerkvi Cesarsko pesem? Na rojstni dan našega cesarja, na god cesarjev, prej tudi na god cesaričin. Kedaj smo jo peli v šoli? Ko smo obhajali petdesetletnico vladarstva našega cesarja, ko smo otvorili novo šolsko poslopje in še pri raznih drugih prilikah. Lepe so besede Cesarske pesmi, posebno če jih dobro razumemo. K čemu nas vzpodbujajo? K ljubezni do cesarja in domovine, k složnemu delovanju za blagor očetnjave. Kedaj pa boste vi zamogli kaj storiti za cesarja in domovino? Kadar bomo odrasli in postanemo vojaki. Vojak mora vse zapustiti, stariše, dom, imovino ter ne boječ se za svoje življenje iti navdušen v boj, če ga kliče cesar in varnost domovine. Ali pa samo vojaki koristijo domovini? Ne, ampak vsak odrasel človek v svojem stanu. Kako pa? Ako se natančno ravna po zakonih in izpolnjuje vestno svoje dolžnosti. Svoje stanovske dolžnosti zamore samo tisti natančno spolnjevati, ki se je tega že v mladosti vadil in se marsikaj naučil. Če hočete torej enkrat cesarju in domovini služiti, morate se sedaj že vaditi svoje dolžnosti izpolnjevati. Le tako boste postali enkrat dobri avstrijski državljani. Spominjajte se pri vsaki priložnosti mojih besed in pojte radi z vso navdušenostjo Cesarsko pesem!

V. Uporaba.

Kako je nastala Cesarska pesem.

[...]

Cesarsko pesem je zložil Seidl leta 1854. Iz nemščine se je prevedla na vse druge avstrijske jezike. Prvi slovenski prevod je bil natisnjen l. 1855 v 'Novicah'. Cesarsko pesem je sicer več pesnikov preložilo na slovenski jezik. A vlada se je odločila za besedilo, ki se nahaja v naših čitankah in ki se poje po vsem Slovenskem. Avstrijski narodi so pa že poprej tudi imeli Cesarsko pesem. Prva je nastala 1796. Kdo je takrat vladal? Cesar Franc. Prva kitica te pesmi se je v Vodnikovem prevodu glasila tako-le:

Bog obvaruj cesar Franca,	Njega dni ne bode konca,
Srečo, zdravje, Bog mu daj!	Svetlo solnce njemu sij!
Ljubezniv'ga naš'ga Franca	Bog obvaruj cesar Franca,
Nebo varuj vekomaj!	Srečo, zdravje Bog mu daj!

[...]

Reči se sme, da nima nobena država tako lepe Cesarske pesmi, kakor jo imamo mi. Kedaj je umrl cesar Franc? (1835) Kdo je potem zasedel avstrijski prestol? Njegov najstarejši sin Ferdinand. Ker se torej

nov cesar ni več imenoval Franc, ampak Ferdinand, se je morala Cesarska pesem izpremeniti. Prva kitica nove Cesarske pesmi se je glasila:

Blagor našemu cesarju,	Večni! Tvoja roka dala
Ferdinandu milemu!	Ga je za namestnika,
Blagor njemu, poglavarju,	Tvoja roka bo var'vala
In cesarstvu celemu!	Ferdinanda milega!

Preložil jo je v slovenščino naš nepozabni Anton Martin Slomšek. [...]

Cesarska pesem je naša najlepša pesem. Otroci, dobro si jo zapomnite in kjerkoli se bode pela, pojte jo vsi z navdušenim srcem!« (Godec Lembach 1900.)

Iz obsežnega citata prikazane učne slike je razvidno, da je učitelj za obravnavo *Cesarske pesmi* po pričakovanju uporabil frontalno učno obliko. Pri podajanju učne snovi je na učence skušal delovati s pomočjo izrazite naklonjenosti do obravnavane tematike. V ta namen je uporabil številne vrednostne sodbe, med katerimi gre izpostaviti predvsem trditev, da je to naša najlepša pesem in da nima nobena država tako lepe cesarske pesmi, kot jo imamo mi. Učitelj pred učenci ni skrival niti izobraževalnega niti vzgojnega cilja obravnave te pesmi, jasno pa je, da je izobraževalni cilj vzgojnemu podrejen, o čemer priča učiteljev izrazito pozitiven čustven odnos do obravnavane tematike. Izobraževalni cilj je dobro razumevanje vsebine pesmi, ki jo učenci že od prej znajo na pamet, seznanjanje z njenim nastankom, uglasbitvijo in spremembami, ki so jih izzvale spremembe na avstrijskem prestolu. Vzgojni cilj je krepitev ljubezni do cesarja, zaupanje v njegovo moč in modrost, iz česar posredno izhaja ljubezen do domovine, krepitev zavesti o pripadnosti avstrijski državi, medsebojno sožitje in sloga ter poudarjanje bratstva vseh avstrijskih narodov. Ta čustvena podlaga je osnova za prehod k razumskemu seznanjanju z dolžnostmi, ki jih avstrijskim državljanom nalaga ljubezen do cesarja in domovine. Te dolžnosti učitelj predstavi tako, da v učencih vzbudi čut odgovornosti do vestnega izpolnjevanja dolžnosti, kar je daljna priprava na poznejši radovoljen boj za pravice, čast in slavo cesarja ter spodbuda za složno delovanje v blagor domovine in cele habsburške rodovine.

5.1.2 Učni načrti med leti 1919 in 1945

Naš šolski sistem se po prvi svetovni vojni ni takoj bistveno spremenil, nekaj let so bili v veljavi še nekateri členi avstrijskega šolskega zakona z novimi dodatki (Žerjav 1970). V pedagoških glasilih iz tega obdobja najdemo poudarke tudi na vzgojnem načrtu. Tako je Fran Karbaš izdelal vzgojni načrt za peti razred petrazrednice

in ga razdelil na mesečne tematsko zaokrožene enote od novembra do avgusta. Vzgojo za ljubezen do bližnjega, svojega rodu in domovine je predvidel za drugi mesec pouka. Za dosego svojega vzgojnega cilja je predvidel branje naslednjih besedil zadnjega dela Schreinerjeve štiridelne čitanke: *Na tuje, Dobra in slaba stran* ter *Ljubezen do domovine*.⁸ Fran Karbaš pravi, da nas bo uporaba predlaganega vzgojnega načrta v doglednem času privedla do uspeha, da izbrišemo škodo, ki jo je vojni čas prizadel vzgoji, in tako z leti vzgojimo narod poštenjakov ter vrlih mož. (Karbaš 1919.)

V *Popotniku* za leto 1922 beremo o zbiranju gradiva za enotni učni načrt, s čimer se je spoprijela posebna komisija v ministrstvu prosvete. Anonimni pisec tega besedila izraža bojazen pred tem, da bi to delo prišlo v roke beograjskim sodelavcem, ki ne poznajo posebnosti našega šolskega življenja in dela. Primeren zbiratelj gradiva za enotni učni načrt se mu zdijo pokrajinske učiteljske organizacije oziroma pokrajinske šolske uprave. (Neimenovani avtor 1922.) Ob izidu *Enotnega učnega načrta* za pouk od prvega do četrtega razreda v Kraljevini Jugoslaviji, ki je začel veljati v šolskem letu 1926/27, je Senkovič izpostavil potrebo po izdaji učnih načrtov za višje razrede osnovne šole, kjer poudarja, naj se učna snov v sedmem in osmem razredu predpiše kot samostojna enota, kar utemeljuje s sedemletno šolsko olajšavo v nekaterih predelih (Senkovič 1927). Potreba po izdaji učnih načrtov za višje narodne šole je svoj odgovor dobila najprej v pripravljalnih razpravah v pedagoških časopisih. Senkovič pravi, da mora biti nov učni načrt za narodne šole okviren učni načrt, kar pomeni, naj se pri navajanju podatkov o učnih snoveh ne spušča v podrobnosti. Zahteva po nenatančni določenosti je utemeljena z dejstvom, da so šolske in druge danosti v različnih delih jugoslovanske države, kjer se bo ta načrt uporabljal, različne. V Senkovičevih idejah za sestavo učnih načrtov za narodne šole je posebej poudarjena tudi vzgojna funkcija šole, kjer je med idejnimi zahtevami posebna pozornost namenjena tudi narodni vzgoji:

Pri tej vzgoji pa ne gre za uporabo kakih fraz, temveč za to, da je za vsakega narodno zavednega učitelja samo po sebi umljivo, da je treba kulturni pomen lastnega naroda staviti v ospredje. Enostransko nacionalistični način vzgoje pa je treba odkloniti. Kakor vsako tuje versko prepričanje tako naj se mladina uči spoštovati tudi vsako tujo narodno in socialno pripadnost. Zato naj

⁸ *Na tuje* je napisal Ksaver Meško, govori o izseljenstvu in tesnobi ob odhodu v tujino. *Dobra in slaba stran* je delo Vekoslava Kukovca, govori o prednostih in slabostih odločitve, da greš po službo na Dunaj. Besedilo *Ljubezen do domovine* je delo E. de Amicisa, citirano je v uvodu pričujoče monografije.

se v učnem načrtu tudi poudari pomen vzgoje v duhu mirovne pedagogike. (Senkovič 1932/33.)

Mirko Vauda poudarja, da bi pred izdajo novih učnih načrtov kazalo učiteljem ponuditi poskusni, provizorni učni načrt, s katerim bi pripravljavci vnaprej odkrili in odpravili pomanjkljivosti učnega načrta, ki je v pripravi. Pri sestavljanju novega učnega načrta je po mnenju Mirka Vaude potrebno upoštevati zahteve moderne pedagogike, ki od pripravljavca, pedagoškega strokovnjaka, med drugim zahteva tudi odgovor na vprašanje domorodnosti. (Vauda 1931/32.)

Avgusta 1932 je Ministrstvo prosvete kraljevine Jugoslavije izdalo *Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v kraljevini Jugoslaviji*. Ta učni načrt za četrti razred rednega pouka, ki pomeni osmo leto šolanja, tako za višjo dekleško kot tudi za višjo deško narodno šolo določa štiri ure narodnega jezika tedensko. Ker je tako veliko ur za oba spola določeno le še za spoznavanje prirode ter za računstvo z osnovami geometrije v višji dekliški narodni šoli, lahko trdimo, da narodni jezik tu ni imel zapostavljene vloge. To potrjuje tudi dejstvo, da mu je v zaporedju, kjer so opisane natančnejše predmetne obravnave, namenjeno prvo mesto, nahaja se torej takoj za ministrovim uvodnim delom. V smotru narodnega jezika je bilo med drugim določeno, naj le-ta učence uvede v življenje in vsebino narodnega jezika in književnosti, jih seznani z narodno in umetno književnostjo ter jim tako ustvari interes za samostojno branje odličnih del narodne književnosti ter v otrocih razvija »*edinstveno nacionalno zavest in ponos*«. Natančnejši pogled določil pouka književnosti v četrtem razredu višje narodne šole pa nas privede do spoznanja, da je vzgoja za krepitev slovenske narodne zavesti močno zapostavljena v korist krepitev zavesti o pripadnosti južnoslovanskim narodom. O tem prepričljivo govori izbor književnikov. Učni načrt določa, naj se v zaključnem razredu višje narodne šole obravnavajo naslednji književniki: Sv. Sava, Gundulić, Ivan Mažuranić, Njegoš, Prešeren, Stanko Vraz, Preradović, Šenoa, Vojislav Ilić, Đalski, Đ. Jakšić, J. Ignjatović, J. St. Popović, Janko Veselinović, Cankar, Šantić in Kranjčević.⁹ Če bi vsakemu izmed njih pri pouku namenili enako časa za obravnavo, bi bilo pouku slovenske književnosti namenjeno le 17,65 % pozornosti. O podrejeni vlogi slovenske književnosti priča tudi dejstvo, da v že tako ozkem izboru najdemo tudi ilirca Stanka Vraza, ki je zagovarjal stapljanje južnoslovanskih narodov in uporabo enega knjižnega jezika. Slovenski učitelji so to krivico do slovenske

⁹ S polnim imenom (tj. imenom in priimkom brez kratic) so v tem seznamu pisani tisti besedni umetniki, ki so s polnim imenom navedeni tudi v obravnavanem učnem načrtu.

književnosti sami popravili tako, da so učence seznanjali z vsemi glavnimi slovenskimi literarnimi ustvarjalci, ki so bili zastopani v naših čitankah, srbski in hrvaški pesniki in pisatelji pa so bili obravnavani v glavnih potezah (Žerjav 1970). Za pouk branja ta učni načrt določa, naj se izbira snovi ravna po domačih pisateljih, čitanka naj bo literarnega značaja, v njej pa naj bodo poleg teksta najboljših pisateljev in njihovih kratkih življenjepisov, opremljenih s fotografijo, tudi članki o uredbi države, zakonodaji ter zanimivi članki iz posameznih učnih predmetov.

Izdaja *Začasnega učnega načrta in programa za višjo narodno šolo v kraljevini Jugoslaviji* je v pedagoških glasilih sprožila odmev šolnikov. Franjo Čiček je izrazil potrebo, da se iz predstavljenega programa izdela nov osnutek za eno- do osemrazrednice, in kritiko, ki v jezikovnem pouku zadeva predvsem dve uri tedensko srbohrvaščine.¹⁰ Po njegovem mnenju si učenci osnove srbohrvaščine pridobijo že v predhodni štiriletni osnovni šoli, poleg tega pa pouk koncentracije daje možnost obravnave srbohrvaščine tudi pri pouku slovenščine. Svojo željo po združevanju pouka slovenščine in srbohrvaščine je jasno izrazil v naslednjem citatu:

Zakaj ločiti srbohrvaščino od slovenščine? Učenec bo imel več koristi in uspehi bodo večji, ako na primer obravnavamo Dušana Silnega, Sv. Savo ali Kumanovo itd. v srbohrvaščini, kakor pa če se izvrši ta pouk v slovenščini in če imamo potem ločeno še dve uri srbohrvaščine. Saj Slovenci menda nismo tako trde glave, da bi se še v višji narodni šoli morali srbohrvaščine posebej učiti. Če smo zedinjeni, bodimo zedinjeni tudi v šoli. Dejanja, ne samo besede! To bi tudi zasedrlo duha edinosti v učencih v največji meri. (Čiček 1932/33.)

Čičkov predlog je na prvi pogled mogoče v škodo pouka srbohrvaščine, a če nanj pogledamo z vidika načrta pouka književnosti, opazimo, da pravzaprav resno ogroža uporabo slovenskega jezika pri pouku književnosti, ker je za osmi razred predvidena večina južnoslovanskih besednih umetnikov – izmed sedemnajstih predlaganih so med njimi le trije Slovenci. Čiček sicer res predlaga, naj se v program uvrstijo še Valentin Vodnik, Anton Martin Slomšek, Simon Gregorčič, Anton Aškerc, Josip Stritar in

¹⁰ Izraz »srbohrvaški jezik« se je v obdobju jugoslovanske države uporabljal kot krovni termin za srbski in hrvaški jezik, po razpadu Jugoslavije pa se hrvaščina, srbsčina in bosanščina opredeljujejo kot samostojni jeziki. V tej raziskavi so vsi jeziki poimenovani tako, kot je (bilo) to uradno določeno za obdobje, v katerem so omenjeni.

Oton Župančič in izpustijo nekateri manj znani južnoslovanski književniki, a razmerje med njimi je še vedno v prid slednjim.

Leta 1937 sta Josip Dolgan in Ernest Vranc izdala *Podrobni učni načrt za ljudske šole*. Uvaja ga devet strani dolg predgovor, v katerem avtorja v začetku poudarjata, da je pričujoči učni načrt nastal iz dolžnosti do naroda. Razdeljen je na posamezne razrede, za vsak razred je predvidena posebna tema, za osmi je le-ta predstavljena pod naslovom Država in državljani. Tu gre za spoznavanje države, skrb za njeno blaginjo in dobrobit vseh državljanov, iz česar raste čut državne skupnosti in posledična pripravljenost za popolno osvobajanje naroda. Pri uresničitvi tega smotra sestavljavca poudarjata tudi spoznavanje kulturnega napredka, zato lahko trdimo, da ima pouk književnosti pri dosegu splošnega smotra pomembno vlogo. Dolgan-Vrančev učni načrt učno snov deli na pet tematskih sklopov, ki ustrezajo načelu strnjene pouka. Ti tematski sklopi so: (1) zemljepisni in zgodovinski pogoji naše države, (2) naše gospodarstvo, (3) državljani, (4) pravna zgradba države, (5) občina in občani. Znotraj teh sklopov so posamezni predmeti, med katerimi ima jezik, v katerem je vključena tudi narodna književnost, nezanemarljivo vlogo.¹¹ To dokazujejo naslednja določila k posameznim sklopom.

K 1) Književnost: Sestavki o slovenskih pesnikih in pisateljih ter odlomki iz njihovih del. Plodonosna bi bila antologija slovenskih književnikov, ki bi obsegala v časovni zaporednosti kratke življenjepise s sliko ter pesmi ali značilne spise v prozi. Učenci naj bi spoznali Trubarja, Dalmatina, Hrena, Pohlina, Vodnika, Linhart, Bleiweisa, Koseskega, Prešerna, Slomška, Jenka, Janežiča, Levstika, Stritarja, Jurčiča, Erjavca, Tavčarja, Meška, Cankarja, Ketteja, Murna, Župančiča, Finžgarja, Preglja, Bevka in sodobne pisatelje. Antologija naj bi se čitala vse leto, vsak teden nekaj. Iz sestavkov naj bi mladina doživela miselnost in življenje kake dobe.

Razredno čitanje: Cankarjevo *Moje življenje* in *Podoba iz sanj*.

Recitacije: Najstarejše ljudske lirične pesmi. Ljudska pesem z zgodovinsko vsebino.

K 2) Književnost: Sestavki o naših pesnikih in pisateljih ter njihove pesmi in kratki spisi ali odlomki iz njihovih del. V časovni zaporednosti, zato da bodo učenci spoznali, kateri so starejši ali novejši naši književniki.

Razredno čitanje: Sestavki naših st. strokovnjakov in pisateljev.

Recitacije: Pesem o Jadranskem morju.

¹¹ Poleg jezika tu najdemo še: stvarno snov, računanje in geometrijo, risanje in delo, petje, telovadbo, opisani pa so tudi ponazorovalni pripomočki.

K 3) Književnost: Nadaljevanje o naših pesnikih, pisateljih in mislecih.

Razredno čitanje: Od Litije do Čateža. Napake slovenskega jezika. Martin Krpan.

Recitacije: Ljudske pesmi iz raznih pokrajin Jugoslavije.

K 4) Književnost: Nadaljevanje s poznavanjem slovenske književnosti.

Razredno čitanje: Hlapec Jernej, ki ni vedel, da je poleg človeške pravice tudi pisana pravica.

Recitacije v zboru: Za staro pravdo.

K 5) Književnost: Nadaljevanje.¹²

Že iz izbora književnikov, ki so predvideni za obravnavo v osmem razredu, je razvidno, da je imel učitelj pri pouku književnosti veliko priložnosti za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti, saj med navedenimi besednimi umetniki ne najdemo niti enega Neslovenca.¹³ Čeprav izbor njihovih besedil ni natančno predpisan, je iz določitve za razredno branje mogoče zaslutiti, da imajo prednost odlomki iz tistih del, ki med bralci omogočajo vzbujanje patriotskih občutenj. Levstikov *Martin Krpan*, v katerem bogat in imeniten dunajski dvor pred pogubnim Brdavsom reši preprost slovenski kmet, učitelju omogoča, da med učenci utrdi narodni ponos, Cankarjeva zbirka črtic *Moje življenje* ter (najverjetneje Jenkova) *Pesem o Jadranskem morju* spodbujata domoljubje, Cankarjeva zbirka črtic *Podoba iz sanj* ter pesem (najverjetneje Hrvata Avgusta Šenoe) *Za staro pravdo* z obujanjem spomina na težke dni iz narodne zgodovine pripomorejo k vzpostavitvi vrednostnega sistema, v katerem ima žrtev za blagor domovine zelo visoko mesto. Razredno branje Levstikovega kritičnega spisa *Napake slovenskega pisanja* in potopisa z literarnim programom *Popotovanje iz Litije do Čateža* učence seznanja z napori in ob interpretaciji tudi z napredki naših literatov. Cankarjev *Hlapec Jernej* predstavlja slovenski proletarijat, ki se po svojih (ne)močeh bori za lastno pravico, katere sam sicer še ne uspe doseči, napoveduje pa revolucijo, ki bo zahtevala še mnogo žrtev za blagor skupnosti.

¹² O razrednem čitanju in recitacijah tu ni govora.

¹³ To velja, če ne upoštevamo, da sta Dolgan in Vranc za razredno čitanje med drugimi besedili izbrala tudi pesem *Za staro pravdo*. Ker ob naslovu besedila ni naveden tudi njegov avtor, pesem zaradi identičnosti naslova pripisujem hrvaškemu književniku Avgustu Šenoi, čeprav bi bilo mogoče sklepati, da sta sestavljavca učnega načrta imela v mislih Aškerčev venec balad *Stara pravda*. Dvom je še toliko bolj upravičen, ker sta bili tudi v takrat veljavni Flerétovi čitanki (Flerè, 1940) vključeni obe besedili.

Kljub vojnim razmeram je septembra 1944 predsedstvo SNOS, Odsek za prosveto – Oddelek za šolstvo, predpisalo *Začasni učni načrt za 1.–4. razred nižje in višje osnovne šole*, »ki je veljaven za vse osnovne šole na osvobojenem in po NOV in POS kontroliranem ozemlju od začetka šolskega leta 1944 do 1945«.¹⁴ Pouk književnosti je znotraj slovenskega jezika določen z naslednjim odstavkom:

Čitanje: Sestavki, ki so potrebni za strokovno in splošno človeško narodno kulturo ter za razumevanje države in državnosti. Časopisi, revije, književna dela. Antologija slovenske književnosti.

Razredno čitanje: Cankar: Odlomki iz *Kurenta*; Prežihov Voranc: *Boj na požiralniku*; Sedmak: Kaplan Martin Čedermac.

Razredna interpretacija Cankarjevega *Kurenta* učitelju omogoča, da med učenci utrjuje domovinoljubje, ki izhaja predvsem iz patetičnega opisa lepote slovenske zemlje in pozitivnih značajskih lastnosti njenih prebivalcev. Čeprav je osrednja ideja te Cankarjeve povesti v tem, da se za slovensko veselostjo, ki se izživlja v plesu in pijančevanju, skriva obup, ker se zaradi izumiranja, izseljevanja iz vasi in meščanske nezrelosti narod zapisuje smrti (Kos 1998), je od učitelja pričakovati, da se bo pri šolskem branju in interpretaciji omejil le na del, ki je slavo slovenski zemlji. Sedmakov, tj. Bevkov, *Kaplan Martin Čedermac* poudarja pomen maternega jezika, ki je duša naroda, zato je učiteljeva naloga, da ga učencem predstavi kot osnovno narodno vrednoto. Prežihov *Boj na požiralniku* učencem spregovori o ogromnem naporu, ki ga koroški kmet bije z zemljo, v katero do popolne izčrpanosti vlaga vse svoje fizične moči, nazadnje pa, premagan, še samega sebe. Zemlja je predstavljena kot neusmiljena tekmeča, a še vedno vrednota, od katere je (bilo) odvisno naše preživetje, zato smo ji dolžni spoštovanje, ki je povezano z domoljubjem.

5.1.3 Učni načrti med leti 1946 in 1990

Leta 1946 je Državna založba Slovenije izdala *Začasni učni načrt za višje osnovne šole*, ki naj bi se uporabljal v šolskem letu 1946/47, ko je bila uvedena sedemletna šolska obveznost. Vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti tu določa predvsem obravnavanje besedil iz narodnoosvobodilnega boja, katerim je skupno poudarjanje velikih naporov, odrekanj in izgub za višji cilj, ki ga predstavlja svobodna domovina. Domovinoljubje med

¹⁴ V tem učnem načrtu sicer ni naveden njegov avtor, v *Prosvetnem delavcu* za 10. 11. 1956 pa beremo, da je to Josip Dolgan.

učenci spodbuja tudi pregled slovenske književnosti ter obravnava nekaj njenih del.

Istega leta je Državna založba Slovenije izdala tudi *Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo*, ki so začele veljati v šolskem letu 1946/47. Tu je izražena zahteva, naj pouk slovenskega jezika pri učencu vzbudi takšno ljubezen do materinščine, da ga bo povezala z vsemi naprednimi tradicijami v razvoju naroda in ga usposobila za ustvarjalno nadaljevanje teh tradicij. Branje domačih in tujih tekstov ter spoznavanje žrtev in zgledov iz narodnoosvobodilnega boja ter časa obnove naj mladi rod vzpodbudi k dejavni ljubezni do domovine, slovenskega ljudstva, vseh narodov Jugoslavije in do velike Sovjetske zveze ter končno do vsega naprednega človeštva.

V prilogi k 12. številki *Vestnika Ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije* je bil objavljen *Učni načrt za gimnazije* za šolsko leto 1947/48, v katerem je pripisano, da za višje razrede sedemletk velja predmetnik in učni načrt nižjih razredov gimnazije in da bo učni načrt za slovenščino v višjih razredih objavljen kasneje, za šolsko leto 1947/48 pa naj velja star učni načrt. Ker pa so v le-tam cilji določeni bolj deklarativno, je o vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti najlažje sklepati iz predpisanega seznama za domače branje. V njem sicer ne najdemo nobenega besedila z izrazito patriotsko tematiko, vseeno pa je vzgojo za domovino ljube čutiti iz narodnosti avtorjev predpisanih besedil. Med njimi so na prvem mestu slovenski književniki, katerim se pridružujejo tudi južnoslovanski besedni umetniki. Med priporočenimi je velik poudarek na ruskih avtorjih, kar kaže na politični in ideološki vpliv, ki ga je pri gradnji socializma v naši državi imela sovjetska politika z vodilno vlogo J. V. Stalina.

Za šolsko leto 1947/48 je Ministrstvo za prosveto LRS izdalo nov učni načrt za prve štiri razrede osnovne šole in za višjo osnovno šolo, ki se zaključi v sedmem letu šolanja. Pouk slovenskega jezika v zadnjem letu obveznega šolanja je predpisan s štirimi odstavki, ki pa učitelju ne dajejo zelo natančnih navodil za pouk književnosti v zadnjem letu šolanja. Kljub temu pa ta učni načrt predpisuje in obenem omogoča, da si učitelj z izbiro besedil pouk dokončno uredi po svoji presoji. Ta izbira besedil je zaradi spodbude k uporabi mladinskih časnikov in aktualnih brošur zelo pestra in učitelju daje določeno mero avtonomije, katera pa vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti ne more popolnoma ogroziti, saj se ji je nemogoče izogniti pri obravnavi življenjepisov in del domačih književnikov.

Leta 1948 je Ministrstvo za prosveto LRS izdalo *Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole*. V njegovem uvodu je izpostavljeno vzgojno načelo naše šole, ki je bilo poudarjeno na konferenci pedagoških delavcev v Beogradu maja 1948

in pravi, da je osnova idejnopolitične vzgoje jugoslovanski patriotizem, katerega vsebina je izgradnja socializma v naši domovini, bratstvo med jugoslovanskimi narodi, ponosne pridobitve narodnoosvobodilne borbe, izpolnitev petletnega plana in borba za demokratični mir po vsem svetu. Iz tega vzgojnega načela lahko razberemo veliko zavzetost za idejnopolitično patriotsko vzgojo, kar so tudi učitelji, šolski praktiki, sprejeli z vso zavzetostjo. Učiteljica slovenščine Narda Zadnek svoje učiteljsko poslanstvo vidi v tem, da učencem posreduje znanstveni pogled na svet, ki bo učence vzgojil v »borbene mlade ljudi, ki bodo stopili v življenje, pripravljeni žrtvovati vse svoje sile za domovino, ki se bodo zavedali, da je Titova Jugoslavija plod dolgoletne borbe, da je zgrajena na žrtvah njihovih staršev, bratov in sester in jo bodo prav zaradi tega z vso ljubeznijo in poletom dograjevali« (Zadnek 1948). Smoter pouka slovenskega jezika je v tem učnem načrtu določen v petih točkah, pouk književnosti določajo tri izmed njih, vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pa predpisuje sledeči odlomek. Čeprav je iz vzgojnega smotra jasno, da ima vzgoja za patriotizem pomembno mesto, v načrtu za pouk književnosti za sedmi razred, tj. zadnji razred obveznega šolanja, le-ta ni posebej poudarjena.

Pouk slovenskega jezika in književnosti mora ob idejnem bogastvu in sili književnih del naših naprednih pesnikov in pisateljev oblikovati učencem znanstveni pogled na svet, navduševati jih k zavestni borbi za napredek, za socializem in jih vzgajati v duhu jugoslovanskega patriotizma.

Leta 1948 je Ministrstvo za prosveto LR Slovenije izdalo *Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk*, ki so v veljavo stopili z začetkom šolskega leta 1948/49. V njegovem uvodu je določeno, naj šola skrbi tudi za pravilno idejno-politično vzgojo mladine, katere osnova naj bo jugoslovanski patriotizem, vsebina pa graditev socializma v naši državi. Pouk mora biti zgrajen na znanstvenih temeljih marksizma in leninizma. Med smotri pouka književnosti, ki določajo vzgojo za krepitev narodne pripadnosti, je določeno, učence seznaniti s književnostjo jugoslovanskih narodov, predstaviti jim razvojno pot in zakonitosti njihovega književnozgodovinskega razvoja, povezanega z družbenim dogajanjem, ter predočiti jim vlogo književnosti v naši zgodovini in stoletni borbi za osvoboditev. Z idejnim bogastvom in emocionalno silo književnih del naj si dijaki zgradijo znanstveni pogled na svet, življenje in družbo ter se pripravijo za izvrševanje vseh nalog v izgradnji socializma, kar vključuje borbenost, vztrajnost, odločnost, požrtvovalnost in zavestni patriotizem.

Za tretji razred nižje gimnazije, v katerem so med leti 1946 in 1951 učenci končali sedemletno šolsko obveznost, ta učni načrt določa

obdelavo čtiva iz *Slovenskega berila III* in odbranih odlomkov iz obveznega čtiva. Za njihovo obravnavo so sestavljavci učnega načrta določili 27 % ur celotnega pouka slovenščine, za ustne in pisne referate ter razgovore o obveznem čtivu pa 10 % pouka slovenščine. Učni načrt za zadnji razred nižje gimnazije določa, naj učitelji ob branju in obveznem čtivu učencem posredujejo kratke podatke o naslednjih slovenskih, srbskih, hrvaških in makedonskih piscih: Primož Trubar, Marko Pohlin, Žiga Zois, Anton Tomaž Linhart, Jernej Kopitar, Matija Čop, Simon Jenko, Dragotin Kette, Josip Murn, France Bevk, Miško Kranjec, Avgust Šenoa, Vuk Karadžić, Petar Petrović Njegoš in Konstantin Miladinov. Razmerje med slovenskimi in južnoslovanskimi avtorji je v tej določitvi 73 % proti 27 % v korist slovenskih književnikov.

Leta 1951 je DZS izdala *Učni načrt za štirirazredno nižjo gimnazijo*, ki je stopil v rabo s šolskim letom 1951/52. Smoter za pouk slovenskega jezika je v tem učnem načrtu skoraj identičen smotru v *Učnem načrtu za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole*, ki ga je leta 1948 izdalo Ministrstvo za prosveto LRS. Za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je pomembno naročilo, pripravljati učence za izvrševanje vseh nalog v izgradnji socializma, razvijajoč v njih borbenost, vztrajnost, odločnost, požrtvovalnost in zavestni patriotizem. V navodilih za slovenski jezik v tem učnem načrtu beremo, da mora biti težišče pouka na branju, iz česar lahko sklepamo, da ima pouk književnosti pomembno vlogo. Zanj v četrtem razredu ta učni načrt predvideva sestavo novega berila, v katero naj bi bili uvrščeni naslednji avtorji in odlomki iz njihovih del: Anton Tomaž Linhart, *Županova Micka*; Josip Jurčič, *Deseti brat*; Ivan Tavčar, *Visoška kronika*; Janko Kersnik, *Cyklamen* in *Agitator*; Miško Kranjec, *Povest o dobrih ljudeh*; Ivan Cankar, *Hlapec Jernej*; France Bevk, *Kaplan Martin Čedermac*; Rodoljub Čolaković, *Zapiski iz osvobodilne borbe*; *Makedonske pripovedke*; Nikolaj Vasiljevič Gogolj, *Taras Bulba*; Charles Dickens, *Oliwer Twist*; Alexander Ostrovski, *Kako se je kalilo jeklo*. Iz tega seznama je razvidno, da je v gimnaziji sicer največ poudarka na domačem književnem izboru, vseeno pa je tudi tujih književnih del več, kot smo jih bili vajeni pri ljudskošolskih učnih načrtih. Med deli domačih književnikov za obravnavo ni predvidenih veliko takih besedil, ki bi na patetični ravni zbujala domovinoljubje, zato se sprva vsiljuje misel, da je bila vzgoja gimnazijcev manj prežeta s težnjo na krepitev zavesti o narodni pripadnosti kot vzgoja učencev ljudskih šol. To hipotezo ovrže pregled in primerjalna analiza motivnotematske podobe in vzgojne moči besedil vseh beril, ki so bila sprejeta v raziskavo. V berilu Erne Muser s sodelavci, ki je prvo izdajo doživelo leta 1953, tj. dobro leto dni po sprejetju predstavljenega učnega načrta, je kar 74 % besedil, ki

z motivnotematskega vidika omogočajo domovinoljubje. Tako visokega odstotka domovinoljubnih besedil nima nobeno analizirano berilo.

Po sklepu Sveta za prosveto in kulturo LRS z dne 1. oktobra 1953 je bil za šolsko leto 1953/54 predpisan nov predmetnik in začasni učni načrt za višje in nižje razrede osnovne šole, ki temelji na učnem načrtu za nižje gimnazije. Za pouk književnosti ta učni načrt predpisuje rabo *Slovenskega berila IV* avtorice Erne Muser s sodelavci, mladinskih listov in poljudne periodične publikacije. Predpisan je pregled slovenskega slovstva od realizma do najnovejšega časa, posebna pozornost je namenjena Ivanu Cankarju, Otonu Župančiču, Mišku Kranjcu in Prežihovemu Vorancu, v branje so priporočena naslednja literarna dela: Cankar: *Hlapec Jernej, Na klancu*; Jurčič: *Deseti brat*; Jurčič-Levstik: *Tugomer*; Kersnik: *Testament, Cyklamen*; Kranjec: *Povest o dobrih ljudeh*; Tavčar: *Visoška kronika*; Podlimbarski: *Gospodin Franjo* in Finžgarjeve povesti in igre. Učni načrt določa, naj učenci začnejo brati tudi lažje pesmi Simona Jenka, Antona Aškerc, Otona Župančiča, Srečka Kosovela, Iga Grudna, Karla Destovnika Kajuha, Mateja Bora in tudi ljudske povesti pisateljev Franceta Bevka, Antona Ingoliča, Ilke Vašetove in drugih. Iz tuje literature se priporoča branje Dickensa, Twaina, Londona, Wellesa, Verna, Iljina, Thompsona, Sienkiewicza, Ewalda, Stevensona in drugih. Učenci naj se seznanijo z glavnimi literarnimi zvrstmi, vsako polletje pa morajo prebrati vsaj po tri predpisana dela. Iz napisanega je razvidno, da je ta učni načrt zasnovan tako, da se učitelj vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti na more izogniti; vsaj pri obravnavi *Tugomera* jo mora poudariti, sicer pa ima precej svobode, da si delo v razredu organizira tako, kot sam misli, da bi bilo najbolje. Možnosti za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti ima veliko, od njega pa je odvisno, kako jih bo izkoristil.

Naslednje leto, torej leta 1954, je Svet za prosveto in kulturo LRS izdal *Učni načrt za nižje razrede gimnazij in višje razrede osnovnih šol*, ki je stopil v rabo v šolskem letu 1954/55. Za pouk književnosti v osmem letu šolanja določa uporabo *Slovenskega berila IV* avtorice Erne Muser s sodelavci in predpisuje naslednja obvezna berila: Ivan Cankar: *Hlapec Jernej*; Josip Jurčič: *Deseti brat, Sosedov sin*; Janko Kersnik: *Ciklamen, Agitator*; Anton Tomaž Linhart: *Županova Micka*; Dickens: *Oliwer Twist, Veliko pričakovanje*; Gogolj: *Taras Buljba*; Daudet: *Tartarin iz Tarascona*. Ta učni načrt naroča tudi kratek pregled razvoja slovenskega slovstva ter poudarek na delu in pomenu največjih pesnikov in pisateljev, ki jih najdemo v berilih. V tem učnem načrtu torej najdemo nekaj takih besedil, ob katerih se pogovoru o slovenstvu skoraj ne moremo izogniti (taka

besedila so *Županova Micka*, *Agitator*, *Deseti brat* – prvi slovenski roman), kljub temu pa bi težko sklepali o tem, da je sestavljavce pri izboru besedil za četrti razred nižje gimnazije oziroma osmi razred osnovnih šol vodila misel na vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

Leta 1959, ko je bila uzakonjena osemletna osnovna šola, je bil na 19. redni seji Sveta za šolstvo LRS, ki je potekala 26. junija, sprejet predmetnik za celotno osnovno šolo, sprejet in odobren pa je bil tudi dopolnjen učni načrt, ki je bil v šolskem letu 1958/59 v preizkusu. Ta učni načrt med naloge pouka slovenščine v osnovni šoli uvršča razvijanje estetskih in etičnih čustev, zlasti ljubezen do socialistične domovine, do delavnih ljudi in razumevanje za njihov boj. Glede obravnave beril za osmi razred določa, naj učitelji učencem posredujejo »nekaj o življenju in delu Linhart, Cankarja, Murna, Kosovela, Gradnika, Seliškarja, Kranjca, Bora in Kajuha«, o izbiri njihovih besedil pa ne pove ničesar. Kljub nenatančni določenosti v obravnavi besedil pri rednem pouku književnosti pa ta učni načrt ponuja spisek priporočljive literature za domače branje, k seznamu pa je pripisano, da zaradi nestalnih razmer na našem knjižnem trgu in možnosti nabave knjig predlaganega seznama ni treba vzeti togo, ampak naj učitelj spisek dopolni s primernimi mladinskimi deli, ki se pojavijo v prodaji.

Svet za šolstvo LRS je na 26. redni seji 6. aprila 1960 ponovno razpravljajl o predmetniku za osnovno šolo in o učnem načrtu za zadnje tri razrede osnovne šole. Na podlagi teh razpravljajl je bil sprejet učni načrt, ki za osmo leto šolanja pri pouku književnosti predvideva spoznavanje življenja in dela naslednjih slovenskih književnikov: Primoža Trubarja, Antona Tomaža Linhart, Ivana Cankarja, Josipa Murna, Dragotina Ketteja, Srečka Kosovela, Alojza Gradnika, Toneta Seliškarja, Mateja Bora in Karla Destovnika Kajuha. Pogovor o domačih besednih umetnikih naj dopolnjuje spoznavanje njihovih najvažnejših sodobnikov iz srbske in hrvaške literature. Naslednji citat iz obravnavanega učnega načrta dokazuje, da vloga srbske in hrvaške literature pri pouku književnosti v slovenski šoli ni bila zanemarljiva.

V povezavi s tem, kar učenci berejo in slišijo pri pouku srbohrvaščine, naj zvedo še nekaj podatkov iz življenja in dela Vuka Karadžića, P. P. Njegoša, Ivana Mažuranića, J. Jovanovića Zmaja, Anteja Kovačića, Branimira Nušića, Vladimira Nazora, Iva Andrića, Branka Čopića, Dobrice Ćosića in, če je čas, še o drugih pomembnih ustvarjalcih. V osmem razredu naj učitelj to znanje uredi in poveže ter vrzeli dopolni. Vse to znanje mora izhajati iz učenčevega poznavanja literarnih del.

Preprosta primerjava med skrbjo za spoznavanje slovenske in jugoslovanske literature v tem učnem načrtu ne govori v prid vzgoje

za krepitev zavesti o pripadnosti slovenskemu narodu, saj je med priporočenimi književniki navedenih enako število slovenskih in jugoslovanskih besednih umetnikov, ob slednjih je celo izražena tiha spodbuda, naj se jim v okviru časovne možnosti pridruži še kakšnega pomembnega ustvarjalca.

Leta 1962 je pri Državni založbi Slovenije izšel ponatis učnega načrta iz leta 1960, junija 1966 pa je bil učni načrt iz leta 1960 spremenjen in dopolnjen. Večje vsebinske spremembe je doživel gospodinjski pouk, tehnični pouk, spoznavanje narave v šestem razredu ter temelji socialistične morale. Spremenila so se je tudi navodila za pouk književnosti. V navodilih za obravnavo umetnostnih besedil je poudarjeno, naj učenci osnovne šole do konca osmega razreda spoznajo »*najvažnejše slovenske, a tudi jugoslovanske pesnike in pisatelje*«. V osmem razredu ni več pouka srbohrvaškega jezika, zato naj skrb zanj prevzame učitelj slovenščine. Ta naj za izpopolnjevanje učencev v srbohrvaščini skrbi tako, da v izbor beril vključi od deset do petnajst srbohrvaških tekstov. Obravnava naj temelji na govorni vaji (obnavljanje, karakterizacija značajev itd.) in na širjenju besednega zaklada. O avtorjih naj učitelj govori manj, več samo o tistih, ki jih imenoma navaja učni načrt za slovenski jezik. Poglavij iz svetovne književnosti oziroma njenih posameznih predstavnikov naj se učitelj dotakne le ob pomembnejših tekstih v berilih oziroma pri govornih vajah ali referatih v zvezi z domačim branjem. To je prvi učni načrt, v katerem je pri pouku slovenščine predpisana obravnava besedil v srbohrvaščini in ustno izražanje v neslovenskem jeziku. Seznam priporočenih besedil za domače branje je v novem, prenovljenem učnem načrtu v primerjavi z učnim načrtom iz leta 1959 oziroma 1960 nekoliko krajši. Izpadla so predvsem nekatera dela neslovenskih, tudi južnoslovanskih književnikov. Učni načrt dovoljuje, da učitelji v izbor besedil za domače branje vključujejo tudi dela, ki šele prihajajo na knjižni trg, in znotraj tega sproti dopolnjujočega seznama določa, naj učenci obvezno preberejo po šest knjig na leto. Ta pravica do lastnega izbora učiteljem zagotavlja manevrski prostor, zaradi katerega imajo pri obravnavi domačega branja vse možnosti, da izberejo taka besedila, ki tematsko najbolj ustrezajo vzgojnemu smotru, ki mu sledijo. Spet se izkaže odločilni pomen učiteljevih osebnostnih lastnosti in predvsem njegovega svetovnega in političnega nazora.

Leta 1973 je Zavod za šolstvo Socialistične republike Slovenije izdal *Vsebinsko vzgojnoizobraževalnega dela* za osnovno šolo, v katerem med drugim najdemo tudi učni načrt za osnovno šolo. V tem učnem načrtu je smoter pouka slovenskega jezika določen v devetih alinejah, izmed katerih je v sedmi govora o tem, naj si učenci oblikujejo moralno-etična stališča, spoštovanje in ljubezen do

socialistične samoupravne skupnosti ter do jugoslovanskih narodov in narodnosti. To je podlaga, na kateri temelji vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. V splošnih navodilih za branje in obravnavo beril je v sklepnem odstavku poudarjeno, da ima učitelj pri pouku slovenskega jezika številne možnosti vzgajati v duhu ljubezni do domovine, do slovenskega naroda, do jugoslovanskih in drugih narodov in razvijati čustva bratstva, enotnosti in solidarnosti med narodi, oblikovati pri učencih socialistične etične vrednote in graditi temelje marksističnega pogleda na človeka in družbo (Lužnik 1973). Iz določil za pouk slovenščine je težko sklepati o vlogi, ki jo je pri pouku književnosti imela vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti, gotovo pa je možnost zanj nudilo poznavanje kulturne ustvarjalnosti in njena povezava z zgodovinskim znanjem. V primerjavi z nekoliko manj natančnimi določili za šolsko delo ta učni načrt daje precej natančen priporočilni seznam besedil za domače branje, v katerem je poudarek na obravnavi književnih del domačih avtorjev.

Strokovni svet SR Slovenije za vzgojo in izobraževanje je na 39. seji 11. 5. 1983 sprejel sklep, po katerem je bil sprejet del programa življenja in dela osnovne šole, ki obsega obvezni predmetnik in učni načrt osnovne šole. Oba se uvajata postopno, za predmetnik in učni načrt za sedmi in osmi razred sklep določa, da stopita v rabo v šolskem letu 1986/87. Posamezna predmetna področja tega učnega načrta uvajajo vzgojno-izobraževalni smotri in naloge; za pouk slovenskega jezika so navedeni v sedemnajstih alinejah. Vzgojo za domovinoljubje določa petnajsta alineja, ki pravi, naj si učenci oblikujejo moralno-etična stališča in spoštovanje do svojega naroda.

V osmem razredu je pouku slovenskega jezika namenjenih 128 učnih ur, od tega jih je za književno vzgojo predpisanih 50. Ta učni načrt določa besedila in književnike, ki naj se obvezno obravnavajo, in tiste, ki se uvrščajo k dodatnemu izboru. Med obvezne sodijo Primož Trubar, Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, Fran Levstik, Dragotin Kette, Josip Murn, Ivan Cankar, Oton Župančič, Srečko Kosovel, Matej Bor, Anton Ingolič in Miroslav Krleža. Iz seznama obveznih in dodatnih književnikov je razvidno, da učni načrt ponovno daje prednost obravnavi domačih avtorjev, saj je med samimi Slovenci le en hrvaški književnik – Miroslav Krleža. Poleg književnikov omenjeni učni načrt določa tudi besedila za branje in obravnavo. Tudi ta se delijo glede na obvezen in dodaten izbor.¹⁵ Iz obeh je opaziti, da

¹⁵ Med obvezen izbor sodijo France Bevk: *Kaplan Martin Čedermac*; Matej Bor: *Šel je popotnik skozi atomski vek*; Ivan Cankar: *Gospod stotnik* in *Hlapec Jernej in njegova pravica*; Alojz Gradnik: *Istrska vas*; Anton

so njegovi sestavljavci dajali prednost domačim književnikom, kar podpira priložena navodila za književno vzgojo, kjer beremo, da je treba učence navajati k branju za doživljanje in spoznavanje besedil, predvsem še umetnostnih besedil iz slovenske književnosti.

Pester tematski izbor v seznamu besedil zagotavlja možnost za interpretacijski pogovor o najrazličnejših področjih mladostnikovega notranjega in zunanjega sveta, kamor sodi tudi njegov odnos do prednikov, njihovih del, načina življenja, mišljenja in prizadevanja. Znotraj tega je prostor tudi za pogovor o narodu in za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. S tem se uresničuje eden izmed smotrov književne vzgoje, ki ga določa ta učni načrt: to je vzgoja za učenčev odnos do slovenskega jezika, slovenskega naroda in njegove preteklosti, do drugih narodov in narodnosti. Na ta način se med učenci utrjujejo vrednote, kot so bratstvo in enotnost vseh delavnih ljudi v samoupravnih socialistični skupnosti, solidarnost z narodi, ki se borijo za osvoboditev, spoštovanje človekovega dostojanstva, sodelovanje in mirno sožitje med narodi, ustvarjalno delo in kritičen odnos do lastnega dela. Učni načrt narekuje, naj si učenci s poznavanjem tako slovenske kot tudi jugoslovanske in tuje književnosti uzaveščajo pripadnost skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti in nujnost sožitja v mednarodni skupnosti.

Leta 1990 so bile sprejete manjše dopolnitve učnega načrta iz leta 1984. Nekoliko se je spremenil seznam književnikov, ki naj jim učitelj nameni več pozornosti. Na novem, skrajšanem seznamu so ostali Primož Trubar, Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, Ivan Cankar, Oton Župančič, Srečko Kosovel, Matej Bor, Svetlana Makarovič, ki je v prejšnjem načrtu bila uvrščena k dodatnemu izboru, in Miroslav Krleža. Po novem je bil v šolsko obravnavo sprejet tudi Ivo Andrić, iz seznama književnikov, katerim naj bi učitelji namenili več pozornosti, pa so izpadli Fran Levstik, ki je bil prenesen v šesti razred, Dragotin Kette, Josip Murn Aleksandrov, Alojz Gradnik, Ivan Minatti, Beno Zupančič, Janez Menart, Dane Zajc in Ivo Zorman.

Ingolič: *Na splavih*; Karel Destovnik - Kajuh: *Samo en cvet*; Dragotin Kette: *Na očetovem grobu*; Blaže Koneski: *Z vlakom*; Ciril Kosmač: *Na svoji zemlji*; Srečko Kosovel: *Balada in Vidim te, mati*; Miroslav Krleža: *Na fronto*; Fran Levstik: *Dve otvi in Popotovanje iz Litije do Čateža*; A. T. Linhart: *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*; Ljudska: *Lepa Vida*; Ivan Minatti: *Nekoga moraš imeti rad*; Josip Murn Aleksandrov: *Kmečka pesem in Trenutek*; Remarque E. Maria: *Zakaj ubijaš?*; Primož Trubar: *Iz Evangelija svetega Matevža*; Valentin Vodnik: *Moj spomenik*; Beno Zupančič: *Sedmina*; Oton Župančič: *Veš, poet, svoj dolg in Žebljarska*.

V dopolnitvah učnega načrta iz leta 1984 je nekoliko popravljena tudi naloga književne vzgoje. Še vedno ji je priznana »vzgoja za učenčev odnos do slovenskega jezika, slovenskega naroda in njegove preteklosti, do drugih narodov in narodnosti«, do sprememb pa je prišlo pri njenih nalogah, ki se tičejo oblikovanja vrednot. V prejšnjem določilu vrednote, na katere stavi, predstavljajo »bratstvo in enakost vseh delavnih ljudi v samoupravni socialistični skupnosti, solidarnost z narodi, ki se bojujejo za osvoboditev, spoštovanje človekovega dostojanstva, sodelovanje in mirno sožitje med narodi, ustvarjalno delo in kritičen odnos do lastnega dela«, v dopolnitvah pa »spoštovanje človekovega dostojanstva, sodelovanje in mirno sožitje med narodi, ustvarjalno delo in kritičen odnos do lastnega dela«. V dopolnitvah beremo, da si s tako postavitvijo učnih smotrov in vrednot učenci uzaveščajó narodno in kulturno identiteto in spoznajo kulturo sožitja v mednarodni skupnosti.

5.1.4 Učni načrt v državi Sloveniji

Leta 1997 je Predmetna kurikularna komisija za slovenski jezik za svoje predmetno področje pripravila osnutek novega učnega načrta za devetletno osnovno šolo.¹⁶ Posebnost tega načrta je v zelo natančni določitvi in razčlenitvi splošnih, funkcionalnih in izobraževalnih ciljev v posameznih triletnih osnovne šole. Ti cilji se dodatno delijo glede na obravnavo umetnostnih oziroma neumetnostnih besedil. Obravnavi umetnostnih besedil je namenjenih 40 % ur predmeta. Splošni cilji pouka slovenskega jezika so zapisani v desetih točkah, za vzgojo za domovino ljube so najpomembnejša naslednja določila:

- otroci naj se zavedajo, da je jezik najpomembnejši del kulturne dediščine in s tem temeljna prvina človekove osebne in narodne identitete in da je slovenski jezik državni jezik v Republiki Sloveniji,
- branje naj učencem nudi možnost za oblikovanje osebne in narodne identitete, ker pa poleg slovenske spoznavajo tudi tujo književnost, širijo svoje obzorje in si privzgajajo strpen odnos do drugih kultur (Osnutek 1997).

Najnatanejša navodila za pouk književnosti so v tem učnem načrtu podana z razčlenbo funkcionalnih in izobraževalnih ciljev po posameznih razredih in glede na tri zahtevnostne ravni – nižjo,

¹⁶ Predmetno kurikularno komisijo so sestavljali: dr. Matjaž Kmecl, Mojca Poznanovič, dr. Marja Bešter, dr. Igor Saksida, dr. Boža Krakar Vogel, mag. Simona Kranjc, mag. Martina Križaj Ortar, Polona Pivec Legvart, Milena Ivšek in Mojca Honzak.

srednjo/temeljno in višjo raven. Cilji so postavljeni hierarhično, kar pomeni, da doseganje ciljev srednje/temeljne ravni vključuje doseganje ciljev nižje ravni, doseganje ciljev višje ravni pa doseganje ciljev nižje in srednje/temeljne ravni. Cilji nižje ravni so v tem učnem načrtu tiskani polkrepko, dodani cilji srednje/temeljne ravni nezaznamovano, dodani cilji višje ravni pa v poševnem tisku, zato so zaradi oblikovno zaznamovane sporočilnosti tako prikazani tudi v pričujoči raziskavi.

Nivojsko so razčlenjeni le operativni cilji oz. dejavnosti učencev, ne pa tudi vsebine – obravnavana besedila. Učitelj mora pri izbiri besedil iste besedilne vrste besedila sam diferencirati. Uresničevanje funkcionalnih ciljev je podano s perspektive vseh štirih sporazumevalnih dejavnosti (poslušanje in branje, govorjenje in pisanje), vendar med njimi ne najdemo neposrednih spodbud za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Več o možnosti za tovrstno vzgojo povedo izobraževalni cilji, ki v devetem (tj. zadnjem) razredu obveznega šolanja določajo, naj učenec med drugim pozna:

- naslednja literarnozgodovinska obdobja in smeri: pismenstvo, protestantizem, razsvetljenstvo, romantiko, realizem in moderno – novo romantiko,
- naslednje književnike in njihova dela: **Primoža Trubarja**, **Ivana Cankarja**, Josipa Murna, Dragotina Ketteja, **Otona Župančiča**, Srečka Kosovela, Cirila Kosmača, Lojzeta Kovačiča, Kajetana Koviča, Gregorja Strniša, **Svetlano Makarovič** in Williama Shakespeara,
- poglobitve značilnosti literarnih obdobj in smeri ter izbrane predstavnike in njihova dela (Osutek 1997).

Učni načrt določa, naj kriterij tematskega izbora del izhaja iz znotrajbesedilnih sestavin književnosti ter književnih interesov mladih, število besedil pa naj ne presega dvajset obveznih besedil letno. Tako seznam književnikov kot tudi predlaganih vsebin, besedil za uresničevanje splošnih, funkcionalnih in izobraževalnih ciljev privede do spoznanja, da so imeli slovenski književniki in njihova dela v naših šolah po razglasitvi slovenske samostojnosti in lastne državnosti absolutno prednost pred tujimi književniki, še posebno pred južnoslovanskimi, ki so komaj omenjeni. Tak izbor književnikov vpričo družbenopolitičnih sprememb in predvsem slovenske osamosvojitve ni presenetljiv, tematski izbor predlaganih besedil pa v odstotnem deležu domovino ljubečih besedil ne kaže izrazito poudarjene skrbi za razvijanje narodne identitete med slovenskimi učenci, kot bi jo mogoče pričakovali. Vseeno pa ne gre spregledati Prešernove *Zdravljice*, Župančičeve pesmi *Z vlakom*, protestantskih prvih zapisov v knjižnem jeziku, Bevkovega *Kaplana Martina Čedermaca* ter Kocbekovih in Kajuhovih zapisov iz

narodnoosvobodilnih dni, ki med učenci nedvomno spodbujajo domovinoljubje.

Na podlagi tega osnutka učnega načrta iz leta 1997 je leta 2002 pri Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport ter Zavodu Republike Slovenije za šolstvo izšel nov učni načrt za slovenščino, ki se v izobraževalnih ciljih in predvsem obravnavi predpisanih književnikov in njihovih del od osnutka iz leta 1997 pri uresničevanju vzgoje za domovinoljubje ne razlikuje odločilno. Natančno določen seznam treh kanonskih besedil za vsako leto šolanja, v katerem za deveti razred ne najdemo niti enega z izrazito patriotsko tematiko, znova potrjuje, da skrb za razvoj narodne identitete slovenskih učencev ni glavni vzgojni oziroma izobraževalni cilj.

5.2 Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v učnih načrtih

Pregled načrtovanja pouka v 20. stoletju nas pripelje do ugotovitve, da so se učni načrti tako v sestavi kot tudi natančnosti določevanja pouka precej spreminjali. Na oboje je vplivala državna ureditev, v okrilju katere je šola delovala, odnos z drugimi narodi znotraj matične države in splošne tendence, ki so veljale za načrtovanje učnega procesa.

V času avstro-ogrske monarhije so za pouk na naših šolah veljali dvojezični učni načrti, razglašeni na podstavi visokega ukaza c. kr. ministrstva za bogočastje in nauk. Ti so natančno odmerjali predvsem število učnih ur, namenjenih posameznim predmetom, manj natančno, a še vedno dosledno, so določali učne cilje posameznih predmetov, zelo skopo pa učno snov, prek katere naj se ti cilji dosežejo. Iz učnih ciljev je razvidno, da pouk književnosti ni bil zapostavljen, a ker le-ta vsebinsko ni natančneje določen, je težko reči, kakšen pomen je pripisoval vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti oziroma kako je določal razmerje v pozornosti, ki jo je posvečal avstro-ogrski monarhiji oziroma narodom, ki so jo sestavljali. Podatek, da je bilo v vseh višje organiziranih ljudskih šolah že od tretjega šolskega leta dalje pouku drugega deželnega jezika namenjeno večje število ur kot slovenščini, prepričljivo govori o zapostavljeni vlogi slovenščine. Iz tega upravičeno veje misel, da je naša šola bila ponemčevalnica za slovensko mladino. Učni načrt v šest- do osemrazrednih programih ljudskih šol predpisuje poznavanje najznamenitejših domačih književnikov, katerih imensko sicer nikoli ne določi, ampak le okvirno priporoči »*zlasti one, ki so v čitanki*«. Ta nenatančna predpisana učna snovi narodno zavednemu učitelju zagotavlja priložnost, da vzgojo v individualno izdelanih podrobnih učnih načrtih in učnih slikah po svoji presoji usmeri v prid razvoja

narodne pripadnosti med učenci. Nič presenetljivega ni torej, da je v pedagoških glasilih z začetka dvajsetega stoletja toliko razmišljanj o vplivu učiteljevega zgleda. V literaturi beremo, da je že v zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja kljub neugodnim političnim razmeram tedanja slovenska šola v srcih mladine podžigala narodno zavest (Žerjav 1970).

Osnovno šolstvo v bivši Jugoslaviji je bilo močno centralizirano, kajti vse važnejše odločitve upravnega značaja so prihajale iz Beograda. Pri sestavi predlogov za šolske predmetnike in učne načrte so sicer sodelovale slovenske komisije, zadnjo besedo pa je imelo Ministrstvo za prosveto v Beogradu. Tam so bili natisnjeni tudi učni programi za vse vrste šol, ki pa največkrat niso ustrezali prvotnim predlogom, saj niso dovolj upoštevali šolskih in kulturnih značilnosti v posameznih banovinah, kar še posebej velja za Slovenijo, ki je imela šolstvo najbolj razvito. (Žerjav 1970.) Vpliv centralizacije iz Beograda se med učnimi načrti najbolj očitno kaže v izboru književnikov, ki jih za obravnavo predvideva *Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v kraljevini Jugoslaviji* iz leta 1932. Čeprav se njegovih določil slovenski učitelji niso dosledno držali, prenasičenost učnega programa z južnoslovanskimi književniki v škodo domačih med našimi učenci resno ogroža poznavanje naših literarnih dosežkov. To posledično ruši osnovo za krepitev narodne zavesti, ki izhaja iz ponosa na dosežke naših književnikov. Prenasičenosti učnega programa z južnoslovanskimi književniki so se slovenski učitelji še kako zavedali, kar poleg praktičnih priredb učnih načrtov med praktiki dokazujejo odmevi v pedagoških glasilih in nenazadnje tudi Dolgan-Vrančev *Podrobni učni načrt* iz leta 1937, ki za obravnavo predvideva besedila izključno slovenskih besednih umetnikov. Čeprav bi med njimi težko izpostavili nekaj takih, ki s poudarjenim patosom apelirajo na učenčeva čustva in posledično izzovejo narodni ponos, lahko med njimi najdemo taka, ki krepitev zavesti o narodni pripadnosti spodbujajo predvsem na racionalni ravni. Sem sodi predvsem Levstikov literarni program in njegovi kritični spisi. V nasprotju s prejšnjim pa učni načrt iz leta 1944, ki v osmem letu šolanja določa obravnavo le treh besedil, predpiše kar dve taki, prek katerih otrok na čustveni ravni svoj narod in jezik doživlja kot skupno vrednoto. V času, ko je bila narodova čustvena stabilnost omajana in zato še posebej na preizkušnji, se torej vzgoja poslužuje predvsem apeliranja na čustva. Načela čustvenega vplivanja se drži tudi po osvoboditvi, ko v učni načrt nanovo sprejme obravnavo besedil iz narodnoosvobodilnega boja. Vzgoja v duhu jugoslovanskega patriotizma je ena izmed pomembnih vzgojnih ciljev, ki so bili postavljeni v prvih desetletjih po osvoboditvi. Pri pouku književnosti temu cilju sledijo predvsem besedila, v katerih je osrednja tematika obramba svobode, identitete in jezika našega naroda

v različnih obdobjih narodne zgodovine – začenši od boja med polabskimi Slovani in pokristjanjevalci frankovskimi Nemci v Jurčič-Levstikovem *Tugomeru*, prek razsvetljenskega boja za dosego zahtev programa *Zedinjene Slovenije*, katerih sled lahko opazujemo v Linhartovi *Županovi Micki*, raznarodovanja beneških Slovencev v času fašistične Italije, opisanem v Bevkovem *Kaplanu Martinu Čedermacu*, posebno pa še v besedilih, ki se posredno ali neposredno navezujejo na dogodke iz narodnoosvobodilnega boja. Vsa našeta prizadevanja literarnih junakov med učenci širijo vrednote, kot so osebno žrtvovanje v korist bližnjega in še posebno skupnosti ter domovine.

K vzgoji v duhu jugoslovanskega sožitja med narodi, ki ni naklonjeno poudarjanju posebnosti identitete posameznih narodov, veliko pripomore tudi zahteva po obravnavanju srbohrvaških besedil pri pouku slovenščine. Tej zahtevi ni priključeno niti priporočilo po obravnavi enega samega besedila v makedonščini, zato lahko predvsem z mislijo na predlog v učnem načrtu iz leta 1966, ki za obravnavo predvideva kar 10–15 srbohrvaških besedil, govorimo o neupravičeni centralizaciji, ki je prihajala iz Beograda. V *Učnem načrtu za osnovne šole* iz leta 1983 je bila ta krivica do makedonskih besednih umetnikov nekoliko popravljena, saj je bil med južnoslovanskimi književniki poleg Hrvata Miroslava Krleže v učni načrt uvrščen še Blaže Koneski, makedonski pesnik. V seznamu priporočenih besedil za domače branje je delež južnoslovanskih književnikov nekaj več kot 10 %, kar je skoraj petkrat manj kot delež slovenskih književnikov, zato lahko sklepamo o tem, da se je v osemdesetih letih vpliv centralizacije iz Beograda nekoliko zmanjšal. Sredi osemdesetih let je bilo veliko govora o načrtu, ki je temeljil na »skupnih jedrih«. Ta je s težnjo po čim večjem poenotenju pouka med jugoslovanskimi narodi tiho napovedoval 'jugoslavizacijo' in 'deslovenizacijo' pouka književnosti v slovenskih šolah. Ta načrt je bil med slovenskimi učitelji in teoretiki enoglasno zavrnjen. V dopolnitvah tega učnega načrta iz leta 1983, ki so bile sprejete leta 1990, je že opaziti spremembe v sistemu vrednot, h katerim vzgaja naša šola. Vrednoto bratstva in enakosti delavnih ljudi v samoupravnih socialistični skupnosti zamenja novo postavljena, sicer že stara vrednota – spoštovanje človekovega dostojanstva. S tem vrednostnim in vzgojnim načelom je naša osnovna šola pričakala slovensko samostojnost, v kateri je tudi slovensko šolstvo prvič v zgodovini postalo neodvisno od centralnih oblasti, ki so v dvajsetem stoletju prihajale najprej z Dunaja in nato iz Beograda.

6 Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v berilih oziroma čitankah

Učni načrti za pouk književnosti v vseh obdobjih 20. stoletja poudarjajo pomen branja kot izhodiščne dejavnosti za uresničitev raznovrstnih vzgojnih ciljev. Zato je pri proučevanju vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti smiselno podrobno analizirati vsa berila, ki so se v 20. stoletju uporabljala pri pouku književnosti, saj so najbolj konkreten vir za proučevanje domovinoljubja. Berila oziroma čitanke so osrednje učno gradivo in imajo moč, da hkrati z učiteljevim zgledom v neposrednem stiku z učenci vplivajo na njihovo vedenje in celo na njihova stališča in prepričanja.

6.1 Berila oziroma čitanke skozi 20. stoletje

6.1.1 Razlaga izrazov berilo in čitanka

Slovar slovenskega knjižnega jezika izraza berilo in čitanka opredeljuje kot sopomenki, katerima ustreza naslednja geselska razlaga: »Berilo –a s (i) 1. učbenik s krajšimi sestavki za jezikovni pouk.« Tudi Breznikov pravopis dovoljuje rabo obeh besed. K. H. in Fr. L. pravita, da je berilo edina prava beseda za čitanko, ki smo si jo po nepotrebnem izposodili od Rusov (K. H. in Fr. L. 1941). Žerjav, ki izraza berilo in čitanka tudi razume kot sopomenki, pa pravi, da je izraz čitanka starejši, izraz berilo pa je prevzet od Hrvatov (Žerjav 1970). V tej raziskavi sta oba pojma rabljena sinonimno, zaradi današnje splošne razširjenosti izraza berilo pa ima ta primarno poimenovalno vlogo; le za berila iz prve polovice 20. stoletja je uporabljen tudi izraz čitanka.

6.1.2 Ocene izdanih beril in priporočila za pisanje novih skozi 20. stoletje

Po namenu in kakovosti so se čitanke počasi spreminjale in vsebinsko izboljševale. Skoraj petdeset let so služile ne samo jezikovnemu oziroma književnemu pouku, ampak tudi pouku realij, za katere dlje časa ni bilo posebnih priročnikov za učence. Zaradi tega so morale biti čitanke enciklopedične in kot take so se pri nas ohranile skoraj do leta 1900, ko so se spremenile v zbirke leposlovnih sestavkov. Ker na vzgojo za razvoj zavesti o narodni pripadnosti med drugim vplivajo tudi priporočila v sočasnem strokovnem tisku, ki spodbujajo narodno zavest v berilih, sledi pregled teh priporočil.

6.1.2.1 Slovenske čitanke v avstrijskem cesarstvu

Še leta 1891 v *Popotniku* beremo prispevek s kratico podpisanega E. B.-ja, v katerem pravi, da bi se morali vsi predmeti ljudskošolskega pouka naslanjati na čitanke, ki so središče pouka. Svoje mnenje E. B. utemeljuje z 62. paragrafom *Šolskega in učnega reda*, sprejetega 20. 8. 1870, ki pravi, da posamezni učni predmeti ne smejo nastopati brez medsebojne zveze; nasprotno: poučujejo naj se v medsebojni soodvisnosti (E. B. 1891). Tudi Anton Kosi je mnenja, da med šolskimi knjigami čitanka zavzema prvo mesto, za kar je vzrok gotovo iskati v dejstvu, da se je takrat uporabljala pri vseh šolskih predmetih. Za sestavo beril poskrbijo najuspešnejši slovenski šolniki, upoštevajoč določila splošnega učnega načrta, njihovo izdajo pa potrdi visoka cesarjeva kraljeva vlada (Kosi 1891).

Sestavljavci slovenskih beril so v avstrijski dobi leposlovno blago pogosto jemali iz *Vrtca*, tj. mladinski list, ki je začel izhajati leta 1871, ter ga vključevali v čitanke (Žerjav 1970). Korak naprej od tega je ideja o zamenjavi šolskih čitank z mladinskimi listi. S kratico T. podpisan avtor v *Slovenskem učitelju* za leto 1910 razmišlja o reformi ljudskošolskih beril. Vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti se je dotaknil predvsem v naslednjem odstavku:

Tudi velenarodni možje se s strahom ogibljejo, da bi potisnili v knjigo pesem ali povest, s katero bi se vzbujal slovenski narodni čut. Zakaj ne bi bilo v berilih pesmic 'Slovenec sem', Lepa naša domovina' in podobnih! Zakaj bi ne čitali primerne sestavka, ki bi povedal, da greši proti Bogu in narodu, kdor zaničuje svoj narod ali kdor se sramuje materine govorice. Ne vem, kako si predstavljajo nekateri ljudje namen ljudske šole. Zapoved, da moramo vzgojevati versko-prepričane in narodno-strpne državljane, vendar ne more in ne sme ovirati, da bi učiteljstvo z vsemi močmi ne vcepljalo v srca naših otrok odločno narodnega mišljenja. [...] Velika vrzel v čitankah za najvišja šolska leta je vsekako občutno pomanjkanje slovstvene zgodovine. Kaj

pa vedo šoliodrasli dečki in deklice o našem narodnem prepоруdu? Kako naj ljubijo lepo našo domovino, ako nimajo pojma o slavnih naših možeh učenjakih, o pisateljih in pesnikih ter njihovih slavnih delih? Kaj pomaga, če je naš literarni trg poln najboljših književnih novosti, če pa ne prodre potreba čitanja in naročevanja v najširše sloje ljudstva! [...] Sklepam in poudarjam: Ako bo prejela naša mladina v šolski dobi zadostnega znanja v najvažnejših predmetih, posebno tudi v praktičnem kmetijstvu, ako bo prepojena z verskim mišljenjem in prepričanjem, z narodno zavestjo in patrijotičnimi čuvstvi, ako bo znala ceniti slovensko zemljo, slovenski jezik in svoje slavne može, potem se nam ni bati pogina. (T. K. 1910.)

6.1.2.2 Slovenska berila v času med obema svetovnima vojnama

Po prvi svetovni vojni je bilo treba rešiti vprašanje novih čitank za naše šole. Spremenili so se šolski vzgojni smotri, ki naj se izražajo tudi v učnih knjigah prvega poveljnega obdobja. Poleg državne založbe so učbenike smele izdajati tudi zasebne založbe, da bi se vrzeli čim hitreje odpravile (Žerjav 1970). Ljubljansko poverjeništvo Narodne vlade SHS za uk in bogočastje je leta 1919 pozvalo obe slovenski učiteljski organizaciji, da imenujeta odposlanca, ki bi mu poverila sestavo novih čitank za ljudske in meščanske šole. Istega leta je Pavle Fleré, vodja pedagoško-didaktičnega in časnikarsko-književnega odseka, predlagal, naj delegacija slovenskega učiteljstva ne sprejme sklepa višjega šolskega sveta, da bi se še naprej rabile knjige z avstrijskim duhom, in naj se sestavijo nove čitanke. Fleré dodaja, da sestava novih čitank ni mogoča do končne državne ureditve, zato naj se sklene, izdajati šolski list v trojni izdaji za vse učne stopnje. Izvede naj se tudi anketa za sestavo novih beril, s pomočjo katere naj se zbira in urejuje snov, ki bi se uporabila ob defenzivni redakciji čitank. (Hojan 1982.) Leta 1919 je bila ustanovljena tudi Založba šolskih knjig, ki se je pozneje preimenovala v Banovinsko založbo šolskih knjig. Delovala je vse do

osvoboditve, ko je bila ustanovljena Državna založba Slovenije, ki je prvotno imela monopol nad vsemi knjigami. (Hojan 1972/73.)

Sklep višjega šolskega sveta iz leta 1919 je bil izpolnjen, že naslednje leto v *Slovenskem učitelju* F. Fabinc podaja svoj kritični pogled na šolske liste za I., II. in III. stopnjo avtorjev L. Černeja, A.

Rapeta in P. Fleré. V svojem sestavku jasno zapiše, da je zgrešeno ime in cela sestava lista. To je izrazil tudi z ironijo, v kateri pravi, da lahko postane nesmrten avtor šolskega lista v Jugoslaviji vsak, ki vlogo Dunaja v stari čitanki zamenja z Beogradom, namesto Habsburžanom pa pozornost posveti Karađorđevićem. (Fabinc 1920.) Iz te pripombe je opaziti, da je sestavljavce šolskih listov vodila

predvsem misel o spremenjeni državni in politični ureditvi ter potreba po vključitvi nastalih sprememb v šolski program. Sprememba v vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je v novi državi seveda samoumevna, skrb zanjo, ki jo izražajo avtorji šolskih listov, pa jo samo potrjujejo.

Ob prvi številki šolskega lista, ki je veljal za prvo in drugo šolsko stopnjo, Rudolf Pečjak poudarja:

Čitanka ni berilce, kjer se uče otroci samo čitati; tudi ni zbirka lepih povestic in pesmic, ona je mnogo več – iz nje mora kliti jasen in enoten narodov program, ona mora zidati iz preteklosti preko sedanjosti v bodočnost. In kakšna je bila naša kult., gosp. in narodna perspektiva? Menda je sploh nismo imeli. Naše stare čitanke so bile zato samo izraz našega revnega narodnega in kulturnega življenja. Paralelno s tem pa so zaostajale tudi v leposlovnem pogledu. Bile so zbirka naših slabih ali celo najslabših pisateljev, ki jih ni nihče več čital, le mladini smo jih vtepali še v glavo. (Vilhar, Gros, Stritar.) [...] Summa summarum: Program naših čitank je bil hlapčevski, one niso imele veliko stika ne z narodnimi ne z modernimi življenjskimi potrebami – one niso rastle organično z otrokom, ker so ga pitale z neprebavnimi, abstraktno-nravnimi stvarmi. Zato jih tudi ni ljubil. (Pečjak 1929.)

Ob kritiki starih čitank Pečjak poudarja, da je uvedba šolskega lista dobra zamisel in rešitev v času, preden dobimo dobre šolske čitanke. Le-te morajo ustrezati duhu časa, kot vse druge šolske knjige morajo biti tudi čitanke prežete z duhom narodnega ujedinjenja in narodne svobode. Pečjak pravi, da je kljub trenutno moderni internacionalni kulturi pri nas na prvem mestu narodno vprašanje in da se moramo nacionalno izživeti, saj se doslej še nismo. Obžaluje, ker to ni uspelo šolskemu listu, saj iz njega »*ne diha naša nova domovina*«. Da so otroci dojemljivi za besedila, ki zbujajo patriotska čustva, in željni vzgoje za krepitev narodne pripadnosti, Pečjak poudarja tudi z zgledom neke spominske knjige učenca šestega razreda, v kateri je čutiti veliko nežne in otroško prisrčne ljubezni do Jugoslavije. V skoraj dveh tretjinah spominov je bilo izraženo patriotsko čustvo, kar pomeni, da je bila med učenci širša domovina Jugoslavija na lestvici vrednot precej visoko. Pečjak kritizira slabo izbiro patriotskih besedil v stari čitanki, saj njeni avtorji že vnaprej vedo, da jih mladina ne bo razumela. Od tod izvira potreba po tem, da se snov poda v čutni in čustveni otroški obliki. (Pečjak 1920.)

V naslednji številki istega časopisa Pečjak nadaljuje svoje razmišljanje o ljudski šolski čitanki in poudarja, da je le-ta sinteza vse šolske vzgoje in da je treba moderno nacionalno vprašanje rešiti tako, da se že otroci v šoli zavedajo, kako smo povezani z drugimi narodi,

kako jih moramo spoznavati in skupaj z njimi živeti. Našo moč in samozavest krepiamo tako, da našo mladino seznanimo z drugimi Slovani, predvsem z Rusi, ki so nam blizu po svoji zgodovini in bogatem socialnem čustvovanju. Pečjak predlaga, naj se jugoslovansko združenje v troedini narod v šolskem listu izraža v nekaj besedilih, pisanih v srbohrvaškem jeziku, katerih namen ni toliko učenje jezika kot čustveno zbližanje z južnoslovanskimi narodi. Ta cilj se lahko uresničuje tudi z večjim poudarkom na narodni poeziji, saj je le-ta najčistejši in najpreprostejši izraz narodove psihe in hkrati temelj vsemu umetnemu leposlovju. Pečjak priporoča, naj dobijo mesto v novih čitankah tudi naši veliki kulturni in socialni delavci, kot so sveti Sava, sveta brata Ciril in Metod, France Prešeren, Anton Martin Slomšek in Janez Evangelist Krek, odločno pa protestira, da bi se v njih v kakršnikoli metamorfozi pojavil oče Radecki. Posebno vzgojno moč Pečjak pripisuje tudi likovni opremljenosti čitank. Njihove sestavljavce opominja, naj ne pozabijo na nekaj fotografij iz različnih delov Jugoslavije, saj je težko občutiti lepoto kraja, ki ga še nikoli nisi videl. Poleg krajevnih fotografij naj bi čitanke vsebovale tudi portrete znanih besednih umetnikov. Pečjakovo razmišljanje o šolskih listih in potrebi po novih ljudskih šolskih čitankah nedvomno razkriva njegovo skrb za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Da ji pripisuje velik pomen, dokazujejo tudi njegove misli v zaključku. Tu je izražena sinteza priporočil, kjer Pečjak poudarja, da je treba otroku prikazati lepoto naše jugoslovanske dežele, obsoja vsakršna vojaška namigovanja in skupaj s Prešernom kliče: »*'Bog živi vse Slovence in Slovane,' a nenazadnje tudi 'Bog živi vse narode, ki hrepene dočakat dan, da koder solnce hodi, prepir bo iz sveta pregnan!'*« (Pečjak 1920).

Leta 1923 je Ministrstvo za prosveto razpisalo natečaj za sestavo abecednika in čitank za osnovne šole v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. V navodilih za sestavo čitank beremo:

Vsaka čitanka mora biti sestavljena na znanstveni pedagoški osnovi s sestavki pretežno nacionalnega literarnega značaja, spisana v čistem in lepem književnem jeziku. Vse gradivo ne samo da mora ustrezati vsem pedagoškim zahtevam, nego mora biti tudi v skladu z idejo narodnega in državnega edinstva, vzgajaje šolsko mladino v duhu te ideje. (Uradni list 21. 6. 1923.)

Ob izidu slovenskih čitank za osnovne šole, izdanih v petih delih, njihov ocenjevalec J. E. Polák pravi, da se pri nas v splošnem premalo zanimamo za to vrsto knjig, čeprav je v njih zbran zaklad, ki je naši mladini potreben, da se z njim požlahtni in posredno obogati narod v čustvenem in intelektualnem pogledu. Polák v 150-letnem razvoju slovenskih čitank, tj. od Rochove do Flerétove čitanke (1776–1923), vidi napredek, čeprav pripomni, da je med posameznimi

novimi slovenskimi čitankami za osnovne šole tako v vzgojnem kot tudi v učnem oziru velik razloček, ki je posebej viden, če nove čitanke celostno presojamo tako v vzgojnem kot tudi učnem pogledu. (Polak 1923.) Tri leta po izidu Flerétove *Pete čitanke*, torej leta 1926, je njen avtor v nekem prispevku o šolskih listih dejal, da smo jih pri nas ukinili¹⁷ in se vračamo k čitankam, medtem ko je drugod po svetu ravno narobe (Hojan 1982).

Pri nas so se odločili za dvojne začasne rešitve glede čitank za osnovne šole. Začeli so predelovati in ponatiskovati Schreiner-Hubadove čitanke ter jih tako prilagodili novim časovnim potrebam. Posebna skupina učiteljev pa se je odločila za nekoliko drobnejše šolske liste, da bi šole čim prej dobile primerno berivo. (Žerjav 1970.) Rupert Smolik se spominja, kako so problem čitank pred plebiscitom reševali na Koroškem. Ker niso imeli čitank, so uporabljali časopis, mesečnik, *Mlada Jugoslavija*. Pisali so ga učenci sami, pri tem pa so jih vodile učiteljice in naročila urednika Pavla Koširja. Vsaka številka je imela le osem strani v obliki velike četrti, prinašala pa je mnogo člankov pripovedne vsebine, narodne pravlјice, opise krajev in naravnih lepote, članke iz domoznanstva in prirodoznanstvene vsebine. Smolik predlaga, da bi v višjih razredih osnovnih šol čitanke zavrgli in namesto njih uvedli podobno branje, kot so ga imeli koroški Slovenci pred plebiscitom. (Smolik 1929.) V istem časopisu tudi Žerjav bralce prepričuje, da je bila čitanka neobhodno potrebna le v stari šoli, ki da ne dopušča nikakršne svobodne izbire zanimive učne snovi in njenega doživljanja. Žerjav prednost uporabe šolskega časopisa pred čitanko zagovarja tudi z dognanjem prakse, da časopisje pripravlja pot knjigi. (Žerjav 1929.)

V *Popotniku* za leto 1931/32 s kratico S. podpisani avtor meni, da smo imeli med vojno priložnost, spoznati pomen zgodovinskih knjig in čitank za duhovno oblikovanje širokih ljudskih oblasti. Po končani vojni so posamezne države stare šolske knjige, ki niso bile v skladu s spremenjenimi političnimi razmerami, zamenjale z novimi. S tem je bilo zadoščeno politiki posameznih držav, sedaj pa po mnenju razpravljalca prihaja čas, da se šolske knjige presodijo tudi glede na usmerjenost do mednarodne politike. (S. 1931/32.) V istem obdobju Fr. Fink govori o tem, da čitanke za naše narodne šole niso take, kot bi si jih želeli. Vsaka nova naklada sicer prinese nekaj sprememb, vendar

¹⁷ Leta 1959 Pavle Flerè v *Prosvetnem delavcu* med drugim omenja, da so učitelji pred štiridesetimi leti sklenili, da je političnim listom vstop v šolo prepovedan. Flerè dalje navaja, da njim, ki so uvedli šolski list, ni bilo za to, da jim nadomesti čitanke, ampak so želeli, da bi postopoma prerasel v list, ki bi ga otroci sami pisali in urejali. (Hojan 1982.)

le-te niso bistvene. V začetku stoletja je čitanka s tematsko izbiro, ki je služila poučevanju realij, pomenila uresničitev koncentracijskega načela poučevanja, ki določa povezavo različnih predmetov. Takrat je bila čitanka v veljavi več let, ko pa se je začela uporabljati le pri jezikovnem pouku, je njena nespremenljivost med šolniki vedno bolj pomenila kamen spotike. Fr. Fink vidi rešitev problema v nadomestitvi šolskih čitank s šolskim časopisom, ki bi vsak mesec v šolo prinašal aktualnosti, zaradi česar bi bil tudi pouk kvalitetnejši. K temu razmišljanju Fr. Fink zaradi mnogih nasprotovanj napiše tudi nadaljevanje, kjer skuša javnost znova navdušiti nad zamenjavo šolskih čitank s šolskimi časopisi, ki jih imenuje čitalne pole. Nastajati bi morale vsak mesec sproti, sicer postane njihova vsebina neaktualna in zato le slab nadomestek čitank. Fink poziva šolsko oblast k imenovanju stalnega odbora, sestavljenega iz treh ali štirih članov, ki bi dobil pooblastilo za sestavo čitalnih pol, hkrati pa tudi že izraža negotovost v sprejem predloga, saj nedavno objavljen natečaj za čitanke narodnih šol daje slutiti, da zaenkrat predlagane novosti še ne bodo sprejeli. (Fink 1934/35.)

Po letu 1935 je med sestavljavci čitank veljalo prepričanje, da novih beril ne kaže izdati prej, dokler ne izide pravilnik k učnemu načrtu za ljudske šole oziroma dokler ne dobimo novih učnih načrtov (K. H. in Fr. L. 1941). V *Popotniku* za leto 1939/40 je Ernest Vranc zapisal, da se je v zadnjih dveh desetletjih vsak učitelj spopadel s hudimi preizkušnjami v izbiri primerne razrednega čtiva. Iz te stiske so jih reševale bralne pole, čitalni listi in naše vzorne mladinske revije. (Vranc 1939/40.) Nekaj let pred drugo svetovno vojno sta se dve skupini šolnikov vsaka po svojih vidikih odločili za nove čitanke. Avtorji so se trudili, da bi ustvarili leposlovne čitanke, kar jim ni v celoti uspelo. (Žerjav 1970.)

6.1.2.3 Slovenska berila med drugo svetovno vojno

Leta 1942 je s kratico podpisan I. B. v *Slovenskem učitelju* razmišljal o potrebi po novi čitanki v višji ljudski šoli in poudaril, da te potrebe ni mogoče presojati iz istega zornega kota, kot so presojali potrebo po novih čitankah v osnovni šoli. V osnovni šoli je čitanka namenjena predvsem jezikovnemu oblikovanju in prebroditvi prvih težav, ki jih povzroča čitanje, ter obogatitvi besednega zaklada, zato je za učence višje ljudske šole zelo neprimerno predpisati berila, kratke sestavke in odlomke, zbrane v podobni čitanki, kot se uporablja v osnovni šoli. Tako razmišljanje o višji ljudski šoli privede do odklanjanja čitanke kot zbirke leposlovnih beril; namesto nje avtor članka v branje priporoča «vzgojno lepe, jezikovno dobre in mladini primerne knjige» ter pravi, da je naša prva dolžnost, napolniti šolske knjižnice s takimi knjigami in učencem omogočiti nabavo primernih

mladinskih listov. Čeprav I. B. odločno odklanja tako čitanko, zbirko leposlovnih beril, kot tudi čitanko, zbirko enciklopedičnega znanja, in še bolj čitanko, ki bi združevala leposlovna berila in informativne odlomke, predlaga izdajo priročnikov za učence višje ljudske šole. Ti priročniki naj bi vsebovali temeljna znanja in praktična navodila, katere naj bi učenec uporabljal vsa leta šolanja, pa tudi po končanem formalnem izobraževanju. Ta priročnik naj bi postal poljudna knjiga, kot je *Mohorjev koledar*, in stalen, kot je *Stoletna pratika*. V njem naj bi z zgodovinskega, zemljepisnega in kulturnega vidika našli tudi najpomembnejše podatke o naši ožji in širši domovini ter podatke iz zgodovine slovstva ter seznam dobrih in lepih domačih del. (I. B. 1940.)

V zimskih mesecih šolskega leta 1944/45 je Viktor Smolej v Odseku za prosveto pri predsedstvu SNOS začel zbirati in odbirati gradivo, ki bi ga vključil v slovenske čitanke za nižje gimnazije. Pri odbiranju gradiva je upošteval vpliv družbenih sprememb, ki so oblikovale podobo slovenskega človeka. Za uresničitev tega cilja so se mu zdele primerne predvsem črtice Klusovega Jožeta in pesmi partizanskih pesnikov z Borom na čelu. Pri izbiri je upošteval načelo, naj berila vsebujejo tako klasične slovenske tekste kot tudi novodobna literarna dela, pa čeprav slednja jezikovno ali oblikovno niso vedno dodelana. Smolej je svoj predlog primernih besedil za čitanko dal Francetu Bevku, ki je pri predsedstvu SNOS skrbel za posvetne zadeve in šolstvo. France Bevk je gradivo pregledal in ga konec februarja z nekaj pripombami vrnil. Konec aprila sta iz tega gradiva nastali dve čitanki: v tristo petdeset izvodih je izšla *Slovenska čitanka za I. in II. razred gimnazije*, v dvesto izvodih pa *Slovenska čitanka za III. in IV. razred*. Kot izdajatelj je podpisan Odsek za prosveto, komisija za učne knjige, tehnika in prireditelj pa nista navedena. (Smolej 1959.)

6.1.2.4 Slovenska berila v (FLR) SFR Jugoslaviji

Po letu 1945 je nova družbena ureditev, za katero so značilni spremenjeni produkcijski in družbeni odnosi med ljudmi, od čitank in beril terjala bistveno drugačno vsebino, kot so jo imele prejšnje čitanke. Spremenili so se ne samo vzgojni smotri, temveč tudi načela moralne vzgoje v šolah. Odpraviti je bilo treba star odnos do ročnega in duševnega dela, učencem posredovati pridobitve osvobodilnega boja in revolucije, utrjevati humane odnose med vsemi delavnimi ljudmi ter mladi rod vzgajati v aktivne pripadnike in zagovornike socialističnega družbenega reda. V tem duhu so morala biti sestavljena tudi šolska berila in čitanke. (Žerjav 1970.) Dobrih deset let po koncu druge svetovne vojne, leta 1956, v šolski literarni kritiki še vedno

beremo ocene, da je v berilih za nižje gimnazije najti precejšnje pomanjkljivosti:

Idejno politični in oblikovno estetski vidik pri izbranih tekstih nista vedno v potrebnem ravnovesju; klasiki slovenske besede niso povsod zastopani s svojimi najboljšimi in najbolj značilnimi teksti; v berilih je vrsta nepomembnih, neznatnih avtorjev, ki bi lahko brez škode odpadli, nadalje pa je v njih odločno preveč tujih avtorjev iz svetovne literature, premalo pa iz hrvatske, srbske in makedonske. (Mahnič 1956.)

Oktobra 1959 je bila uzakonjena enotna obvezna osemletna osnovna šola, kar po četrtem letu šolanja pomeni konec izbire med višjo osnovno šolo ter gimnazijo in posledično tudi enotne učbenike za vse učence. V enotni osnovi šoli so se uporabljala berila za nižjo gimnazijo. Prvo berilo, na katerem je zapisano, da se je uporabljalo v osmem razredu osnovne šole, je Miheličevo *Osmo berilo za osnovne šole*, ki je prvič izšlo leta 1968. V njegovi oceni beremo, da ima vse glavne kvalitete dobro pripravljenih šolskih čitank in prinaša dovolj obsežen in kvaliteten izbor del domačih in tujih avtorjev. Recenzentka Berta Golob pogreša le odlomke iz biografskih romanov o domačih pisateljih ter večji poudarek na delih sodobnejše književnosti. Predlaga, da bi v prihodnje v čitankah poleg besedil, zapisanih v srbohrvaščini, učenci lahko prebrali tudi kakšno pesem, zapisano v izvirni jezikovni podobi, natančneje v angleščini, nemščini ali ruščini, in v prevodu. Na ta način bi učenci lažje doumeli, da je tudi prevajalec umetnik. (Golob 1969.) Uresničitev tega predloga bi pomenila večje odpiranje svetovnemu književnemu vplivu in posledično zmanjševanje poudarjanja naše pripadnosti skupni državi, sestavljeni iz več južnoslovanskih narodov.

Med leti 1987 in 1991 so na pobudo Zavoda za šolstvo nastala berila za višje razrede osnovne šole. Boža Krakar Vogel jim je pripisala naslednjo oceno:

Naša nova berila za osnovno šolo lahko postavimo ob bok razvitejšim učbeniškim produkcijam. In to po poglobitnem strokovno didaktičnem merilu: v pretežni meri namreč omogočajo odprt pouk književnosti, učenčevo komunikacijo z njemu pretežno dostopnimi besedili in učenca brez očitne pedagoške prisile 'učijo' brati. S tem pa uspešno uresničujejo temeljno nalogo pouka književnosti – vzgojo bralca. (Krakar Vogel 1992.)

6.1.2.5 Slovenska berila v državi Sloveniji

Leta 1991 je Slovenija postala samostojna država, kar je tudi v šoli in pri pouku književnosti izzvalo spremembe v vzgoji za krepitev domovino ljubja. S tem v povezavi se je predvsem na področju družboslovja pojavila potreba po novih šolskih knjigah. Nanjo so se

odgovorni za pouk književnosti in pripravo beril najprej odzvali šele leta 1996, ko so iz stare izdaje črtali besedila v srbohrvaščini, bolj temeljito pa leta 1999 z novim berilom za osmi razred osnovne šole, imenovanim *Skrivno življenje besed*, ki se uporablja tudi v zadnjem razredu devetletne osnovne šole.¹⁸ Leta 2002 je za pouk književnosti v osmem razredu osemletke oziroma v zadnjem razredu devetletke izšlo še berilo *Z roko v roki* avtorjev Gregorja Kocijana, Majde Cirman, Lidijske Golc, Majde Potrata, Jelene Sitar in Stanka Šimenca, vendar ker se to berilo ni uporabljalo v 20. stoletju, v tej raziskavi ni podrobno predstavljeno. Isto velja tudi za *Svet iz besed*, samostojni delovni zvezek za branje v osmem razredu osemletke in devetem razredu devetletke, ki je izšel leta 2004. Njegovi avtorji so Milena Blažič, Blanka Bošnjak, Jakob J. Kenda, Peter Svetina in Marica Žveglič.

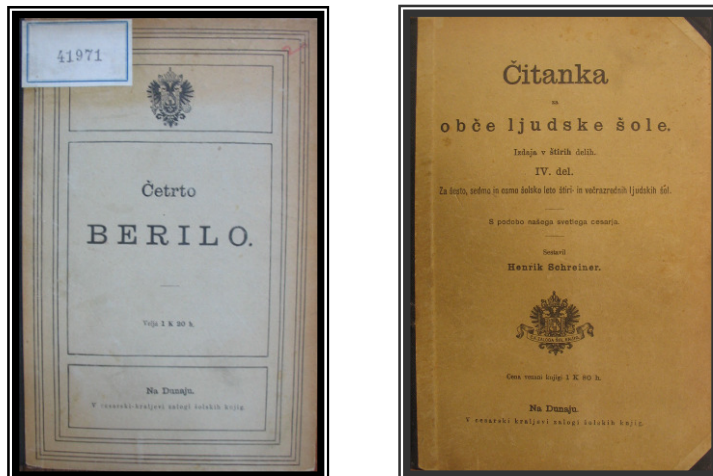
¹⁸ V spremenjeni izdaji Kocijan-Šimenčevega berila *V nove zarje* iz leta 1992 spremembe niso politično pogojene, kot bi bilo glede osamosvojitve Republike Slovenije leta 1991 pričakovati.

6.2 Berila in čitanke, ki so se uporabljale v osmem letu šolanja

Vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je smiselno proučevati v vseh letih šolanja, v tej študiji pa je bilo izbrano osmo leto, ki je v izobraževalnem sistemu 20. stoletja najpogostejše mejnik med obveznim in prostovoljnim izobraževanjem.

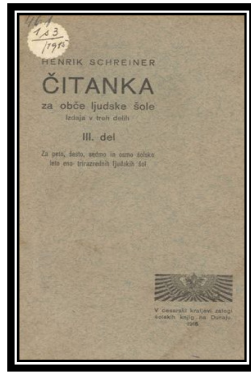
6.2.1 Seznam analiziranih beril in čitank

V osmem letu šolanja v 20. stoletju so se pri pouku književnosti uporabljala naslednja berila in čitanke:

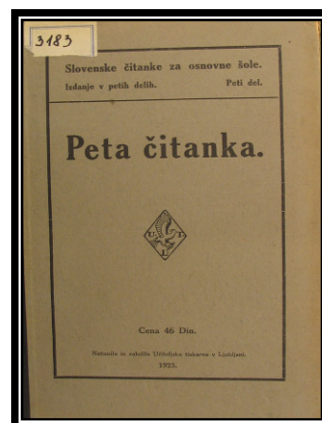
Levo zgoraj: **Končnik, Peter**, 1901: *Berilo za obče ljudske in nadaljevalne šole*, Dunaj, Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.

Desno zgoraj: **Schreiner, Henrik**, 1909: *Čitanka za obče ljudske šole*, izdaja v štirih delih, IV. del, za šesto, sedmo in osmo šolsko leto štiri- in večrazrednih ljudskih šol, Dunaj, Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.

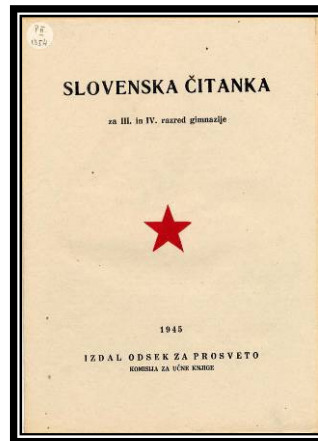
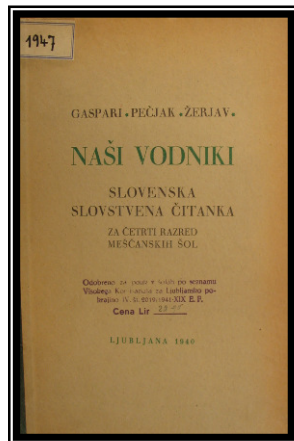
Levo: **Schreiner, Henrik**, 1915: *Čitanka za obče ljudske šole*, izdaja v treh delih, za peto, šesto, sedmo in osmo šolsko leto enotirirazrednih ljudskih šol, Dunaj, Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.

Desno: **Stiasny, Ljudevit**, 1912: *Berilo za ponavljajo, oziroma kmetijskonadaljevalne šole*, Dunaj, Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.

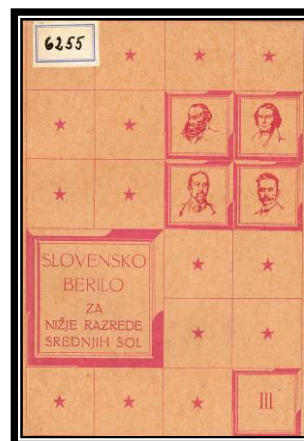
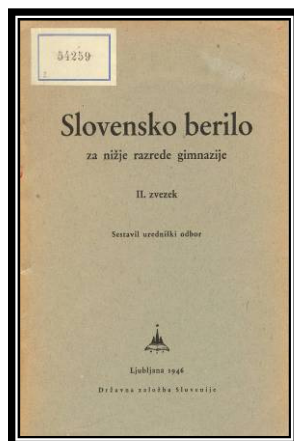
Levo: **Brinar, Josip**, 1923: *Čitanka za meščanske šole*, IV. del, Ljubljana, Kraljeva založba šolskih knjig za Slovenijo in Istro.

Desno: **Flerè, Pavle**, 1923: *Slovenske čitanke za narodne šole*, izdanje v petih delih, peti del, Ljubljana, Učiteljska tiskarna.

Levo: **Gaspari, Anton, s sod.**, 1940: *Naši vodniki*, slovenska slovstvena čitanka za četrti razred meščanskih šol, Ljubljana, Združenje učiteljstva meščanskih šol.

Desno: **Smolej, Viktor**, 1945: *Slovenska čitanka za III. in IV. razred gimnazije*, Odsek za prosveto.

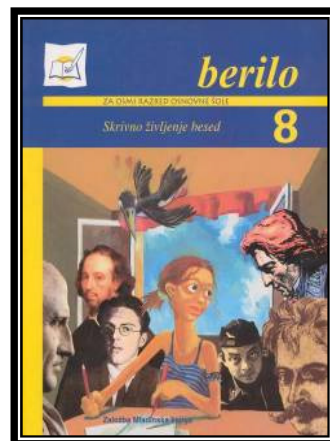
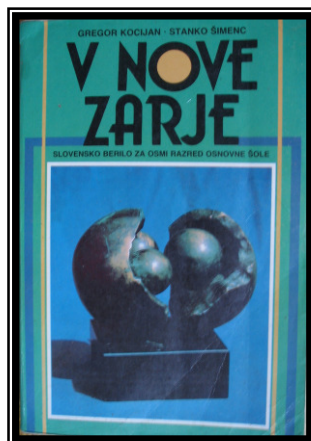
Levo: **Neimenovan uredniški odbor**, 1946: *Slovensko berilo za nižje razrede gimnazije*, Državna založba Slovenije.

Desno: **Smolej, Viktor, s sod.**, 1947: *Slovensko berilo za nižje razrede srednjih šol*, Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Levo: **Muser, Erna, s sod.**, 1953: *Slovensko berilo IV*, Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Desno: **Mihelič, Stane**, 1968: *Osmo berilo za osnovne šole*, Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Levo: **Kocijan, Gregor, in Šimenc, Stanko**, 1989: *V nove zarje*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

Desno: **Honzak, Mojca, s sod.**, 1999: *Skrivno življenje besed*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

Med analiziranimi berili oziroma čitankami je skoraj nemogoče najti besedilo, ki bi popolnoma izključevalo možnost za krepitev domovinoљubja. Pouk književnosti ima torej narodnoobrambno nalogo, vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v berilih pa je mogoče proučevati predvsem prek naslednjih raziskovalnih kriterijev:

- 1) naslovi beril, členitev na poglavja,
- 2) spremembe v ponovnih izdajah beril,
- 3) domovinoљubna motivnotematska podoba besedil v berilih,
- 4) narodnost avtorjev besedil, sprejetih v berila,
- 5) spremljevalni instrumentarij v posameznih besedilih v berilih,
- 6) likovna opremljenost beril,
- 7) jezik besedil, sprejetih v berila.

6.3 Členitev na poglavja ter likovna opremljenost beril

Čeprav je v šolskih berilih ljubezen do domovine pogosto poudarjena že v naslovu, za analizirana berila tega ni mogoče trditi. Berila iz prvih desetletij 20. stoletja, ki so se uporabljala tudi pri pouku realij, so deljena na poglavja. Med njimi ponavadi vsaj eno z naslovom omenja dom, poleg tega pa včasih tudi druga področja človekovega zanimanja, ki so povezana z domom. V čitankah, ki so se uporabljale v prvi četrtini 20. stoletja, je spodbudo k vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti mogoče zaslediti v naslovih nekaterih poglavij, npr:

- Schreiner, tridelna in štiridelna čitanka (1909 in 1915): Dom in svet,
- Stiasny (1912): Dom in svet, Odlomki iz naše povestice,
- Brinar (1923): Narodne himne, Berila iz slovenskega in hrvatskosrbskega slovstva,
- Flerè (1923): Starejši slovenski pesniki in pisatelji, Dom in svet, Jugoslovanske narodne himne; (1932): Kraljevina Jugoslavija, Na domačih tleh, Starejši slovenski pesniki in pisatelji.

V berilih poznejših datumov, ki so bila namenjena samo pouku književnosti, podobnih členitev na poglavja ne najdemo.¹⁹ Namesto tega pa k zunanjeoblikovni razgibanosti beril pripomore njihova likovna opremljenost, ki je proti koncu stoletja vedno bolj bogata tudi v možnostih za razvijanje domovinoљjubja.

6.4 Razlike med različnimi popravljenimi izdajami istih beril

Primerjava med različnimi popravljenimi izdajami posameznih analiziranih beril je pokazala, da so nekatere spremembe politično pogoјene, večina pa ne, zato ne vplivajo bistveno na možnost vzgoје za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

Primerjava odziva na spremenjene družbenopolitične okoliščine po razpadu Avstro-Ogrske (1918) oziroma Socialistične federativne republike Jugoslavije (1991) pove, da so se te spremembe v berilih bolj neposredno odražale ob razpadu Avstro-Ogrske. Berila oziroma čitanke, ki so izšle do leta 1918 (izjema je korenito spremenjena Schreinerjeva čitanka za obče osnovne šole iz leta 1924), so bile po razpadu Avstro-Ogrske takoj umaknjene iz šolske rabe, poleg tega pa so iz njih množično trgali strani s cesarjevo podobo. Namesto čitank iz časa Avstro-Ogrske so v naših šolah ponekod uporabljali šolske liste, drugje pa so pouk književnosti prepustili iznajdljivosti učiteljev. V nasprotju s tem pa v prvi spremenjeni izdaji Kocijan-Šimenčevega berila še leto dni po nastanku države Slovenije najdemo kar dve besedili v srbohrvaškem, eno pa v makedonskem jeziku. Slednje je zapisano celo v cirilici.

6.5 Domovinoљjubna motivnotematska podoba besedil v berilih

Težko bi našli besedilo, ki bi ga tematsko in motivno opredelili z eno samo kategorijo. Največkrat se znotraj širše tematike pojavlja več motivov, ki se med seboј prepletajo. Včasih so ti prepletajoči se motivi sorodni in pomenijo le različne poti argumentiranja poglobitve ideje, drugič pa najdemo med njimi tudi take, ki pomenijo odmik od nje. Pričakovati je, da na bralca bolj učinkuje splet sorodnih motivov kot zastranitev od glavne teme, vseeno pa tudi pri slednji ne gre spregledati možnosti vzgoјnega vpliva.

¹⁹ Izjema je berilo Mojce Honzak s sod., vendar naslovi poglavij ne spodbujajo vzgoје za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

6.5.1 Stopnje poudarjenosti domovinoljubne motivnotematske podobe

Pri določanju deleža besedil v analiziranih berilih, ki imajo dom(ovin)oljubno motivnotematsko podobo, so bila vsa besedila razdeljena v pet kategorij:²⁰

- 1) himnično vznesena besedila, v katerih je dom(ovin)oljubna motivna tematika zelo izrazita,
- 2) besedila, v katerih je dom(ovin)oljubna motivna tematika poudarjena, vendar ne več s pomočjo himnične vznesenosti,
- 3) besedila, v katerih je dom(ovin)oljubna motivna tematika sicer izražena, a ni glavna,
- 4) besedila, v katerih je dom(ovin)oljubna motivna tematika bežno, posredno izražena,
- 5) besedila, v katerih dom(ovin)oljubne motivne tematike ne najdemo.

K 1) V to skupino so bila uvrščena besedila, kot so himne, ode v čast domovini, slavospevi pomembnim državnim osebnostim ter besedila, ki s pomočjo patetike poudarjajo ljubezen do domovine oziroma doma. Patetika se izraža z močno čustvenostjo, ki pogosto ne temelji na razumskosti in kritičnosti, ter s posebnim slogom, za katerega je značilna raba številnih presežnikov in pretiravanj. Nekaj besedil, uvrščenih v to skupino: *Cesarska pesem* (po J. G. Seidlu – L. Toman), *Domovini* (Radoslav Razlag) in *Znamenje* (Simon Gregorčič).

K 2) Sem so bila uvrščena besedila, ki ljubezen do doma oziroma domovine izražajo čustveno prizadeto, vendar za razliko od besedil prve skupine brez patetičnega doživljanja. Sem sodijo besedila z izseljensko in zamejsko tematiko, spisi moralne narave, pregovori z dom(ovin)oljubno motiviko, besedila o ključnih zgodovinskih dogodkih, pomembnih za obstanek in razvoj slovenskega naroda, besedila o lepota posameznih delov slovenske zemlje, o narodnem pomenu slovenskega jezika ter značajskih lastnostih Slovencev. Nekaj besedil, uvrščenih v to skupino: *Na tuje* (Ksaver Meško), *Boj pri Ajdovskem gradcu* (France Prešeren) in *Kraynska grammatika* (Marko Pohlen).

²⁰ Izraz 'besedila z dom(ovin)oljubno tematiko' v tej nalogi označuje tekste, ki izražajo bodisi domovinoljubje (tj. ljubezen do domovine) bodisi domoljubje (tj. ljubezen do doma, njegove okolice in ljudi, ki tu živijo) in ki s tematiko poudarjajo zavest o narodni pripadnosti.

K 3) V tej skupini najdemo besedila, ki govorijo o pomenu slovenskega slovstva, o dogodkih iz slovenske zgodovine, ki niso neposredno vplivali na nadaljnjo usodo slovenskega naroda, o slovenskih etnoloških posebnostih ter o znanih Slovencih. Med slednjimi imajo narodni bojevniki in voditelji posebno vlogo: če opevanje slave junaka ali narodnega voditelja preide v patetično poveljevanje njegove osebnosti, tako besedilo uvrstimo v prvo skupino, če pa je v opisu znane osebnosti poudarjeno njegovo prizadevanje za narodno korist, ga uvrstimo v drugo skupino. Nekaj besedil iz te skupine: *Domača noša in domači običaji* (Lea Fatur), *Primorska hiša* (Fran Erjavec) in *Popotovanje od Litije do Čateža* (Fran Levstik).

K 4) V to skupino uvrstimo besedila, ob katerih bi se učitelj vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti lahko izognil, saj so motivi zanj zelo obrobni. Taka besedila imajo prvenstveno drugo nalogo, kljub temu pa z zavestno učiteljevo odločitvijo dajejo priložnost za pogovor o slovenstvu. Primeri takih besedil so upodobitve ljubezenske tematike v vojnem času. Čeprav je ljubezen vrednota, ki vsemu daje smisel, je na vrednostni lestvici nad njo še druga, sicer neimenovana, a vsem znana vrednota – svoboda naroda, zaradi katere se morata zaljubljenca začasno ločiti. V to skupino uvrstimo tudi besedila, v katerih je v objektivnih opisih različnih delov Slovenije bežna subjektivna ocena, ki poudarja lepoto ožje ali širše domovine oziroma njenih delov. V to skupino so med drugimi uvrščena naslednja besedila: *Lepa Vida* (France Prešeren), *Materi padlega partizana* (Vida Brest) in *Srečanje* (Anton Ingolič).

K 5) V to skupino sodijo predvsem besedila, namenjena učenju realij, ter literarna besedila, ki motivnotematsko niso vezana na dom oziroma domovino. Nekaj besedil, uvrščenih v to skupino: *Sen kresne noči* (William Shakespeare), *Pekel* (Dante Alighieri) in *Božič med sibirskimi jetniki* (Fjodor Mihajlovič Dostojevski).

V skladu s prikazano delitvijo besedil v pet skupin so bili vsem analiziranim besedilom prve izdaje posameznih čitank pripisani vrednostni parametri od ena do pet. Vrednostni parameter pet, označen z Vp₅, je pripadal besedilom, v katerih je dom(ovin)oljubje zelo poudarjeno, vrednostni parameter ena, označen z Vp₁, pa so dobila besedila, ki motivnotematsko niso povezana z dom(ovin)oljubjem.

AVTOR BERILA, leto prve izdaje	Vp5	Vp4	Vp3	Vp2	Vp1	aritmet. sred. Vp
Končnik, 1901	13	2	15	10	60	2,1
Schreiner, 1909	11	10	12	4	63	1,8
Stiasny, 1912	4	20	15	7	54	2,1
Schreiner, 1915	6	16	14	7	57	2,0
Brinar, 1923	7	15	24	15	39	2,4
Flerè, 1923	6	19	19	8	48	1,9
Gaspari s sod., 1940	3	18	11	14	54	2,0
Smolej, 1945	11	26	41	4	18	3,1
Neim. ured. odb., 1946	3	16	38	5	38	2,4
Smolej s sod., 1947	9	19	41	11	20	2,9
Muser s sod., 1953	2	22	26	24	26	2,5
Mihelič, 1968	4	20	15	22	39	2,3
Kocijan in Šimenc, 1989	7	18	13	11	51	2,2
Honzak s sod., 1999	4	9	11	4	72	1,7

Razpredelnica št. 1: Vzgojna noč dom(ovin)oljubne motivnotematske podobe

Iz razpredelnice je razvidno, da je bila dom(ovin)oljubna tematika v naših berilih prisotna skozi celo 20. stoletje, skozi različna družbeno-politična obdobja pa se je spreminjala njena pogostnost in stopnja poudarjenosti dom(ovin)oljubnih elementov. Največjo skrb za dom(ovin)oljubno vzgojo je mogoče zaslediti v berilih, ki so se uporabljala v času Jugoslavije, nekoliko manj v berilih, ki so se uporabljala v času Avstro-Ogrske, najmanjšo pa v berilih samostojne države Republike Slovenije. Razpredelnica kaže tudi, da so besedila z višjimi vrednostnimi parametri, ki bolj zanesljivo in neposredno spodbujajo vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti, najpogostejša v berilih, ki so nastala v letih po drugi svetovni vojni, torej v času največje narodne ogroženosti. Deleži besedil, ki

motivnotematsko izražajo dom(ovin)oljubje, in njihova vzgojna moč so v posameznih analiziranih berilih različni. O tem najbolj zgovorno govorita odstotna vrednost dom(ovin)oljubnih besedil ter aritmetične sredine njihovih vrednostnih parametrov. Oba sta prikazana v skupni razpredelnici, ki omogoča hitro in enostavno medsebojno primerjavo.

AVTOR BERILA, LETO PRVE IZDAJE	LEPOSLOVNA BESEDILA, KI Z MOTIVNOTEMATSKEGA VIDIKA OMOGOČAJO DOM(OVIN)OLJUBJE (%)	ARITMETIČNA SREDINA Vp LEPOSLOVNIH DOM(OVIN)OLJUBNIH BESEDIL
Končnik, 1900	40	3,6
Schreiner, 1909	37	3,2
Stiasny, 1912	46	3,5
Schreiner, 1915	42	3,5
Brinar, 1923	61	3,2
Flerè, 1923	52	3,5
Gaspari s sod., 1940	46	3,2
Smolej, 1945	82	3,6
Neim. ured. odb., 1946	62	3,3
Smolej s sod., 1947	80	3,3
Muser s sod., 1953	74	3,0
Mihelič, 1968	62	3,1
Kocijan in Šimenc, 1989	49	3,4
Honzak s sod., 1999	29	3,5

Razpredelnica št. 2: Deleži besedil, ki motivnotematsko izražajo dom(ovin)oljubje, in njihova vzgojna moč

V vseh analiziranih berilih poleg besedil, ki z motivnotematsko interpretacijo spodbujajo vzgojo za krepitev zavesti o pripadnosti slovenskemu narodu, najdemo tudi nekaj besedil, ki poudarjajo pripadnost širši državi, tj. do leta 1918 avstrijsko cesarstvo, po tem pa Država (Kraljevina) SHS oziroma (Kraljevina) Jugoslavija. Dom(ovin)oljubnih besedil, ki se motivnotematsko navezujejo na širšo domovino zunaj slovenskih etničnih mej, je v vseh analiziranih berilih malo, tj. le nekaj odstotkov, vendar zanje velja, da imajo vedno najvišje vrednostne parametre, ki zagotavljajo, da do dom(ovin)oljubne vzgoje ob njih zanesljivo prihaja. Nemalokrat gre za besedila, ki na bralca učinkujejo s pomočjo patosa, ki ima poseben vpliv na čustveno doživljanje in s tem povezano potencialno vzgojno moč.

6.5.2 Podrobnejša kakovostna opredelitev domoljubne tematike v analiziranih berilih

V 19. stoletju za pouk realij ni bilo posebnih učnih pripomočkov, zato so sestavljavci čitank poskrbeli za to, da so le-te dajale čim več enciklopedičnega znanja. Šele v začetku 20. stoletja so besedila, namenjena pouku realij, v čitankah zamenjali leposlovni prispevki, v katerih ima vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pomembno vlogo. Tovrstno vzgojo je v vsebini čitank mogoče proučevati iz več zornih kotov: glede na tematsko izbiro besedil, glede na njihove avtorje, glede na spremljevalni instrumentarij k posameznim besedilnim odlomkom in glede na likovno opremljenost beril. V naši vzgojnoizobraževalni praksi je zlasti v osnovni šoli uveljavljena izbira književnih del po tematiki, ki je pri obravnavi beril primernejša od kake druge, saj daje mnogo več časovne svobode in tudi več sadov (Golob 1969). Tematski pregled vsebine analiziranih beril je v tej raziskavi torej nepogrešljiv.

6.5.2.1 Domovinoljubje

Slovar slovenskega knjižnega jezika za gesli 'domovinoljubje' in 'domoljubje' daje enako razlago, tj. ljubezen do doma in domovine, vendar jima je v tej raziskavi vseeno pripisana pomenska razlika. Izraz 'domovinoljubje', ob katerem v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* najdemo kvalifikator zastarelo, v tej nalogi označuje ljubezen do celotne domovine, izraz 'domoljubje' pa označuje le ljubezen do doma, njegove okolice in ljudi, ki tu živijo. V 20. stoletju, ki so ga zaznamovale mnoge družbenopolitične spremembe, izraz 'domovina' pogosto označuje širšo državo, v kateri so Slovenci živeli skupaj z drugimi narodi, ali pa le kak njen del. Glavni cilj vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je, med vzgajanci vzbujati ljubezen do domovine. To je po mnenju številnih sestavljavcev beril najlažje

doseči s pomočjo besedil, ki z vznesenostjo, ki ponekod prehaja že v patetičnost, poudarjajo čustveno navezanost avtorja besedila ali pa celega naroda na svojo domovino. Za izražanje take čustvene navezanosti je najbolj primerna vezana beseda s številnimi prvinami himnične pesmi. Besedil, ki poudarjajo čustveno navezanost na domovino, je v vseh analiziranih berilih veliko. Med njimi je mogoče opaziti vsebinske razlike, ki izhajajo predvsem iz različnih družbeno-političnih razmer, v katerih so nastale.

Do 1914 je bila Slovenija del velike avstro-ogrske monarhije, zato v čitankah, ki so se uporabljale v tem obdobju, najdemo veliko besedil, ki so poudarjala našo pripadnost Avstriji in avstrijskemu cesarju. O moči vpliva centralizacije z Dunaja tik pred začetkom propada Avstro-Ogrske na afektivni ravni priča tudi naslednja himnična pesem iz Stiasnyevega berila.

<i>Domovje moje, Avstrija,</i>	<i>O domovina, Avstrija,</i>
<i>ti biser vsega si sveta!</i>	<i>ti biser vsega si sveta!</i>
<i>Le zate, zate jaz gorim</i>	<i>In kaj te družī, kaj krepi,</i>
<i>in zate, zate le živim.</i>	<i>da vsak sovrag se te boji?</i>
<i>Ko bi v izbiro dal mi Bog,</i>	<i>Edinost tvoja jīm je jez,</i>
<i>da doma iščem si okrog,</i>	<i>edinost Avstriji je vez;</i>
<i>ne dvomil bi in del takoj:</i>	<i>edini gremo zanjō v boj:</i>
<i>Ti, Avstrija, ti dom si moj!</i>	<i>O Avstrija, ti dom si moj!</i>

(Frančišek Končan: *Domovje moje, Avstrija!* Stiasny, 1912, str. 218.)

Razen na čustveni je domoljubje mogoče vzbujati tudi na razumski ravni. Po Kerschensteinerjevem mnenju je z državljansko vzgojo treba mladim »dobro vbiti zavest, da država zastopa koristi vseh državljanov« (Teodosić 1975). Za to so bolj prikladna prozna besedila, za katera je značilno argumentiranje, kakršno srečamo v Stiasnyevem berilu in v obeh Schreinerjevih čitankah. V naslednjem odlomku iz Stiasnyevega berila je predmet občudovanja in poveljevanja jasno določen, tj. Kranjska, ki je bila takrat edina popolnoma slovenska dežela. Iz tega sledi sklep, da slovenstvo v naših čitankah v času Avstro-Ogrske ni bila obrobna kategorija.

Kranjec ljubi svojo domovino zaradi njene lepote, zaradi njenega bogastva in zaradi spomina na pradede, ki so žrtvovali v sili premoženje in, če je bilo treba, tudi življenje. [...] Domovina pa ne kaže Kranjcu samo prirodnih lepote, temveč mu ponuja tudi dokaj koristnega. [...] Bodimo torej veseli, da živimo v tako lepi in bogati domovini! Koliko je na svetu krajev, ki so pusti in prazni, na katerih se preživljajo ljudje le iztežka! Našim pradedom domovina seveda še ni nudila toliko udobnosti kakor nam. Vendar so jo ljubili tako, da so

žrtvovali zanjo v sili premoženje in, če je bilo treba, tudi življenje. In kako bi je ne ljubili mi! Saj človek brez doma je največji ubožec na svetu.

(Janko Polak: *Zakaj ljubi Kranjec svojo domovino?* Stiasny, 1912, str. 182 in 183.)

V naslednjem besedilu, ki ga najdemo v obeh Schreinerjevih čitankah, ni natančno določeno, o kateri domovini pisec govori. Po narodnosti avtorja E. de Amicisa sodeč, sklepamo, da sam ni imel v mislih naše domovine, vseeno pa to besedilo zaradi vpliva medbesedilnosti in nenazadnje tudi prevoda v slovenski jezik tudi v slovenski šoli omogoča spodbujanje domovino ljube.

Zakaj ljubim svojo domovino? Domovino ljubim, ker sta se mi v njej porodila oče in mati; ker so v njej pokopani dragi mrtveci, ki po njih joče mati in ki jih spoštuje oče; ker sem se v njej porodil jaz; ker je jezik, ki ga govorim, knjige, iz katerih se učim, ker je brat, sestra, tovariši in narod, v katerem živim, in krasna природа okoli mene in vse, kar vidim, kar ljubim, česar se učim, čemur se čudim, vse, vse je domovinsko. Oh, ti zdaj še ne moreš prav čutiti te ljubezni! Čutil jo boš, ko odrasteš, ko boš mož, kadar po dolgi odsotnosti ugledaš daleč na obzorju visoke, sinje gore svoje domovine: čutil jo boš, ko ti bo nepopisna mehko zalivala oko in ti izvajljala iz srca radostne vzklike. [...] Sveta je in vzvišena ta ljubezen; tako sveta, da bi Te ne mogel sprejeti drugače nego žalostnega srca, ako bi se mi vrnil zdrav iz bitke, pa bi si bil z zvižgačo rešil življenje! Nikdar, nikdar več bi Te ne mogel ljubiti! Umreti bi moral od žalosti in sramote!

(E. de Amicis: *Ljubezen do domovine*. Schreiner, 1909, str. 60 in 61; Schreiner, 1915, str. 111 in 112.)

Brinarjeva čitanka za meščanske šole v izbiri besedil že kaže državnopolitične spremembe, ki jih je prinesel razpad Avstro-Ogrske in slovenska vključenost v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. V tej čitanki je izmed vseh analiziranih beril največ besedil v srbohrvaškem jeziku, nekatera med njimi so pisana v cirilici. Gradivo za poudarjanje medsebojne povezanosti vseh treh narodov daje tudi pesem *Lijepa naša domovino*, ki je danes državna himna Republike Hrvaške.

*Lijepa naša domovino,
oj junačka zemljo mila,
stare slave djedovino,
da bi vazda časna bila!
Mila, kano si nam slavna,
mila si nam ti jedina!
Mila, kuda si nam ravna,
mila, kuda si planina.*

*Teci, Savo, Dravo, teci,
nit' ti, Dunav, silu gubi,
kud li šumiš, sv'jetu reci,
da svoj narod Slovan ljubi:
dok mu njive sunce grije,
dok mu hrašće bura vije,
dok mu mrtve grobak krije,
dok mu živo srce bije.*

(Antun Mihanović: *Lijepa naša domovino!* Brinar, 1923, str. 2.)

V čitankah ob koncu prve polovice 20. stoletja je ljubezen do domovine prikazana z jasno izraženo dolžnostjo, braniti domovino pred katerim koli nasilnim osvajalcem. Ta zahteva, v kateri je domovinoljubje zelo poudarjena vrednota, je bila v letih med vojno in neposredno pred njo še posebej aktualna.

Iz starčevih ust se je glasila, kakor se je zdelo, sama čista resnica in bolest nad usodo domovine [...] Bog, kakšne hude čase je čakala naša izmučena domovina! [...] Ponavljam vam samo: branite se do poslednje minute, ne omahujte, kajti od vas je odvisna rešitev vse ljudovlade.

(Henrik Sienkiewicz: *Obleganje Jasne gore*. Gaspari s sod., 1940, str. 24 in 27.)

V partizanski čitanki največ priložnosti za krepitev domovinoljubja daje odlomek iz Cankarjevega *Kurenta*. V *Slovenskem berilu za nižje gimnazije* neimenovanega uredniškega odbora ne najdemo besedila, ki bi poveljevalo novoustanovljeno Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo, o ljubezni do kranjske zemlje pa najbolj neposredno beremo v *Dramilu* Valentina Vodnika. V *Slovenskem berilu za nižje razrede srednjih šol* Viktorja Smoleja s sodelavci poleg Vodnikovega *Dramila* ljubezen do domovine poudarjajo še odlomek iz Cankarjeve politične satire *Lepa naša domovina*, Župančičeva pesem *Z vlakom* in pesem Iga Grudna *Glas domovine*. V Grudnovi pesmi je domovinoljubje povezano z domoljubjem, kar je razvidno iz naslednjih kitic.

<i>O mraku čudno je mehko med nami,</i>	<i>Kdaj slišal boš, tovariš, zvon vrh</i>
<i>na domovino mislimo ves čas:</i>	<i>griča,</i>
<i>s trpečimi objema nas rokami,</i>	<i>ugledal spet pod njim domačo vas?</i>
<i>kjer koli smo, je njena usoda v nas.</i>	<i>Molčimo, kot bi stražili mrliča,</i>
	<i>a srca vsa v en sam bijo nam glas.</i>

*Slovenska zemlja, v svoji lepoti,
požagana, nam sveta od krvi:
nasilje, smrt, pregnanstvo, upori, boji,
v gozdove beg, gorijo v noč vasi.*

(Igo Gruden: *Glas domovine*. Smolej s sod., 1948, str. 287.)

Berilo, ki ga je za gimnazije sestavila Erna Muser s sod., je prvič izšlo leta 1953, torej skoraj deset let po koncu druge svetovne vojne in nastanku Demokratične federativne Jugoslavije. V njem najdemo nekaj skoraj himničnih besedil, ki omogočajo vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti, vendar pa je v njih manj patetičnosti, kot smo je bili vajeni predvsem v berilih z začetka stoletja. V tem berilu prvič najdemo kritično besedilo, ki govori o koristoljubni »ljubezni« do naroda.

Oh, ubogi rod slovenski! Kadar si bomo malo oddahnili od pritiska trde nemške pete, tiščala nas bo pa domača samoljubnost, lenoba in zavist in ona grozna domišljavost – češ, saj ga ni boljšega od mene! In tako nimamo nič višjih vzorov, narodnost je le sredstvo, namen pa lastna korist. Pa vsi ti naši gospodje? Le pogledajte jih! Sodnik bi bil rad kandidat – pa je li naroden? In kaplan? Naroden je, pa danes mu ni za narodnost, nego da prodre njegova stranka! In Meden? V štirinajstih dneh bo mož tako proslavljen, kakor bi bil sam slovenski rešenik, in vam ne more slovenskega stavka pravilno napisati.

(Janko Kersnik: *Agitator*. Muser s sod., 1953, str. 114.)

V Miheličevem in v Kocijan-Šimenčevem berilu najdemo le tri taka besedila, ki neposredno opevajo ljubezen do domovine. Ta besedila so: odlomek iz Shakespearjevega *Julija Cezarja*, odlomek iz Jurčič-Levstikovega *Tugomera* in Župančičeva pesem *Z vlakom*. Shakespearjevo besedilo dokazuje tudi to, da so za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti primerna tudi tista besedila tujih avtorjev, ki poudarjajo pripadnost svojemu, torej neslovenskemu narodu, saj učence prek tujega zgleda spodbujajo k ljubezni do lastne domovine.

V berilu Mojce Honzak s sodelavci je besedil, ki omogočajo vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti, manj kot v vseh prej omenjenih berilih. Največ možnosti za to daje Župančičeva pesem *Z vlakom*, katero pa najdemo tudi v Gasparijevem, Miheličevem ter Šimenc-Kocijanovem berilu. Domovinoljubje v pesmi *Z vlakom* je najbolj očitno v naslednjih verzih:

*S silo neznano
si segla mi do duše globin:
do zdaj nisem vedel, kako sem tvoj sin,
kako te ljubim globoko ...
Domovina, daj mi roko,
ne beži, ostani pri meni,
tesnó, tesnó me okleni
in pel ti bom pesem visoko,
pel materi češčeni,
kot ti ni še nihče pel.*

(Oton Župančič: *Z Vlakom*. Honzak s sod., 1999, str. 111.)

6.5.2.2 Domoljubje

Kot je bilo definirano že v prejšnjem podpoglavju, izraz 'domoljubje' pomeni ljubezen do doma, njegove okolice in ljudi, ki tu živijo. V primerjavi z domovinoljubjem, ki pomeni ljubezen do celotne domovine oziroma države kot širše geografske enote, zajema torej domoljubje manjši geografski prostor, vendar pa ima znotraj njega širok predmet zanimanja. Pri tem imajo vidno vlogo predvsem

motivi, kot so: domačijstvo, narodni jezik, narodna in literarna zgodovina, pomembne zgodovinske in literarne osebnosti ter njihova dela in nenazadnje življenje in delo preprostih ljudi. Ločevanje med pojmom domovinoljubje in domoljubje je sicer zoperstavljanje tako *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, kjer sta rabljena kot sopomenki, kot tudi definiciji za domoljubno pesem v Miheličevem berilu, kjer beremo, da domoljubna pesem »izpoveduje pesnikova čustva do domovine, domače zemlje in ljudi« (Mihelič 1977), kljub temu pa je ta izraz smiselno vpeljati zato, ker omogoča večjo natančnost v opredeljevanju temeljnih operativnih pojmov.

6.5.2.2.1 Domačijstvo

Slovar slovenskega knjižnega jezika geslo 'domačijstvo' razlaga kot »prikazovanje življenja v domačem, kmečkem, podeželskem okolju«. Za tak prikaz je nujno potrebno, to okolje najprej spoznati, se po njem razgledati in ga zaradi mnogih lepot vzljubiti, zato je primarna oblika domačijstva opevanje lepot naše bližnje in nekoliko bolj oddaljene okolice ter poudarjanje čustvene navezanosti nanjo. Do take čustvene navezanosti največkrat prihaja v podeželskem okolju, včasih pa tudi v mestnem, kar dokazujejo nekateri primeri besedil v analiziranih berilih, npr. Levstikova pesem *Kedaj (te videl bom spet, Ljubljana)*. Besedil in predvsem pesmi, ki opevajo lepoto delov slovenske zemlje in piščevo čustveno prizadetost ob tem, je v vseh analiziranih berilih veliko. Nekoliko manj jih je le v čitankah z začetka 20. stoletja, ki so se rabile tudi za pouk realij in zato poleg leposlovnih besedil vsebujejo tudi besedila za bogatenje enciklopedičnih znanj. V Končnikovem *Četrtem berilu za obče ljudske in nadaljevalne šole* je domačijstvo mogoče zaslediti v pesmih *Oj planine!* (Fran Levec), *Nazaj v planinski raj* in *Soči* (Simon Gregorčič) ter v nenaslovljeni pesmi Miroslava Vilharja. Pri Gregorčičevi *Soči* je predmet opevanja jasno določen, vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pa prostorsko omejena na slovensko etnično ozemlje, zato govorimo o domačijstvu v ožjem pomenu besede. V sledečem odlomku iz Levčeve pesmi pa predmet opevanja ni natančno določen, zato si ga lahko vsak predstavlja tako, da vanj projicira to, kar mu je blizu, domače. Ob takih besedilih govorimo o domačijstvu v širšem pomenu besede.

Toda moral zapustiti
 Tebe sem, planinski raj!
 In med druge ljudi iti
 Po poklicu v tuji kraj.
 Res, povsod se da živeti,
 Kdor poguma kaj ima;
 Pa samo v domači sveti
 Zemlji sreča je doma.

(Fr. Levec: *Oj planine*. Končnik, 1901, str. 38 in 39.)

V obeh analiziranih Schreinerjevih čitankah za obče ljudske šole najdemo tri pesmi, ki opevajo lepote domače zemlje. Te pesmi so: *Planine* (Anton Aškerc) in *Nazaj v planinski raj* ter *Soči* (Simon Gregorčič). V prvih dveh pesmih predmet opevanja geografsko ni tako natančno določen, kot je v zadnji pesmi, vseeno pa na podlagi poznavanja življenja obeh pesnikov lahko zanesljivo trdimo, da sta imela v mislih slovenske planine. Tudi v Stiasnyevem *Berilu za ponavljalne oziroma kmetijskonadaljevalne šole* najdemo tri besedila, ki opevajo lepoto bližnje okolice. Tako kot v vseh do sedaj omenjenih berilih ima to vlogo tudi tu Gregorčičeva *Soči*, poleg nje pa še njegova *Kmetijski hiši* in Levčeva *Oj, planine, oj, planine*. V dvajsetih letih 20. stoletja se berila niso uporabljala več pri pouku realij, zato se je tudi izbira besedil v njih precej spremenila. Vsa besedila so bila namenjena pouku književnosti, kar pomeni večje število in pestrost raznih leposlovnih del ali odlomkov iz njih. V Brinarjevi *Čitanki za meščanske šole* je pet besedil, ob katerih lahko govorimo o domačijstvu v ožjem pomenu besede, le-ta so: *Zadovoljni Kranjec* ter *Vršac* (Valentin Vodnik), *Adrijansko morje* (Simon Jenko), *Predsmrtnice* (Simon Gregorčič) in *Gorjanci* (Engelbert Gangl). V Flerétovi čitanki je veliko besedil, v katerih je opevanje lepote domače zemlje še posebej poudarjeno. Ta besedila so: *Banatska zemlja* (Đ. Jakšić), *Na Krasu* (Igo Gruden), *Soči* in *Nazaj v planinski raj* (Simon Gregorčič), *Pesmi z morja* (Tone Gaspari), *Zadovoljni Kranjec* in *Moj spomenik* (Valentin Vodnik), *Domači vasi*²¹ (France Prešeren), *Ljubljana* (Josip Stritar), *Ljubav do doma* (Janko Kersnik) in *Slišal sem pesem* (Oton Župančič). Že iz omenjenih naslovov vidimo, da je posebnost Flerétove čitanke v tem, da tu domačijstvo seže čez slovenske etnične meje. To lahko opazujemo predvsem v naslednjem besedilu, ki opeva rodovitnost srbske zemlje.

²¹ Gre za prvi sonet iz cikla *Sonetje nesreče*, tj. sonet *O Vrba*.

Blagoslovljena, zemlja banatska! Nepregledna, bogata; s cvetjem, sadjem in vsakovrstnim rastlinjem pokrita ravnina! Vrt si, po katerem bi se popotnik večno izprehajal, pa ne bi občutil pri tem nič težke utrujenosti; – preproga si, po kateri se bele mnoge zadovoljne kolibe, vasi in stolpi. Trije dnevi so prešli, odkar ti ne gledam lepega in gladkega lica, in že je pri srcu dolgo in težko. Ko sem te videl zadnjikrat, je zahajalo sonce; samo rdečica je ostala na nebu in zlatila bogata polja.

(Đ. Jakšić: *Banatska zemlja*. Flerè, 1923, str. 101.)

Naslednja Stritarjeva pesem iz Flerétove čitanke, ki opeva ljubezen do Ljubljane, podira stereotipe, da je o domačijstvu mogoče govoriti le v podeželskem okolju, tj. na kmetih, kjer je človek še posebej navezan na zemljo, ki mu pomeni vir preživetja.

*Pozdravi Bog te, belo mesto,
nad tabo sivi, stari grad!
Iz daljine sem dežele zvesto
prišel te pozno obiskat.*

*Ti pač si mene pozabilo.
Let mnogo je minilo že,
kar sem zapustil tvoje krilo,
zapustil tvoje sem gore.*

*Gore spet gledam zaželeno,
veselje mi rosi oko.
Oh, bode kdo se spomnil mene?
Saj sem spremenil se močno.*

*Obličje se mi spremenilo,
ostalo kakor prej srce,
ljubezen verno ohranilo
do mile rojstne je zemlje.*

(Josip Stritar: *Ljubljana*. Flerè, 1940, str. 142.)

Tudi slovstvena čitanka za četrti razred meščanskih šol Antona Gasparija s sodelavci je namenjena izključno pouku književnosti, a v njej najdemo le dve taki besedili, v katerih avtor občuduje bližnjo okolico in zato k temu neposredno spodbuja še bralca. Ti besedili sta odlomek iz Tavčarjevega romana *Cvetje v jeseni* in Župančičeva pesem *Z vlakom*. V partizanski čitanki je ljubezen do doma in domačije opevana predvsem v poeziji, in sicer v Vodnikovi pesmi *Moj spomenik* in v prvem sonetu iz Prešernovih *Sonetov nesreče*. V *Slovenskem berilu za nižje razrede gimnazije* je domačijstvo najlažje opazovati v Gregorčičevi *Soči* ter v Grudnovi pesmi *Barkovlje*. V berilu Viktorja Smoleja s sodelavci imajo med besedili, ki z motivi iz domačijstva krepijo dom(ovin)oljubje, največjo vzgojno moč naslednja besedila: Valentin Vodnik: *Moj spomenik*; Simon Gregorčič: *Oj z bogom, ti planinski cvet*; Oton Župančič: *Z vlakom* in Rudolf Maister: *Kraški piloti*. V berilu Erne Muser s sodelavci lahko o domačijstvu govorimo ob naslednjih besedilih: Valentin Vodnik: *Moj spomenik*; Fran Levstik: *Kedaj*; Janez Mencinger: *Moja hoja na Triglav*; Simon Gregorčič: *Pastir*; F. S. Finžgar: *Triglav*; Rudolf Maister: *Kraški piloti*; Igo Gruden: *Barkovlje* in Srečko Kosovel: *Premišljevanje*. V Miheličevem berilu pa tovrstni pogovor omogočajo predvsem naslednja besedila: Valentin Vodnik: *Dramilo*, *Vršac* in *Moj*

spomenik; Simon Jenko: *Na Sorškem polju*; Simon Gregorčič: *Nazaj v planinski raj*; Dragotin Kette: *Adrija*; Oton Župančič: *Z vlakom in Duma*; Alojz Gradnik: *Istrska vas*; Igo Gruden: *Barkovlje*; Kajetan Kovič: *Moje mesto* in Blaže Koneski: *Z vlakom*. V Kocijan-Šimenčevem berilu za osmi razred je takih besedil nekoliko manj, ta so: Srečko Kosovel: *Jutro na Krasu*; Valentin Vodnik: *Moj spomenik in Zadovoljni Kranjec*; Oton Župančič: *Z vlakom* in Blaže Koneski: *Z vlakom*. Še večji upad besedil, ki opevajo lepoto Slovenije, je opaziti v berilu Mojce Honzak s sodelavci. Tu najdemo le dve domoljubni pesmi z domačijskimi motivi: Oton Župančič: *Z vlakom* in Valentin Vodnik: *Moj spomenik*, ki pa smo ju srečali tudi v nekaterih drugih starejših čitankah.

6.5.2.2.2 Ljubezen do jezika

Ljubezen do jezika mnogi (Šimenc 1986, Merku 1978, Stanonik 2001 idr.) opredeljujejo kot najočitnejše znamenje pri oblikovanju in uveljavljanju slovenske narodne samobitnosti. V zgodovini našega naroda ima boj za vrednotenje slovenskega jezika pomembno mesto. V šolski zgodovini je že od Marije Terezije naprej znanih več pojavov, v katerih so osnovne šole igrale vlogo ponemčevalnic za slovensko mladino. Napredni predstavniki naroda so se zlasti po marčni revoluciji l. 1848 in še pozneje takim pritiskom vztrajno upirali. Po državnem osnovnošolskem zakonu iz leta 1869 je ta boj potekal v glavnem za uveljavitev slovenskega jezika v šolah in uradih, ki so bili večinoma nemški, čeprav je bil glavni del prebivalstva slovenski.²² Največ zaslug za priznanje slovenskega učnega jezika so imeli zavedni slovenski poslanci, občinski odbori in posamezni slovenski (nad)učitelji, ki so v svoje zavode slovenščino postopno uvajali kot učni jezik, nemščino pa kot poseben učni predmet. (Žerjav 1970.)

Najzgodnejše analizirano berilo, v katerem najdemo besedilo, ki opeva lepoto slovenskega jezika, je Stiasnyevo *Berilo za ponavljalne oziroma kmetijskonadaljevalne šole* iz leta 1912. V njem najdemo pesem Antona Medveda *Slovenska govorica*, v kateri je poudarjena predvsem čustvena navezanost pesnika na slovenski jezik.

²² Gre za tretji avstrijski osnovnošolski zakon, ki je odločitev o učnem jeziku in poučevanju v drugem deželnem jeziku prepustil občinam, med katerimi pa jih je bilo mnogo v nemških rokah. Končna odločitev je bila odvisna od deželnega šolskega sveta, ki je ukrepal po svoje – ponavadi v škodo slovenskega prebivalstva, in to zlasti v krajih, ki so bili količkaj narodnostno mešani. (Albert Žerjav 1970.)

*Ko prišel sem na svet,
v zibki bil odet,
v uho mi prva je zvenela,
v ubranih glasih tiho pela
slovenska govorica.*

*Spoznaval sem Boga
iz vernega srca,
zvečer in zjutraj mati mila
roke mi sklepala, molila
v slovenski govorici.*

*Za dnem je minil dan,
porastel sem močan
in znal sem dva izraza sama
in šepetal sem: ata, mama
v slovenski govorici.*

*Z otroki čil, vesel
po travnikih sem pel:
in molim, govorim in pojem
kot nekdaj danes v glasu tvojem,
slovenska govorica.*

*Slovenec sem in bom,
presrčno ljubil dom.
Obvaruj Bog ga vse nezgode!
Najljubša mi do smrti bode
slovenska govorica.*

(Anton Medved: *Slovenska govorica*. Stiasny, 1912, str. 181 in 182.)

Naslednje analizirano berilo, ki vsebuje besedilo, v katerem je poudarjen pomen slovenskega jezika, je Flerétova čitanka. V njej najdemo spis Antona Martina Slomška, ki po sporočilnosti presega golo čustveno navezanost na materni jezik, saj le-ta prerašča v dolžnost, spoštovati svoj jezik.

*Med vsemi jeziki mora biti Slovencem najljubši naš materinski jezik.
[...] Naš imenitni slovenski jezik se ne marnja samo pri nas; ni ga
jezika na svetu, ki bi ga marnjali tako po širokem kakor jezik slovenski.
[...] Materinski jezik je najdražja dota, ki smo jo dobili od staršev;
skrbno smo ga dolžni ohranjati, olepšati in zapustiti svojim mlajšim.*

(Anton Martin Slomšek: *Dolžnost svoj jezik spoštovati*. Flerè, 1928, str. 92 in 93.)

V berilu Antona Gasparija s sodelavci najdemo besedilo, v katerem je izražena skrb za ohranitev starih izrazov za predmete, ki izginjajo iz rabe. Vidimo torej, da so se naši predniki zavedali ne le pomena ohranjanja slovenskega jezika, ampak tudi pomena ohranjanja in razvoja njegove terminologije. V Smolejevi partizanski čitanki o lepoti in pomenu slovenskega jezika najbolj prepričljivo beremo v odlomku iz Cankarjevega *Kurenta*, v *Slovenskem berilu za nižje razrede srednjih šol* Viktorja Smoleja s sodelavci pa v uvodu v *Kraynsko grammatiko* Marka Pohlina. V *Slovenskem berilu za nižje razrede gimnazij* pomen slovenskega jezika v nobenem besedilu ni posebej poudarjen, v berilu Erne Muser s sodelavci pa najdemo odlomke besedil z začetkov razvoja slovenskega knjižnega jezika. Gre za dela protestantskih piscev, za katera so značilni uvodi, ki poudarjajo odličnost slovenskega jezika in zato med Slovenci krepijo narodno zavest. Poleg odlomkov iz del slovenskih protestantov

najdemo v berilu Erne Muser s sodelavci tudi druga besedila, ki poudarjajo pomen slovenskega jezika. Ta besedila so: *Zoisovo pismo Vodniku*, *Vodnikovo Povedanje od slovenskega jezika* ter uvod v *Kraynsko grammatiko*, kjer Marko Pohlin opominja pred sramovanjem svojega maternega jezika in pravi, da le-ta ni tako slab, kot mislimo, da je. Berilo Erne Muser s sodelavci vsebuje tudi besedila o pomembnih dogodkih iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Tako najdemo tu Prešernovi pesmi *Al' prav se piše* in *Metelčici*, ki govorita o črkarski vojni iz tridesetih let 19. stoletja. V Miheličevem in Kocijan-Šimenčevem berilu h krepitvi ljubezni do slovenskega jezika najbolj pripomore odlomek iz Bevkovega *Kaplana Martina Čedermaca*. V Miheličevem berilu je izbran odlomek, ki govori o tem, kako težko se Čedermac poslavlja od slovenskih knjig, v Kocijan-Šimenčevem berilu pa beremo o prepovedi pridiganja v slovenskemu jeziku in Čedermačevem uporabi te prepovedi. V berilu Mojce Honzak s sodelavci ne najdemo besedila, ki bi poudarjalo pomen slovenskega jezika.

6.5.2.2.3 Pomen slovenskega slovstvenega razvoja

Že sredi 19. stoletja v pedagoški literaturi beremo, da ima pri širjenju ljubezni do maternega jezika pomembno vlogo tudi poznavanje slovenskega slovstva (Pašnik 1862). Janko Leban dobrih dvajset let pozneje poudarja, da pouk slovstvene zgodovine v ljudski šoli sicer ni predpisan, »vendar razumni učitelj bode znal važni ta predmet družiti z jezikovnim poukom, kar bode gotovo na veliko korist nežni ljudskošolski mladini« (Leban 1885).

V vseh analiziranih berilih, še posebej tistih, ki so se rabila izključno za pouk književnosti, najdemo veliko besedil iz slovenskega nacionalnega kanona. Vsa besedila slovenskega slovstva zaradi slovenskega avtorja in ponavadi slovenskega jezika, ki ga uporablja, lahko ne glede na tematiko uporabimo kot sredstvo za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. To še posebej velja za tista dela naše književnosti, ki v književni zgodovini v nečem pomenijo nov začetek ali so mogoče družbenopolitično obarvana. Delež kanoniziranih besedil je prikazan v poglavju o njihovih avtorjih, zato so tu zbrani podatki le za tista besedila, ki v književni zgodovini v nečem pomenijo premik v nacionalno kulturni zavesti: nov začetek ali mejnik med novim in starim (npr. mejnik med književnostjo in pismenstvom), začetek nove literarne vrste ali poskus uveljavljanja novega črkopisa.

V obeh analiziranih Schreinerjevih čitankah najdemo besedilo Josipa Apiha *Luteranstvo med Slovenci*, v katerem je prevod *Svetega pisma* označen kot »začetek novoslovenskega slovstva«. Brinarjevo berilo je razdeljeno v dva dela – v literarni in teoretični del. V

literarnem delu najdemo besedilo, ki se tiče protestantizma na Slovenskem. Gre za pesem Antona Aškerca *Slovenska legenda*, v kateri beremo o Primožu Trubarju, ki se po smrti znajde pred nebeško sodbo. Za zgodovino slovenskega knjižnega jezika je pomembna tudi črkarska vojna, o kateri piše France Prešeren. V teoretičnem delu Brinarjevega berila v Dodatku najdemo *Beležke iz slovenske ter hrvatskosrbske slovstvene zgodovine*. V obeh so zbrani življenjepisi nekaterih avtorjev besedil iz berila, poudarek pa je na opisu njihovih zaslug za pomembne dosežke s področja literature. V *Beležkah iz slovenske slovstvene zgodovine* se lahko učenec pouči o *Brižinskih spomenikih*, protestantizmu, protestantih in protireformatorjih, začetkih razsvetljenstva ter njegovih pridobitvah, čbeličarjih, ilircih ter raznih pripovednikih in pesnikih. V *Beležkah iz hrvatskosrbske slovstvene zgodovine* beremo o besednih umetnikih s hrvaškega in srbskega govornega področja. V Flerétovi *Slovenski čitanki za narodne šole* najdemo nepodpisano besedilo *Slovenski prerod*. Govori o dogodkih slovenske zgodovine po odhodu Francozov, o političnem dogajanju leta 1848 ter programu *Zedinjena Slovenija*, ki vsebuje pomembne zahteve za priznavanje in doseganje enakopravnosti slovenskega jezika. O prihodu Francozov v tem berilu beremo tudi v Vodnikovi *Iliriji oživljeni*. V Flerétovi čitanki najdemo tudi dve besedili, ki govorita o srbski književnosti. Pavle Popović je avtor besedila *Početki srbske književnosti*, Vuk St. Karadžić pa se je predstavil s svojim zbirateljstvom srbskih narodnih pesmi. V tej čitanki najdemo tudi odlomek o Krjavlju iz Jurčičevega *Desetega brata*, vendar ob njem ni podatka o tem, da gre za prvi slovenski roman. Berilo Antona Gasparija s sodelavci, *Naši vodniki, slovenska slovstvena čitanka za četrti razred meščanskih šol*, vsebuje predvsem literarne odlomke iz obdobja romantike, realizma, naturalizma ter sodobne – moderne književnosti, vendar med njimi ni nobenega besedila, ki bi bilo povezano s prelomnicami v zgodovini knjižnega jezika. V Smolejevi partizanski čitanki beremo Levstikov literarni program ter odlomke iz nekaterih temeljnih protestantskih del, tj. iz Trubarjevega *Katekizma*, Kreljeve *Postile slovenske* in Dalmatinove *Biblije*. V *Slovenskem berilu za nižje razrede srednjih šol* Viktorja Smoleja s sodelavci poleg ključnih besedil za razvoj slovenskega (knjižnega) jezika, kot so *Brižinski spomeniki* ter temeljna dela protestantskih piscev, najdemo predvsem pisma in razmišljanja, v katerih njihovi avtorji bodisi vrednotijo lastno delo ali pa se lotevajo literarne kritike in slovenskim književnikom dajejo napotke za študij in pisanje. Med besedili, ki s (samo)evalvacijo vplivajo na razvoj slovenskega slovstva, v tem berilu najdemo predvsem Zoisovo pismo Valentinu Vodniku, Čopovo pismo Jerneju Kopitarju, Mikuževo poročilo o tem, kako so partizani brali Prešernove *Poezije*, Levstikov literarni program ter oceno Jurčičevega *Desetega brata* in Stritarjevo

literarno kritiko, izraženo v *Dunajskih sonetih* ter v *Mislih o pesništvu*. Na črkarsko vojno v tridesetih letih 19. stoletja opozarjata besedili v dajničici oziroma metelčici ter Prešernov zabavljivi sonet *Al prav se piše*. V berilu Viktorja Smoleja s sodelavci najdemo tudi Karadžićevo besedilo o tem, kako je na Kopitarjevo pobudo sestavljal slovar.

Veliko besedil, pomembnih za razvoj slovenskega knjižnega jezika oziroma dvig slovenske kulturne zavesti, najdemo tudi v berilu Erne Muser s sodelavci. Ta besedila so: iz obdobja pismenstva: *Brižinski spomeniki*; iz obdobja protestantizma: *Abecednik*, *Ta evangeli svetiga Matevža*, *Ta prvi dejl tiga noviga testamenta*, *Artikuli oli dejli te prave, stare vere*, *Katehismus z dvejma izlagama* (avtor vseh je Primož Trubar), *Postila slovenska* (Sebastjan Krelj), *Biblija*, *tu je, vse svetu pismu* (Jurij Dalmatin), *Articae horulae* (Adam Bohorič); iz obdobja razsvetljenstva: *Kraynska grammatika* (Marko Pohlin), *Županova Micka* (Anton Tomaž Linhart), *Pismo Vodniku* (Žiga Zois); iz obdobja romantike: *Al prav se piše* in *Metelčici* (avtor obeh je France Prešeren); iz obdobja realizma: *Popotovanje iz Litije do Čateža* in *Napake slovenskega pisanja* (avtor obeh je Fran Levstik), *Kritična pisma*, *Pogovori*, *Dunajski soneti* in *Dunajske elegije* (avtor vseh je Josip Stritar). V Miheličevem berilu najdemo naslednja besedila, pomembna za razvoj slovenskega knjižnega jezika oziroma dvig slovenske kulturne zavesti: iz obdobja pismenstva: *Brižinski spomeniki*; iz obdobja (o obdobju) protestantizma: *Iz evangelija sv. Matevža* in *Iz katekizma* (avtor obeh je Primož Trubar), *Artice horulae* (Adam Bohorič), *Slovenska legenda* (Anton Aškerc); iz obdobja razsvetljenstva: *Županova Micka* (Anton Tomaž Linhart).

V Kocijan-Šimenčevem berilu je izbira besedil zelo podobna kot v Miheličevem, le da je tu manj takih tekstov, ki pomenijo nov korak v razvoju slovenskega knjižnega jezika oziroma dvig slovenske kulturne zavesti. Tako kot pri Miheliču tudi tu najdemo *Ta evangelij sv. Matevža* in *Katehismus z dvejma izlagama* (avtor obeh je Primož Trubar), *Articae horulae* (Adam Bohorič) in *Županovo Micko* (Anton Tomaž Linhart). V berilu Mojce Honzak s sodelavci od besedil, ki imajo pomembno vlogo pri razvoju slovenskega knjižnega jezika, najdemo le Trubarjev *Katehismus z dvejma izlagama*.

6.5.2.2.4 Besedila o znanih osebnostih

Vzgoja s pomočjo lastnega ali tujega zgleda je eno izmed najbolj učinkovitih vzgojnih sredstev, ki so ga pedagogi skozi celotno zgodovino šolstva s pridom uporabljali. Poleg lastnega učiteljskega zgleda, ki zajema predvsem učiteljev svet vrednot, daje pouk književnosti z življenjepisi znanih oseb možnost, vzgajati s pomočjo tujega zgleda.

6.5.2.2.4.1 Narodni bojevniki in voditelji

V drugi polovici 19. stoletja Fran Ivanec učiteljem priporoča, naj učence seznani z raznimi povestmi in črticami o slavnih junakih, ki so se posebej odlikovali z domoljubjem, in naj poudarijo njihovo veličino, ki so jo dokazali predvsem s tem, ko so tvegali svoje življenje za blagor domovine (Ivanec 1888).

V Končnikovem berilu, ki se je uporabljalo še pod Avstro-Ogrsko, so učencem za zgled junaštva dani naslednji narodni junaki: Severin, Karel IV., Maksimilijan I., Nikolaj Zrinjski, Laudon in Tegetthoff. Besedila o njih so vedno pisana v obliki nevezane besede in so se uporabljala predvsem za bogatenje zgodovinskega znanja. Posebno spoštovanje je v tem berilu izkazano cesarju.²³ Njemu v čast najdemo tu eno pismo in kar tri pesmi: nenaslovljeno petvrstično uvodno pesem v pismo cesarja Franca Jožefa I. svojim vojakom, *Vojaško*, katere avtor se je podpisal s 'Filodemos', ter *Cesarsko pesem*.

Najbolj znana pesem, napisana v čast cesarja, je *Cesarska pesem*. Najdemo jo v vseh analiziranih čitankah, ki so se uporabljale v času Avstro-Ogrske. V Končnikovem berilu (1901) njen avtor ni naveden, v drugih pa je pripisana L. Tomanu – po J. G. Seidlu. Na njeno posebno vlogo opozarja tudi vidno mesto, ki ga ima v vseh analiziranih čitankah: v štiridelni Schreinerjevi čitanki jo najdemo na prvi, v vseh drugih berilih pa na zadnji strani.

<i>Bog ohrani, Bog obvari</i>	<i>Meč vojaka naj varuje,</i>
<i>Nam cesarja, Avstrijo!</i>	<i>Kar si pridnost pridobi:</i>
<i>Modro da nam gospodari</i>	<i>Bistri duh pa premaguje</i>
<i>S svete vere pomočjo!</i>	<i>Z umetnijo, znanostmi!</i>
<i>Branimo mu krono dedno</i>	<i>Slava naj deželi klije,</i>
<i>Zoper vse sovražnike:</i>	<i>Blagor bod' pri nas doma:</i>
<i>S Habsburškim bo tronom vedno</i>	<i>Vsa, kar solnce je obsije,</i>
<i>Sreča trdna Avstrije!</i>	<i>Cveti mirna Avstrija!</i>

²³ O pomenu cesarja za domovino piše Fr. Ivanec, ki je leta 1888 razmišljal takole:

»Domovina mi pomenja z naznačenega stališča (op. P. K.: s stališča avstrijskega državljana) vso našo državo, avstro-ogersko, t. j. tla, na katerih se je plela in se plete zgodovina raznih narodov, vse, kar je na teh tleh ustvarila človeška roka, vso prirodo, vse narode in kot njih otrok očeta, našega cesarja. [...] Res je mogoče sicer ločiti to v dva pojma, (namreč 'država' in 'cesar', a kjer se država tako zvesto in srčno oklepa svojega cesarja in kjer cesar išče svoje sreče le v sreči svojih podložnikov, kakor je to pri nas, tam se mora pač reči: 'Cesar in država' – to je naša domovina, in kdor ljubi eno, ljubi nehote i drugo.« (Ivanec 1888.)

*Za dolžnost in za pravico
Vsak pošteno, srčno stoj;
Če bo treba, pa desnico
S srčnim upom dvigni v boj!
Naša vojska iz viharja
Prišla še brez slave ni: –
Vse za dom in za Cesarja,
Za Cesarja blago, kri!*

*Trdno dejmo se skleniti:
Sloga pravo moč rodi;
Vse lahko nam bo storiti,
Ako združimo moči.
Brate vodi vez edina
Nas do cilja enega:
Živi Cesar, domovina,
Večna bode Avstrija!*

*In s cesarjem zaročnica,
Ene misli in krvi,
Vlada milo Cesarica,
Polna dušne žlahtnosti.
Kar se more v srečo šteti,
Večni Bog naj podeli:
Franc Jožetu, Lizabeti,
Celi hiši Habsburški!*

(L. Toman – po J. G. Seidlu: *Cesarska pesem*. Končnik, 1901, str. 299 in 300.)

V obeh Schreinerjevih čitankah beremo tudi o avstrijski cesarici Mariji Tereziji, ki je bila med drugim tudi preosnovateljica šolstva, in o gospodarskih preobrazbah cesarja Jožefa II., samo v tridelni Schreinerjevi čitanki pa najdemo besedilo *Naš cesar Franc Jožef I.*, kjer je cesar označen kot »najpridnejši mož v vsej državi«. O cesarju beremo tudi v Stiasnyevem berilu, kjer poleg *Cesarske pesmi* najdemo tudi besedilo *Cesar in država* ter *Cesar Franc Jožef I.* V Schreinerjevi štiridelni čitanki najdemo pripovedi iz življenja Andreja barona Čehovina, Karla Velikega, Rudolfa Habsburškega, Nikolaja Zrinjskega, Maksimilijana I., Evgena Savojskega, Radeckega, Frana Gornika in Matija Črneti. Podobno tudi v Schreinerjevi tridelni čitanki beremo o Andreju bronu Čehovinu, Karlu Velikem, Frideriku Lepem, Nikolaju Zrinjskem, Evgenu Savojskem, Franu Gorniku in Matiji Črnetu. V Flerétovi čitanki beremo Jenkovo pesem o slovenskem knezu Samu, ki je v letih 623–658 vodil slovansko plemensko zvezo, v kateri so bili od leta 626 tudi Slovenci. V tej čitanki najdemo tudi cikel pesmi o Ljudevitu Posavskem, kralju Tomislavu in kralju Petru ter pripovedno besedilo o carju Štefanu Dušanu Silnem, za katerega Ljudevit Stiasny pravi, da je »najslavnejši vladar, kar jih je kdaj sedelo na srbskem prestolu«. V Flerétovi čitanki so objavljene še *Slike iz življenja kralja Petra I. Osvoboditelja*. Gre za štiri zgodbe iz življenja kralja Petra, ki nosijo naslove: *Prisega na poti v pregnanstvo*, *Peter Mrkonjić*, *Ob ognju na poti skozi Albanijo* ter *Kralj Peter in Jugoslovanstvo*. O prestolonasledniku kralju Aleksandru beremo v besedilu *Prestolonaslednik pojde poslednji*. V partizanski čitanki še ne najdemo besedila o narodnem voditelju, v berilih, nastalih v prvem desetletju po koncu druge

svetovne vojne, tj. v *Slovenskem berilu za nižje razrede gimnazije* (neimenovan uredniški odbor), v *Slovenskem berilu za nižje razrede srednjih šol* (Smolej s sodelavci) in v *Slovenskem berilu 4* (Muser s sodelavci) pa najdemo besedila, napisana v slavo Josipa Broza Tita.

V berilu Viktorja Smoleja s sodelavci o Titu piše njegov politični in vojni tovariš Josip Vidmar, ki pravi:

Ne znal bi tedaj odgovoriti, zakaj, toda že sem si bil na jasnem, da se v tem možu družita energija in čar, energija in neka omamljiva moč, ki je dana samo dragocenim in žlahtnejšim naravam. Čutil sem v njem nekaj zanosnega in vznesenega, nekaj trdo stvarnega in hkrati vzvišenega.

(Josip Vidmar: *Lik maršala Tita*. Smolej s sod., 1948, str. 7.)

V berilih Staneta Miheliča, Gregorja Kocijana ter Stanka Šimenca in Mojce Honzak s sodelavci ne najdemo besedil, ki bi opisovala moč ali ugled narodnih bojevnikov oziroma voditeljev.

6.5.2.2.4.2 Besedni umetniki

Med osebami, ki jih je mladini mogoče postaviti za vzor, so poleg pogumnih bojevnikov tudi literati, ki se za slavo domovine borijo s peresom. Njihov pomen poudarja Janko Leban, ki pravi:

Na tebi je torej, dragi mi tovariš, da učencem kažeš – kako so delovali, borili se in trpeli naši pisatelji za naš narod, tako bodeš budil v srčcih mladine ljubezen do našega jezika in naroda, svojemu narodu pa ustvarjal jeklene značaje in učenci tvoji, kot hvaležni narod slovenski, bode blagoslavljal tvoj spomin, ko bode že davno hladna zemljica pokrivala tvoje kosti. (Leban 1885.)

V Končnikovem berilu sta predstavljena Anton Martin Slomšek in Anton Janežič. Pri obeh je poudarjena njuna ljubezen do naroda. V Schreinerjevi tridelni in štiridelni čitanki beremo odlomke iz življenja Ivana Vajkarda Valvazorja, Antona Martina Slomška in Franceta Prešerna, v Brinarjevi čitanki beremo o Francetu Prešernu, ki ga je opisala sestra Jera, o slovesu od Antona Janežiča ter o mladosti Ljudevita Gaja. V Flerétovi čitanki je opisano življenje pesnika Petra Petroviča Njegoša, za katerega Aleksa Nenadović pravi, da je bila srbska slava njegova prva ljubezen. Tu beremo tudi o Jerneju Kopitarju, Vuku Karadžiću, Stanku Vrazu, pesniku in govorniku Augustu Harambašiću, ki si za dolžnost šteje, »za svoj narod boriču se vijekom«. V Flerétovi čitanki najdemo tudi avtobiografijo Janeza Trdine, ki se spominja svojih mladih let, in Prešernovo pesem *V spomin Andreja Smoleta*. V Smolejevi partizanski čitanki lahko učenci spoznajo Valentina Vodnika, kot se je sam predstavil v pesmi *Moj spomenik*, ter Primoža Trubarja, katerega je v pesmi *Slovenska legenda* predstavil Anton Aškerc. V *Slovenskem berilu za nižje*

razrede gimnazije učenci berejo spomine Janeza Mencingerja, v katerih govori o slovesu od doma ter začetkih šolanja v Ljubljani. V berilu Viktorja Smoleja s sodelavci lahko učenci v (pol)umetnostnih besedilih spoznajo delček življenja in dela Valentina Vodnika (Valentin Vodnik: *Moj spomenik*), Primoža Trubarja (Anton Aškerc: *Slovenska Legenda*), Franceta Prešerna (France Prešeren: *Pismo staršem*), Janeza Mencingerja (Janez Mencinger: *Spomini*), Frana Levstika (Frančišek Levec: *Če hočeš biti pisatelj*) in srbskega pisatelja Dositeja Obradovića (Dositej Obradović: *Iz moje mladosti*). V berilu Erne Muser s sodelavci je več Prešernovih pesmi, napisanih v spomin znanih besednih umetnikov. Poleg že pri Flerétu omenjene pesmi *V spomin Andreja Smoleta* najdemo tu še: *Matiji Čopu*, *Antonu Linhartu* in *V spomin Valentinu Vodniku*. Tu najdemo tudi Župančičev prispevek o Vorancu in besedilo o Louisu Adamiču, v katerem je posebej poudarjena izseljenska problematika. O Francetu Prešernu in predvsem o njegovem značaju v tem berilu beremo v besedilu, ki ga je v spomin na svojega očeta napisala Ernestina Jelovšek. Janeza Mencingerja in Frana Erjavca spoznamo v odlomku iz Mencingerjeve *Moje hoje na Triglav*, o Simonu Jenku pa beremo v besedilu, ki ga je ob njegovi smrti napisal Josip Stritar. *Jenkovo domoljubje*, ki spodbuja k posnemanju, je posebej poudarjeno v naslednjem citatu:

Jenko je ljubil svoj dom, kakor ga je ljubil Prešeren, Lermontov. Ljubil je svoj dom, kakor ljubi sin na tujem svojo ubožno zapuščeno mater doma. In katera ljubezen je čistejša, močnejša?

(Josip Stritar: *Simon Jenko*. Muser s sodelavci, 1953, str. 102.)

V Miheličevem berilu ne najdemo življenjepisov znanih osebnosti; učenci lahko berejo le o Valentinu Vodniku, in sicer v Prešernovi pesmi *V spomin Valentina Vodnika* ter v avtobiografski pesmi *Moj spomenik*. V Kocijan-Šimenčevem berilu, ki je v izbiri besedil zelo podobno Miheličevemu, od besedil o znanih Slovencih najdemo samo Vodnikovo pesem *Moj spomenik*. Enako velja tudi za berilo Mojce Honzak s sodelavci, ki je v naše šole prišlo konec 20. stoletja.

6.5.2.2.4.3 Literarni junaki

V mnogih berilih lahko opazujemo tudi to, kateri narodni junaki se največkrat pojavijo. Izmed vseh analiziranih so to najpogostejše kralj Matjaž in kraljevič Marko, včasih pa se jima pridruži še Martin Krpan.

6.5.2.2.4.4 Drugi

Poleg že omenjenih mož, ki so s svojim trdim delom in znanjem ponesli dobro ime Slovencev po svetu, najdemo še nekaj takih, ki jih

zaradi raznolikih lastnosti ne moremo vključiti v nobeno izmed zgornjih kategorij, zato jih uvrščamo v posebno, skupno kategorijo. Med njimi ima zaradi pogostosti posebno mesto Anton Janša, o katerem v berilu Antona Gasparija s sodelavci in v obeh Schreinerjevih čitankah beremo:

S ponosom pa tudi lahko poudarjamo, da se blešči med imeni slavnih čebelarjev naše širne Avstrije in cele Evrope kakor danica med zvezdami ime našega rojaka: Antona Janše.

(L. Černež: *Anton Janša*. Schreiner, 1915, str. 56.)

V Flerétovi čitanki beremo o Josipu Juraju Strossmayerju, ki je bil eden največjih vzorov Hrvaške, svetel vzor ljubezni do domačega rodu in jezika, svojemu narodu voditelj, učitelj in največji dobrotnik. Predvsem so mu bili pri srcu Jugoslovani, zato je bil odličen in neustrašen zagovornik jugoslovanske misli. V čitanki Antona Gasparija s sodelavci spoznamo še igralca Borštnika, Fidelisa Terpinca – kulturnika iz druge polovice 19. stoletja, Andreja Bitenca – prodajalca klavirjev in prosvetnega delavca ter Petra Kozino – ustanovitelja slovenske čevljarске industrije in podpornika pri ustanavljanju šol.

6.5.2.2.5 Narodna zgodovina

Pri vzgoji za krepitev domovinoљjubja ne moremo mimo narodne zgodovine. Potrebo po tem dodatno potrjujejo pomisleki tistih, ki se sprašujejo, ali je za premajhno skrb za ohranjanje naše narodne samobitnosti »kriva tudi šola, ki je s preobsežno učno snovjo zanemarila vzgojne cilje in med njimi tudi zgodovinski spomin« (Lipuzič 1991). Že konec 19. stoletja je bilo na učiteljski konferenci za ljubljansko okolico poudarjeno, kako veliko vlogo pri bujenju čuta do domoljubja ima zgodovinski nauk, katerega je učencem mogoče posredovati s poezijo in primernimi zgodovinskimi povestmi. Posebej so bili poudarjeni slavni možje, ki so se pogumno bojevali zoper sovražnika in za ljubo Avstrijo prelili celo kri (Pour 1888).

O pogumnih bojovníkih je bilo v tej raziskavi govora že v prejšnjem razdelku, zato so tu omenjeni le, če besedilo govori predvsem o njihovem boju in od tu izhajajočih pridobitvah za domovino, ne pa le o njihovem življenju. Besedila z zgodovinsko tematiko so v čitankah z začetka stoletja tako v razdelkih, ki so namenjeni pouku realij, kot tudi v razdelkih za pouk književnosti. V Končnikovem berilu najdemo besedila z zgodovinsko tematiko v razdelku 'Iz zgodovine'. Iz njega se učenci lahko poučijo o tuji in domači zgodovini, da pa ima domača prednost, je jasno že iz prvega besedila v tem razdelku, kjer beremo:

Osebnost vsakega je tesno zvezana z domovino; ljubimo jo, ker ljubimo sebe. [...] Bolj mi bije srce za Zrinjskega kot za Temistokleja, bolj za nadvojvodo Karla kot za Scipijona, bolj za Rudolfa Habsburškega kot za Aleksandra Velikega!

(Neimenovan avtor: *Imenitost domače zgodovine*, Končnik, 1901, str. 258.)

Končnikovo berilo je služilo tako pouku realij kot tudi književnosti, zato najdemo v razdelku 'Iz zgodovine' predvsem besedila, katerih namen je bil predvsem bogatiti znanje iz zgodovine in ne toliko čustveno doživljanje umetnostnega besedila. Njihov avtor največkrat ni imenovan. Zgodovinskih besedil, ki bi lahko bila namenjena pouku književnosti, je v Končnikovem berilu malo; vsa so v vezani obliki in so pisana v slavo avstrijskemu cesarju.

V obeh Schreinerjevih čitankah je širjenju zgodovinskega znanja namenjen razdelek 'Iz preteklih časov'. V Schreinerjevi štiridelni čitanki je zbranih 50 besedil, v njegovi tridelni čitanki pa jih je 58. Vsa so namenjena spoznavanju tako domače kot tuje zgodovine. Pisana so predvsem v nevezani besedi, med njimi jih je največ namenjenih bogatenju znanja iz zgodovine, nekaj pa jih je tudi v vezani obliki in spadajo med umetnostna besedila. Predvidevati je mogoče, da so se pri pouku književnosti uporabljala samo umetnostna besedila. V obeh Schreinerjevih čitankah najdemo umetnostna besedila, ki so tematsko vezana na nekatere pomembne dogodke iz slovenske zgodovine: France Prešeren: *Boj pri Ajdovskem gradu*, s katerim je pesnik posegel v čas slovenskega pokristjanjevanja in poganškega upiranja novi, vsiljeni veri, Anton Aškerc: *Kronanje v Zagrebu*, ki opisuje čas kmečkih puntov, in narodno pesem *Lavdon*, ki govori o hrabrem Lavdonu, ki se je uprl ošabnemu Turku.

Tudi Stiasnyjevo berilo je poleg pouku književnosti služilo tudi pouku realij. Zgodovini je bil namenjen predvsem razdelek 'Odlomki iz naše povestice'. V tem razdelku najdemo le štirinajst besedil, za katera pa je za razliko od izbire v drugih berilih značilno, da se vsa nanašajo na domačo zgodovino. Besedila, namenjena pouku zgodovine, posežejo že v čas turških vpadov, največ pa jih je iz obdobja avstrijskega cesarstva. Za pouk književnosti so najprimernejša: pesem *Za dom in med bojni grom* Simona Gregorčiča, pripovedno besedilo *Kako so nabirali Francozi vojaške novince* Josipa Jurčiča, *Slovo* in *Stari vojak* Josipa Stritarja, *Bitka pri Jajcu* Rada Murnika ter *Cesarska pesem* J. G. Seidla.

Brinarjeva čitanka je izmed vseh analiziranih najzgodnejša, ki se je uporabljala samo pri pouku književnosti. Ker bogatenje zgodovinskega znanja ni njen prvotni namen, ni presenetljivo, da je v njej manj besedil z zgodovinsko tematiko, kot smo jih bili vajeni v čitankah, ki so služila tudi pouku realij. V Brinarjevi čitanki se vsa

zgodovinska besedila nanašajo izključno na zgodovino slovenskega naroda oziroma na zgodovino narodov, s katerimi so bili Slovenci v tesni zvezi. Zgodovina slovenskega naroda je dajala snovno podlago naslednjim besedilom: Dalmatinovi *Eni serčni molitvi zuper Turke*, odlomku iz Tavčarjevega romana *Izza kongresa* ter odlomku iz Lahovega besedila *Iz Brambovcev*. V zgodovino jugoslovanskih narodov posežeta srbska narodna pesem *Smrt majke Jugovića* ter odlomek iz romana Frana Masleja Podlimbarskega *Vstaši*.

Posebno poglavje v naši zgodovini je narodnoosvobodilni boj. Martina Šircelj mu pri vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pripisuje izredno pomembno vlogo, ki se kaže tudi v tem, da so glavni nosilci patriotske vzgoje tiste dežele, ki so drugo svetovno vojno doživele »kot vojno za nacionalno osvoboditev in kot revolucijo, tj. družbeno preobrazbo«. Martina Šircelj poudarja, da so ideje, ki so zmogle ta boj, dale pojmu domoljubnost nove razsežnosti. Te razodevajo težnjo, da naj postanejo domovina, njeno bogastvo in lepote vir blaginje za vse ljudi, ki v njej živijo. Ustrezna koncepcija patriotizma dopušča strpnost do drugih narodov, ker je usmerjena humanistično. V teh deželah je v povojnem obdobju neprestano prisotna težnja, da bi se ideja boja in revolucije ter novega patriotizma uspešno prenesla tudi na rodove, ki teh preobrazb niso doživljali; tako postane mladinska literatura posredovalec teh teženj. (Šircelj 1970/71.)

Razmišljanje Martine Šircelj potrjuje tudi tematska izbira besedil v berilih Viktorja Smoleja, Erne Muser s sodelavci, Staneta Miheliča in Gregorja Kocijana ter Stanka Šimenca. Vojna tematika je v njih izražena posredno – s hrepenenjem po svobodi in poudarjanjem veličine žrtev, ki so jo bojevniki prestali – ali neposredno – s skoraj himničnimi pesmimi v čast domovini, katera je največje bogastvo vsakega človeka.

V Brinarjevi čitanki v čas prve svetovne vojne posega pripovedno besedilo *Ob vse* pisatelja Rada Murnika ter *Naskok in Primorske vizije* pesnika Iga Grudna. Flerétova čitanka za narodne šole je razdeljena na poglavja; o dogodkih iz preteklosti je govor v razdelku 'Iz slavnih in težkih dni'. Poleg umetnostnih besedil tu najdemo tudi besedila, ki zaradi avtorjev in informativnosti spominjajo na pouk realij. Ker je predmet te raziskave vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti, je v nadaljevanju pozornost namenjena le umetnostnim besedilom. Le-ta so tematsko vezana le na domačo zgodovino, kamor poleg slovenske preteklosti sodi tudi zgodovina slovanskih in jugoslovanskih narodov.

Posebna pozornost je namenjena boju za staro pravdo, o katerem beremo v pesmi Avgusta Šenoe *Za staro pravdo* in v pesmi Antona Aškerca *Kronanje v Zagrebu*. Pri besedilih, ki temeljijo na

zgodovini jugoslovanskih narodov, je opaziti tematsko večji poudarek na opisih z bojišč, kot ga opazimo pri besedilih, ki snov jemljejo le iz slovenske zgodovine. To lahko opazujemo v srbski narodni pesmi *Boj na Mišaru* in v *Šumadinčevi povesti* pisatelja Vojka Koprivnika. Na podlagi te ugotovitve pridemo do sklepa, da so neslovenski narodi znotraj Jugoslavije bojevanje in vojaško spretnost bolj cenili, kot so ga Slovenci. Besedila, ki tematsko posegajo v slovensko preteklost, nas vodijo k sklepu, da je v slovenski zgodovini boj predvsem sredstvo za doseg višjega namena – osvoboditev izpod tujega jarma, kulturni in narodni razvoj ter ohranjanje samobitnosti.

Čitanka Antona Gasparija s sodelavci je slovstvena čitanka in je zato namenjena samo pouku književnosti. Besedila z zgodovinsko tematiko, ki jih tu srečamo, posegajo predvsem v slovensko preteklost. V najzgodnejše obdobje seže odlomek iz romana Frana Saleškega Finžgarja *Pod svobodnim soncem*, kjer zgodovinsko ozadje prikazuje naseljevanje južnih Slovanov na Balkanu v 6. stoletju, v 15. stoletje poseže odlomek iz romana Frana Detele *Za dediščino celjskih grofov*, čas prve svetovne vojne pa je predstavljen v Cankarjevem *Gospodu Stotniku* ter v odlomku iz romana Branimira Cosića *Pokošeno polje*.

Viktor Smolej, avtor partizanske čitanke in *Slovenskega berila za nižje razrede srednjih šol*, pravi:

Ko smo po italijanski okupaciji jeseni 1943 snovali za partizanske gimnazije slovenska berila, smo hoteli opozoriti v njih posebej na pesnike in pisatelje, ki so padli v narodnoosvobodilnem boju, in vnesti v zamišljena skripta odlomke iz njihovih del. (Smolej 1959.)

Ta težnja je v partizanski čitanki dobro uresničena, saj je med besedili z zgodovinsko tematiko v tem berilu kar nekaj del, ki se navezujejo na čas prve oziroma druge svetovne vojne (dr. Anton Pesnik: *Pojte z menoj*, Ivan Cankar: *Gospod Stotnik*, Bogo Flander: *Straža*, Matej Bor: *Iz naše borbe*, France Kosmač: *Partizan*). Poleg besedil iz obdobja upora so v partizanski čitanki predstavljena predvsem tista obdobja iz slovenske preteklosti, v katerih je poudarjen boj za osvoboditev izpod tujega jarma. To prikazujejo Prešernov *Krst pri Savici* in osmi sonet *Sonetnega venca* ter Aškerčevo *Kronanje v Zagrebu*. V tej čitanki lahko učenci berejo tudi o verskih spopadih med katoličani in protestanti, katere je opisal Ivan Tavčar v svojem delu *Luteranec Čude*.

Naslednje leto, leta 1946, je v *Slovenskem berilu za nižje razrede gimnazije* z izbiro nekaterih besedil (Fran Ksaver Meško: *Na begu s Koroške pozimi 1919*, France Kosmač: *Pomlad*, Mile Klopčič: *Mati*, Karel Destovnik Kajuh: *Pesem matere treh partizanov*, Miško Kranjec: *Jaz bom pa zdaj tako sam*, Tone Seliškar: *Pismo Kerinovi materi*, Fran Gestrin: *Pesem o prepelici*, Branko Priselač: *Hiša Mileta*

Cetine ter Marija Drnovšek: *Obroč*) obujen spomin na dogodke iz prve in druge svetovne vojne. V odlomku iz Finžgarjevega romana *Pod svobodnim soncem* lahko bralci te čitanke spoznajo zgodovinski boj starih balkanskih Slovanov z Bizantinci.

Tudi v berilu Viktorja Smoleja s sodelavci iz leta 1947 je v izbiri besedil z zgodovinsko tematiko največji poudarek na obdobju obeh svetovnih vojn, vseeno pa najdemo tudi nekaj besedil, ki motivnotematsko posegajo v zgodnejša obdobja slovenske zgodovine in zgodovine drugih jugoslovanskih narodov. Med temi besedili imajo največjo vzgojno moč: *Tugomer* (Jurčič-Levstik), *Svetopolkova oporoka* (Anton Aškerc), *Luteranec Čude* (Ivan Tavčar), *Proti gospodi* (Avgust Šenoa) in *Munih se vrne domov* (Ivan Pregelj). Zadnji dve omenjeni besedili s tematiko kmečkih uporov dopolnjujeta idejno sporočilo besedil, nastalih v času obeh svetovnih vojn. Njihovo skupno sporočilo je, za svobodo je vredno žrtvovati tudi življenje. V *Tugomeru* je predstavljen čas poslednjih bojev Polabskih Slovanov s Franki leta 940. Sporočilo je zajeto v Tugomerovem naročilu, ki ga za sina da svoji ženi. V njem beremo:

*Trd bodi, neizprosen, mož jeklen,
Kadar braniti je časti in pravde
Narodu in jeziku svojemu.*

(Josip Jurčič in Fran Levstik: *Tugomer*. Smolej s sod., 1947, str. 16.)

Tudi Erna Muser s sodelavci v svojem berilu za nižje gimnazije sledi Smolejevemu načelu, da je treba učencem v povojnem obdobju v branje ponuditi besedila partizanskih besednih umetnikov. Tako najdemo v *Slovenskem berilu IV* besedila o dogodkih iz prve in druge svetovne vojne, ki so polna neustrašnosti bojev in hrepenenja po svobodi. V berilu Erne Muser s sodelavci najdemo osmi sonet *Sonetnega venca*, v katerem France Prešeren toži nad neslavno slovensko zgodovino, ki od Samove smrti naprej pozna le krvavi punt, boj Vitovca in ropanje Turčije.

V Miheličevem berilu poseben poudarek na slovenski zgodovini najdemo v Menartovi pesmi *Droh*, v kateri se lirski subjekt pelje po Gosposvetškem polju in budi spomine na slovensko preteklost. S pomočjo medbesedilnih povezav iz nekaterih ključnih zapisov iz slovenske narodne zgodovine (*»Buge waz primi!«*, *»Pravdo brany«*) je obujen spomin na Karantanijo, najpomembnejši politični sestav na slovenskem ozemlju od 7. do 11. stoletja, ki je nekaj časa združeval vse Slovence. Tako kot v vseh prej omenjenih slovstvenih čitankah je tudi v Miheličevem berilu posebna pozornost namenjena kmečkim puntom. O dogodkih in predvsem posledicah, ki so sledile tolminskemu uporu, beremo v kar štirih besedilih omenjenega berila: v odlomku iz Kreftove *Velike puntarije*, v odlomku iz Pregljevega

romana *Tolminci* ter v Gradnikovih pesmih *Punt* in *Poslednje pismo Ivana Gradnika*. Razjarjeni puntarji bijejo odločen boj in svojim nadrejenim, , sleparjem, pijavkam, psom in galjotom, vpijejo:

*Dovolj si, sodrga, krvi nam pila,
dovolj si živim nam odrla kože!
Dan sodbe je prišel in dan plačila!*

(Alojz Gradnik: *Punt*. Mihelič, 1977, str. 61.)

Tako kot v vseh berilih, nastalih v prvih desetletjih po koncu druge svetovne vojne, tudi v berilu Staneta Miheliča najdemo veliko besedil, ki uresničujejo eno izmed osnovnih hotenj izobraževanja v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji. To hotenje določa, naj se vzgoja in izobraževanje razvijata ob pridobitvah narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije. Skupna značilnost besedil, ki se tematsko navezujejo na čas narodnoosvobodilnega boja, je hrepenenje po svobodi.

Besedila v Kocijan-Šimenčevem in Miheličevem berilu so si zelo podobna, zato je tudi zastopanost besedil, nastalih na tematski podlagi slovenske zgodovine, v obeh zelo podobna. Tudi pri Kocijan-

Šimencu je izmed vseh zgodovinskih obdobij najbolj poudarjen čas narodnoosvobodilnega boja, hrepenenje po svobodi in ljubezen do domovine. V tem berilu najdemo tudi besedilo, tematsko povezano s fašizmom, ki je na Primorskem vladal pod Italijo. O njem piše Alojz Rebula v *Prodajalki bučk*, kjer se spominja dveh svojih profesorjev, profesorja lo Ciccio in prof. Lippuzzija. Čeprav je bila naloga obeh enaka, vzgojiti Italijana novega tipa, je bil profesor lo Ciccio bolj potrpežljiv in razumevajoč, profesor Lippuzzi pa je bil zelo strog in prezirljiv do slovenščine in posledično do Slovencev. V zgodovino in usodo zamejskih Korošcev v Kocijan-Šimenčevem berilu poseže Janko Messner, ki s Krušljem in njegovim konjem Jobom prikaže trpljenje in postopno izginevanje, asimilacijo koroškega slovenskega ljudstva.

O Messnerjevem Jobu lahko beremo tudi v berilu Mojce Honzak s sodelavci. To berilo se od Kocijan-Šimenčevega in temu podobnega Miheličevega razlikuje predvsem po tem, da v njem komajda še najdemo besedilo s tematiko narodnoosvobodilnega boja, v predhodnih pa so taka besedila med zgodovinskimi prevladovala. Vzrok za to so politične spremembe, ki jih je Slovenija doživljala po letu 1991.

6.5.2.2.6 Izseljenstvo

Začetki izseljevanja s slovenskega ozemlja segajo v obdobje protireformacije in katoliške obnove, ko so se morali izseliti tisti, ki so vztrajali v protestantski veri. Protestanti so odhajali predvsem v Nemčijo, od tam pa tudi v Skandinavijo in severno Ameriko. V prvem obdobju množičnega izseljevanja se je od osemdesetih let 19. stoletja do 1. svetovne vojne s slovenskega ozemlja izselilo 300.000 Slovencev oziroma tretjina tedanjega naravnega prirastka na slovenskem ozemlju. Večina izmed njih je odšla v Združene države Amerike, nekateri pa tudi v Brazilijo, Vestfalijo, Egipt in na Nizozemsko. Izseljevanje se je nadaljevalo tudi po prvi svetovni vojni, ko so se zaradi zapore doseljevanja v Združene države Amerike izseljenci preusmerili v evropske države, predvsem v Francijo, Nemčijo, Belgijo, Avstrijo in na Nizozemsko. Vzroki za izseljevanje po prvi svetovni vojni so bili socialno-gospodarske narave, primorske Slovence pa so v tujino gnali tudi politični motivi zaradi fašističnega raznarodovalnega pritiska. Po drugi svetovni vojni se je večina ljudi preseljevala v tujino zaradi političnih razlogov, v šestdesetih letih pa so glavni vzroki za izseljevanje možnost boljše zaposlitve in zaslužka v razvitejših državah zahodne Evrope in v Združenih državah

Amerike. V letih 1946–1949 so se slovenski izseljenci, zlasti tisti iz zahodne Evrope, na osnovi meddržavnih pogodb množično vračali domov. (Enciklopedija Slovenije, 4. zv., 1999.)

Izseljensko tematiko najdemo v vseh analiziranih berilih razen v Brinarjevi in v partizanski čitanki. Odnos med domovino in izseljencem je prikazan z razmerjem mati – sin, tujini pa je nemalokrat pripisan mačehovski značaj. Tega okušajo tudi zamejski Slovenci, ki z one strani meje hrepenijo po tem, za kar čutijo, da so bili zaradi krivično postavljenih mej prikrajšani.

V Končnikovem berilu najdemo tri besedila z izseljensko tematiko: Jurčičevo prozno besedilo *Vrnitev v domačijo* s Stritarjevo uvodno štirivrstičnico in iz *Zvona* izpisano pesem *Vrnitev*. Obe pesmi govorita o vrnitvi izseljenca v domovino; med domovino in izseljencem je vzpostavljeno razmerje mati – sin. Domovina je idealizirana, vendar vseeno ne gre za črno-belo slikanje, saj tujini niso pripisane negativne lastnosti. Domovina sicer ni neposredno imenovana, vendar je zaradi mesta objave – berilo za slovenske ljudske šole – in naslovnika – slovenski šolar – jasno, da gre za domovino Slovencev. Duševna stiska, ki izhaja iz izseljenčevega domoljubja, je lepo prikazana v odlomku iz pripovedi *Na tuje* Ksaverja Meška. Naslednji odlomek lahko beremo v obeh analiziranih Schreinerjevih čitankah in v Stiasnyevem berilu.

Težko ji je bilo in hudo, ko je pomislila, kolikokrat je stopala po tem polju v otroški neskrbnosti in mladostni radosti, a danes pojde čez nje zadnjikrat. Zapusti ga danes, njega, ki je navezana nanj z vsem srcem in s tisočnimi spomini. V neznano tujino odhaja danes, ki ji ne zaupa in je ne ljubi, ampak se jo boji in trepeta pred njo.

(Ksaver Meško: *Na tuje*. Schreiner, 1909, str. 18.)

V obeh Schreinerjevih čitankah najdemo tudi besedilo *Slovenci v Ameriki* P. Z. Valjavca, v katerem je poudarjeno, da izseljenci v novi domovini niso spremenili svojih čustev; ostali so, kar so bili: Slovenci, Hrvati; »premenili so svojo domovino, narodnost jim je ostala ista«. Še več besedil z izseljensko tematiko je v Stiasnyevem *Berilu za ponavljalne oziroma kmetijskonadaljevalne šole*. Tu lahko beremo tudi dva odlomka iz Cankarja, ki temeljita na nasprotju med lepoto domovine in nemoralno, bolešno požrešnostjo tujine. V naslednjem odlomku, ki ga najdemo tudi v Flerétovi čitanki in v berilu Erne Muser s sodelavci, Cankar spregovori o vračanju izseljencev v domovino.

»Natlačeni v nizki voz, tesno drug ob drugem; iz potu, iz bolne sape se vzdiga težek vzduh; oči so zatisnjene, zaspati ne morejo. Tako se vozijo v domovino krščanski ljudje, tisti delavci, ki so s svojim potom in s svojo krvjo ustvarili bogastvo obljubljene dežele; toliko bogastva, da ga je bila sita sama požrešna Koromandija in da je rekla svojim delavcem: »Dodelali ste, dovolj imam, poginite zdaj!« Minil je tretji dan, iz železnih voz, težko sopečih, bruhne črna procesija – Pozdravljena domovina!«

Ivan Cankar: Pozdravljeni, *Pismo o Božiču leta 1907*. Stiasny, 1912, str. 222.)

Vojno opustošenje in spremenjene politične razmere so med najpogostejšimi vzroki za izseljevanje, zato ni presenetljivo, da so sestavljavci beril, ki so izšla takoj po vojni, vanje uvrstili tudi besedila s poudarjeno izseljensko tematiko. V *Slovenskem berilu za nižje razrede gimnazije* iz leta 1946 najdemo pesem Mileta Klopčiča *Mary se predstavi*, v kateri 14-letno dekle razmišlja o svojem domu, katerega je v rani mladosti skupaj s svojimi starši zapustilo in ga danes pozna predvsem po njihovem pripovedovanju, polnem nostalgčnih spominov in hrepenenja. V berilu Viktorja Smoleja s sodelavci iz leta 1947 najdemo besedilo *Vinograd*, v katerem njegov avtor Bogomir Magajna upodablja odnos med sinom in očetom. Oče je sinu zapustil vinograd, v katerega je celo življenje vlagal ves svoj napor, sin pa zdaj namerava vinograd prodati tujcu – Italijanu, da bi dobil denar za izselitev v Argentino. Oče tega ne dopusti, zato trte poseka. V tej zgodbi se skriva problematika potujčevanja in predvsem raznarodovanja Slovenskega primorja.

Da je sreča v tujini le utvara, porojena iz silnega hrepenenja, so lahko prebrali tudi učenci, ki so uporabljali Miheličevo berilo, iz katerega je naslednji odlomek.

Rekel je fant: »Zbogom, ti črna domovina, ti lačna in žejna mati, ki stojiš na pragu, gledaš za svojimi sinovi in si ne upaš, da bi jih klicala! Nate bom mislil, dokler bo še v srcu kaplja krvi.« [...]

Dekle je reklo: »Ne glej me tako žalostno, ti lepa domovina, nikar se ne jokaj ob slovesu. Dala sem ti srce in vse najmilejše misli, zakaj bi terjala, o domovina, še moja rdeča lica in moja mlada leta? Kakor zadnja postelja si, domovina, in kakor pokopališče: v daljne kraje se napoti romar, da užije življenje; povrne se k tebi, kadar je bolan, večnega počitka željan!« [...] In slišal je Kurent njih pesem: »Še zadnjikrat se nam nasmej, o domovina, uboga, nadvse ljubljena! Nasmej se nam mrtvim! Kaj je brez tebe veselje, mladost in življenje?« Kurent je pokleknil, z vsem životom se je zgrudil, udaril je s čelom ob sivi kamen. »Zemlja, zemljica, mati! Če nimaš kruha, daj mi kamen; še ob kamnu bom prepeval!«

(Ivan Cankar: *Na pot*. Mihelič, 1968, str. 141 in 142.)

Primerjava berila Gregorja Kocijana in Stanka Šimenca ter berila Mojce Honzak s sodelavci kaže v izbiri besedil z izseljensko tematiko medsebojne podobnosti. V obe berili sta vključeni Župančičeva pesem *Z vlakom*, katero sicer najdemo tudi v Miheličevem berilu, in besedilo Zofke Kveder *Potovalci*. V

Župančičevi pesmi je domoljubje, katerega se odhajajoči ob slovesu še bolj zaveda, prikazano z občudovanjem delov slovenske zemlje (*»Ljubljana, vsa z mesecem posejana [...] breza samotna, kraljična zakleta [...] z gore razgleduje se Mati Marija, / sijajna, pokojna zre svet pod seboj«*), v besedilu Zofke Kveder pa s črno-belimi slikanjem, v katerem je tujini pripisan izrazito negativen predznak. Domovina ni natančno določena, saj je razširjena na celo Evropo. Lahko govorimo o mednarodnem problemu izseljevanja, kar prikazuje tudi naslednji odlomek iz tega besedila.

Vsak se zboji in stoži se mu prvokrat po domači zemlji, bridko, grenko se mu stoži. Tam iz Rusije so, iz Galicije, z Ogrskega, s Krasa in iz Alp, od juga in severa. Kakor da so zbežali od zidanja babilonskega stolpa, tako govore vse jezike in narečja in med tisoči so sami, da se jim stiska srce od neizrekljive zapuščenosti in žalosti. [...] Oh, oči so težke od solz in kakor obsojenci stopajo na ladjo. Iz krajev so prišli, kjer je zrak žlahten in lahek kot peresce rožnega cvetja, a zdaj jih duši smrad teh ljudi, ki so se zgnetli v gosto gnečo kakor plahe ovce! Mirna in veličastna se razteza narava doma v nedogled, tiha in molčeča, a tukaj brez prestanka peklensko ropotanje, žvižg in pisk, grmenje, pokanje, blazen šum. [...] Sto niti gre od tvojega srca k domači vasi, k domači dolini, k domačemu hribu. Ladja se maje, razpno se vezi, ki te vežejo z domom in z ljubimi, ki si jih pustil daleč proč od tod. Ladja se maje in

niti se trgajo, da krvavi srce iz tisoč ran. [...] Oh, ladja se maje in iz tisoč src je brizgnila bridka rdeča srčna kri. Zbogom, Evropa!

(Zofka Kveder: *Potovalci*. Kocijan in Šimenc, 1989, str. 89 in 90.)

6.5.2.2.7 Iz zamejstva

Tematska analiza beril, ki so se uporabljala v osmem letu šolanja, razkriva tudi bolečino Slovencev zaradi določitve mej, ki so dobršen del etničnega ozemlja pustile za sabo. V tem gre iskati tudi vzrok za to, da že tri leta po koroškem plebiscitu v Brinarjevi čitanki beremo besedilo Frana Ksaverja Meška, ki govori o doživljanju slovenskega poraza zaradi glasovanja koroških Slovencev v coni A v prid Avstrije.

Strašne so bile tiste noči. Strašne in neskončne. Nasprotniki so slavili svojo zmago, slavili naš poraz, našo sramoto [...]

»Glej, Nande,« – tudi meni so silile solze v oči in komaj sem govoril – »tako so položili v grob našo domovino, našo drago, krasno Koroško.« In ne dovolj tega. Zapečatili so grob, zapečatili sovražniki in prijatelji z državnimi pečati in svojimi podpisi. A kakor je prišlo jutro Velike noči, vstajenja dan, za Gospoda Jezusa, tako bo prišel vstajenja dan za našo ubogo domovino.

(Fran Ksaver Meško: *Mali koroški trpin*. Brinar, 1923, str. 117, 119 in 120.)

Vesелje ob koncu druge svetovne vojne je kalila misel, da mnogi Slovenci živijo zunaj državne meje. V spomin na še vedno bolečo izgubo Koroške s plebiscitom leta 1920 ima v času pogajanj o priključitvi Slovenskega primorja besedilo *Koroški rej* neimenovanega avtorja iz *Slovenskega berila za nižje razrede gimnazije* (1946) še posebno vzgojno moč. Tudi berilo Erne Muser s sodelavci vsebuje nekaj odlomkov, ki so tematsko povezani s takrat aktualno določitvijo zahodne slovenske meje. Učenci lahko tu berejo besedilo Janeza Trdine, v katerem se spominja dni, ko je kot profesor poučeval v Reki. V naslednjem odlomku je poudarjeno njegovo ostro upiranje poitalijančevanju.

Rečani so želeli in zahtevali že takrat, da se vsak tujec, ki se naseli med njimi, nauči italijanski in se pomenkuje z njimi po italijansko. Kaj, taki nenarodni želji da bi jaz ustregel?! Da bi pomagal laški propagandi in pospeševal in dajal potuho renegatstvu?! Drage volje sem prišel na Reko, ker sem vedel, da bom imel krasno priliko, navduševati vrle hrvaške Primorce za narod in domovino hrvaško. Zdaj pa zahtevajo po nezgodah časa poitalijančene reve, da bi tudi jaz gojil tuj jezik, deloval za odpad od prirojene narodnosti, spoštoval in negoval italijansko zavest, italijanskega duha! Rajši bi se bil živ v zemljo pogreznil, nego da storim ta v nebo vpijoči greh narodnega izdajstva. [...] Čedalje bolj pa sem sovražil poleg laškega jezika tudi laški narod ali pravzaprav laško izobraženstvo, ki je raztezalo pohlepno svoje izsrkane, onemogle

roke po slovanski Gorici, slovanskem Trstu, slovanski Istri in slovanski Dalmaciji. To izobraženstvo je razglašalo Jadran za italijansko morje, dasi so najvažnejši bregovi ob njem slovanski. Nakopičila se je torej cela gora vzrokov, da črti slovanski rodoljub razen nemške grabljivosti tudi potuhnjeno poželjivost italijansko.

(Janez Trdina: *Hrvaška Reka in reška gimnazija*. Muser s sod., 1953, str. 77.)

V berilu Erne Muser s sodelavci beremo tudi o tem, kaj je slovenskemu narodu pomenil Trst, ki je bil s krivičnimi mejami po drugi svetovni vojni odtrgan od Jugoslavije. O Beneški Sloveniji ter prizadevnosti narodnozavednih posameznikov, da bi se v tem delu zamejstva ohranil narodni jezik, piše France Bevk v *Kaplanu Martinu Čedermacu* in v *Pismu iz Benečije*. V slednjem beremo:

Bili smo še majhni otroci, ko so nam polnili ušesa, da nismo Slovenci, da smo Italijani, vi pa da ste barbari, ki vas moramo sovražiti. Mešali so nam možgane, pijanili so nas, da bi lahko z nami delali po svoji volji in da bi se mi ne zavedali sužnosti. Vendar naše krvi in našega jezika niso mogli izbrisati, klic narave se ne da zatajiti.

(France Bevk: *Pismo iz Benečije*. Muser s sod., 1953, str. 212.)

Odlomke iz *Kaplana Martina Čedermaca*, ki govorijo o jezikovni in narodni situaciji v Beneški Sloveniji v času italijanske oblasti med obema vojnama, najdemo tudi v berilih Staneta Miheliča,

Gregorja Kocijana in Stanka Šimenca ter Mojce Honzak s sodelavci. V slednjem beremo tudi o Jobu, izčrpanem Krušljevem konju »*zadnjem slovenskem konju v Celovcu*«, ki ga podre avto in obleži. Pisatelj pravi, da je »*ubogi Job pravzaprav podoba koroškega slovenskega ljudstva*«. (Glej: Janko Messner: *Job*. Honzak s sod., 1999, str. 127.)

6.5.2.2.8 Etnologija

Posebno vrednost pri krepitvi narodne zavesti ima naš odnos do kulturne in narodne (tudi naravne) dediščine (Jogan 1990). Etnologija se ukvarja z načinom življenja, dela, materialno, družbeno in duhovno kulturo posameznih skupnosti, ljudstev in narodov, zato lahko besedila, katerih tema je etnološko obarvana, pripomorejo k vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. To prepričljivo dokazuje naslednji odlomek iz Stiasnyevega berila.

Domača noša in domači običaji so kakor domači jezik in domača pesem izraz naše duše in močna bran potujčevanju. Človek, ki se ne sramuje svoje domače noše, običajev svoje matere in svojega očeta, tak človek ljubi in ceni tudi svoj jezik in svojo domovino. [...] Ne posmehujmo se torej domačim narodnim običajem, temveč premišljajmo njih pomen in čuvajmo in ljubimo domačo, narodno nošo, s tem čuvamo jezik in svojo domovino ter samega sebe.

(Lea Fatur: *Domača noša in domači običaji*. Stiasny, 1912, str. 184 in 185.)

Izmed vseh analiziranih čitank je največ besedil z etnološko tematiko v neumetnostnih besedilih Končnikove, Brinarjeve, Flerétove in Gasparijeve čitanke, pogosto pa jih najdemo tudi v obeh Schreinerjevih berilih. V teh čitankah lahko beremo opise raznih slovenskih obrti in rokodelstev (čevljarstva, klobučarstva, zidarstva, mizarstva, kovaštva, slamnkarstva, steklarstva, preje, lončarstva), opise nekaterih obredov in šeg (jurjevanja, kresnikovanja, praznovanja svetih treh kraljev, srbskega praznika Đurđev dan, jugoslovanskih otroških praznikov ter obreda pobratimstva), opise opravkov starih Slovanov, kurentove oprave ter narodne noše v Bosni in Hercegovini ter v Srbiji. Etnologijo v umetnostnem besedilu lahko opazujemo v *Dumi*, ki jo najdemo v Miheličevem berilu. Oton Župančič je v svojo pesem vključil praznovanje gregorjevega, ki ga je kot otrok doživel in se ga v zrelih letih z nostalgijo spominja.

6.5.2.2.9 Narodnoprebudna tematika

V 20. stoletju lahko s slovenskega družbenopolitičnega vidika govorimo o obdobju velikih sprememb. Te so se odražale v procesu nastajanja novih državnih ureditev, združevanja z drugimi jugoslovanskimi narodi, osamosvajanja od njih in oblikovanja samostojne države. Pogum, ki je potreben za odločitev za spremembe, ter hrepenenje po boljši prihodnosti, katero smejo pričakovati le revolucionarno razpoloženi državljani, se odražata tudi v nekaterih umetnostnih besedilih v analiziranih čitankah. Najdemo ju v skoraj vseh življenjepisih slavnih bojevnikov, še posebej pa sta poudarjena v nekaterih himničnih pesmih, ki so zaradi poudarjene čustvene razsežnosti še posebej primerne za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

Prvo besedilo z izrazito poudarjeno narodnoprebudno tematiko beremo v Brinarjevi čitanki. Gre za naslednjo pesem nekoč zelo uglednega pesnika Ivana Vesela Koseskega.

*Mi čvrsti Slovenci smo, gremo na boj
za pravdo, za dom, za vladarja,
zakonu domačemu viteški roj,
protivnemu groza viharja.
Obraze bojari nam hlabrosti blesk,
desnica, če vdari, razruši ko tresk.
Ude trum ločimo,
grade naskočimo,
tabor pred nami drobi se o pes'k.*

*Podravske, posavske planjave so nas
iz krepkega jedra rodile,
neplašba, svoboda, premaga tačas
so tri rojenice nam bile.
Železo nam prva je dihnila v dlan,
svoboda domovja naročila bran,
zmaga je gledala,
nekaj povedala,
slišali boste, že bliža se dan.*

*Naj bo ga kot listja sovražnika broj,
kot trave po gorah slovenskih,
srdito razkačen pripelji ga v boj
sam vojvoda brezen peklenskih:
če trdnega snopja skrbi te nasad,
mlatiče slovenske povabi na mlat;
radostno vrisnejo,
krepko pritisnejo,
udrijo srčno, ne štejejo klad.*

(Ivan Vesel Koseski: *Vojaška*. Brinar, 1923, str. 36 in 37.)

V Flerétovi čitanki tik pred začetkom druge svetovne vojne beremo dve besedili s poudarjeno narodnoprebudno razsežnostjo: Aškerčevo pesem *Mi vstajamo* in pesem *Ako bo vsak izmed nas kamen*, delo Čeha Jana Nerude. Nerudova prevodna poezija dokazuje, da je vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti mogoča tudi s pomočjo besedil, ki ne sodijo v slovensko književnost.

*Glavo nakvišku, moj narod,
k nebu povzdigni oči!
Glej, krog malih zvezdic
mnogo velikih vrti;
zakaj med malimi temi
mnogo je samih prvin,
a one velike, obširne
večkrat so para in plin.*

*Naj ti pri misli vsaj taki
nada napolni srce
bodimo svet, ki krog njega
drugi se večji vrte!
Ako nebeški bo plamen
naše sile izpral,
ako bo vsak od nas kamen,
narod bo kakor iz skal.*

(Jan Neruda: *Ako bo vsak izmed nas kamen*. Flerè, 1923, str. 7.)

Ob koncu druge svetovne vojne je prebujenje narodov, ki je temeljilo na veri v boljšo, skupno prihodnost, doseglo najvišjo stopnjo. Napoved družbene spremembe je mogoče slutiti že v partizanski čitanki iz leta 1945, kjer France Kosmač v svoji pesmi pravi:

*Močan sem v sebi, ker razločno čutim:
svoboden sem, čeprav ne doživim
svetlobe, ki jo za obzorji slutim.*

(France Kosmač: *Partizan*. Smolej, 1945, str. 10.)

Tudi v *Slovenskem berilu za nižje gimnazije* iz leta 1946 prebujenje narodov napovedujejo predvsem družbene in politične spremembe, ki jih prinaša konec druge svetovne vojne. Upanje v boljši jutri temelji na zavesti, da žrtev, ki jo je zahteval narodnoosvobodilni boj, mora dati svoj sad. O tem so učenci nižje gimnazije lahko spregovorili ob branju pesmi *Pismo Kerinovi materi*, v katerem njen avtor, Tone Seliškar, pravi, da trupla, v zemljo zakopana, niso mrtva snov, ampak seme rasti.

Ob izbiri besedil *Slovenskega berila za nižje razrede srednjih šol* (Smolej s sod., 1947) je mogoče govoriti o težnji, vzgojiti slovensko mladino za to, da se bo zavzemala za izgradnjo nove domovine. Za doseg tega cilja je pri pouku književnosti na razpolago nekaj besedil, ki s pomočjo pozitivne motivacije, ki temelji na pohvali prizadevnih posameznikov ali skupin, spodbuja k posnemanju.

Ob razglasitvi jugoslovanske ustave 31. 1. 1946 se je Federativna ljudska republika Jugoslavija zunanje politično naslonila na Zvezo sovjetskih socialističnih republik in sledila njeni družbenopolitični praksi, zgrajeni na temeljih socializma. Ruski vpliv je trajal do resolucije Informbiroja leta 1948, ko je prišlo do spora med državama. Zunanje politično zgledovanje po Rusih se je poznalo tudi v izbiri besedil v berilu Viktorja Smoleja s sodelavci. Besedilo *Kostkova zadeva* sovjetskega pisatelja Nikolaja Ostrovskega je dokaz za to, da so se slovenski otroci vzgoje za socializem in kolektivizem učili tudi po sovjetskem zgledu. V tem besedilu je prikazan nov sovjetski človek, kakršnega je vzgojila Komunistična partija, ki upošteva potrebe in interese delavskega razreda. Izgradnja novega človeka temelji na kolektivizmu. Vpliv ruskega petletnega planskega obdobja in močno vero v njegovo učinkovitost je mogoče opazovati tudi v zadnjem besedilu iz druge, spremenjene izdaje *Slovenskega berila za nižje razrede srednjih šol* iz leta 1948, kjer narodni voditelj tovariš Tito zagotavlja:

Izvedba petletnega plana bo popolnoma spremenila našo deželo. To pomeni, da naša dežela ne bo postala samo mnogo bogatejša z gmotnimi dobrinami, ampak da bomo imeli mnogo več raznih šol, srednjih in visokih, raznih znanstvenih ustanov ter obnovljenih vasi in mest itd. Obenem bodo ustvarjeni pogoji za lažji nadaljnji vsestranski razvoj. Blagostanje ljudstva bo silno naraslo.

(Tovariš Tito: *Ob petletnem planu*. Smolej s sod., 1948, str. 307.)

V berilu Erne Muser s sodelavci najdemo tri besedila s poudarjeno narodnopræbudno tematiko. Poleg že omenjene Aškerčeve pesmi *Mi vstajamo* sta taki še *Internacionala* Eugena Pottierja ter pripovedno besedilo Boga Flanderja *Meja*. V *Meji* vojak Jože na straži razmišlja o vrednotah in boju ter se spomni tovariša, ki mu je nekoč rekel:

Bratje, v svojih rokah držimo usodo svojega naroda. In ne samo to, mi kujemo prihodnost vsega sveta, vseh ljudstev. Nov čas vstaja pred nami in z naglimi koraki prihaja dan, ki bo z neminljivimi črkami zapisal preteklost nas samih in prihodnost mladih rodov. Naš boj je svet in kri, ki napaja danes zemljo, je seme nove kali. [...] Naprej, tovariši, obrnimo še ta košček lepe slovenske zemlje, zmečimo v neznane globine krivice stoletij. Ponosno, drzno stopimo čez meje starih svetov, razmečimo jih v prah in odprimo svobodne poti – nam, ljudstvu.

(Klusov Joža - Bogo Flander: *Meja*. Muser s sod., 1967, str. 289 in 291.)

6.5.2.2.10 Slovenski značaj

Pri natančnejši določitvi pojma slovenski značaj je v pomoč opredelitev Gregorja Tomca, ki pravi: »Z etničnim značajem označujemo pomembne skupne poteze pripadnikov etnične skupine, medtem ko so individualne razlike za tovrstno raziskovanje nepomembne« (Tomc 1993). V analiziranih berilih je kar nekaj takih besedil, iz katerih je posredno ali neposredno mogoče izluščiti opredelitev slovenskega značaja. Med njimi so skoraj brez izjeme opisane in poudarjene zgolj pozitivne osebnostne lastnosti Slovencev, zato se učenci z njimi podzavestno enačijo, saj jim to daje priložnost za samopotrditev in občutenje ugodja. Na ta način neposredno prihaja do vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

Delež kmečkega prebivalstva je bil še v prvi polovici 20. stoletja med Slovenci zelo visok, leta 1900 je znašal 73 %, leta 1910 67 %, leta 1931 pa 59 % (Javornik 1999), zato ni presenetljivo, da je v berilih iz tega obdobja kmet pogosto omenjen. Vedno so mu pripisane pozitivne lastnosti. V obeh analiziranih Schreinerjevih čitankah kmeta spoznamo kot »prijatelja šole«. Skupina kmetov je namreč v hudi zimi otrokom omogočila dostop do šole, zaradi česar jih je cesar javno odlikoval. V obeh omenjenih čitankah je o kmetu, oratarju, pisal Ivan Vesel Koseski. Le-ta ga je označil kot soseda, ki vse doseže, je pogumen, bogat, bister, pobožen in domoljuben, zaradi česar uživa naklonjenost in slavo. V čitanki Antona Gasparija s sodelavci učenci berejo besedilo Frana Erjavca, ki pravi, da je slovenski kmet žilav in delaven in da zato iz tega stanu izhajajo mnogi pomembni možje.

Čeprav je kmečkemu stanu v vseh analiziranih berilih namenjena največja pozornost, najdemo tudi bolj splošne opise slovenskega značaja. Nekateri so le bežna informacija, drugi pa osrednja tema besedila. V Stiasnyevem berilu v opisu marijanskih pobožnosti, ki so med Slovenci zelo priljubljene, beremo:

Slovenec je že po svoji naravi bolj mehkega in rahločutnega srca. Z veseljem posluša Marijine govore in rad čita knjige o Marijini slavi; Marijine molitve se posebno prilegajo njegovemu pobožnemu srcu in Marijine mile pesmi posebno ugajajo njegovemu jasno donečemu grlu.

(A. Kržič: *Češčenje Matere Božje – naš narodni ponos*. Stiasny, 1912, str. 3.)

Še bolj natančno opredelitev, ki seže tudi v preteklost, beremo v naslednjem odlomku Stiasnyeve čitanke:

Krepak, delaven, odkritosrčen, prijazen in gostoljuben pa je bil slovenski narod že od nekdaj. Kakor še dandanašnji dan, tako je bil že tudi v starih časih rad vesel in je rad prepeval, se prepiral med seboj in silil v tujino. S tem, da trdimo, da se je že od nekdaj rad prepiral, pa nikakor ne menimo reči, da je bil bojevit, dasi se ni strašil boja, kadar je bilo treba braniti vero, dom, svojce in premoženje.

(Fran Orožen: *Iz zgodovine slovenskega naroda*. Stiasny, 1912, str. 228.)

V nekaterih berilih najdemo tudi značajske opise narodov, ki so bili s Slovenci neposredno povezani. Tako najdemo v Schreinerjevi tridelni čitanki značajske opis zagorskih, posavskih in podravskega Hrvatov, Ličanov in Srbov, v opisu Dunaja pa tudi kratko značajsko oznako Dunajčanov, kot to kaže citat na naslednji strani:

Na Dunaju živi veselo, dobrosrčno ljudstvo. Dunajčanje ljubijo vse, kar je dunajskega, vse, kar je avstrijskega. Ne le z besedami, tudi z dejanjem kažejo svoje domoljubje. Kako radodarno so pomagali Ljubljani, ko jo je malone porušil potres!

(A. Maier: *Dunaj*. Schreiner, 1915, str. 95.)

V drugi, prenovljeni izdaji *Slovenskega berila za nižje razrede srednjih šol* iz leta 1948 beremo besedilo Antona Tomaža Linhart, v katerem je Slované takole označil:

Ta narod je čutil svojo vrednost in se je ravnal po tem čustvu. Ljubil je svojo prostost in jo branil zoper svoje zatiralce z zagrizenostjo, ki ji ni bilo primere. Ugnali so jih in ponižali. A zavest njihove lastne cene, ljubezen do svobode bedi še v njih; še se kaže v njihovi ljubezni do zatirane domovine. Skrajno težko je ločiti Slovana od njegovega naroda. [...] za domoljubje, ki bi ga ločilo od njegovega naroda, nima Slovan doslej nikakega smisla, tudi za najemniško vojaško službo ne.

(A. T. Linhart: *O značaju Slovanov*. Smolej s sod., 1948, str. 72.)

V večini opisov značajskih lastnosti so poudarjene pozitivne narodne lastnosti, v nekaterih pa najdemo tudi kritiko. Ta se nanaša predvsem na slovensko kulturno neomikanost in posledično nespoštovanje domačih in tujih besednih umetnikov ter njihovih del. Tako kritiko je zelo jasno izrazil France Prešeren v *Glosi*, ki jo beremo v berilih Josipa Brinarja, Staneta Miheliča, Viktorja Smoleja (1945 in 1947), Gregorja Kocijana ter Stanka Šimenca in Mojce

Honzak s sodelavci. Tu Prešeren govori o težkem položaju besednih umetnikov, katerim kulturno neomikani Kranjec »osle kaže«. Lahko govorimo o graji kot o negativnem motivacijskem vzgojnem sredstvu, ki pa je omiljena zaradi množičnega, skupinskega naslovnika umetnostnega besedila.

6.5.2.2.11 Med vrsticami

Rezultata vzgojnega prizadevanja nikoli ni mogoče natančno napovedati, saj se vanj vedno vplete kaj, česar nismo pričakovali, mogoče niti želeli ali celo zaznali. Čeprav tudi vseh učinkov vzgojnih prizadevanj ni mogoče natančno proučiti, pedagogi vedno znova iščejo načine, kako jih kar se da natančno analizirati, poiskati vzročno-posledične povezave in z njihovim poznavanjem vplivati na prihodnje vzgojne rezultate. Pri pouku književnosti je učinke vzgojnih prizadevanj na tematski ravni potrebno iskati tudi v navidez obrobnih opombah ter opisih drobnih, z osrednjo tematiko na prvi pogled nepovezanih dogodkov. Predvsem v berilih, ki so namenjena tudi pouku realij, lahko pogosto beremo nekaj zelo subjektivnih oznak za dele slovenske zemlje oziroma za področja iz nekdane Avstro-Ogrske. Sledi nekaj citatov, v katerih je še poudarjena lepota dežele.

Od Opčin se popotnik ne more načuditi prekrasnemu pogledu čez mesto in prostrano morje.

(Neimenovani avtor: *Trst*. Končnik, 1901, str. 47.)

Srečen narod, ki se more ponašati z morjem! Ponašamo se z njim i mi Jugoslovani; saj nam velik del naše domovine poljublja morje, iz katerega se dviga toliko krasnih otokov.

(Po hrvaški čitanki: *Jadransko morje*. Schreiner, 1909, str. 120; Schreiner, 1915, str. 89.)

Alpske dežele so brez dvoma najlepše krajine naše avstrijske očetnjave. Kamor se oko ozre, povsod gleda čudapolno krasoto.

(G. Majcen: *Avstrijske Alpe*. Schreiner, 1915, str. 74.)

Zgovoren primer za krepitev dom(ovin)oljubja v medvrstičnem branju najdemo v Stiasnyevem berilu, kjer v besedilu, katerega glavni namen je spodbuda k sadjarstvu, beremo naslednji citat:

Z ljubeznijo do sadjarstva je prav tesno združena ljubezen do mile očetnjave. Zemlja, ki si jo zasadil s sadnim drevjem, ti ima vse drugo vrednost nego prej. [...] srečna je torej dežela, v kateri so vsi primerni prostori zasejani s sadnim drevjem. [...] Zemlja naša se bo lahko merila v lepoti in krasoti z drugimi naprednimi deželami in obča blaginja se močno povzdignila.

(Po Fr. Praprotniku: *Poprimimo se z večjim veseljem sadjarstva!* Stiasny, 1912, str. 92.)

Včasih je misel, ki omogoča domoljubno vzgojo, napisana v zaključku, ki je po svoji zunanji besedilni zgradbi izpostavljen in zato poudarjen del besedila. V njem je pogosto poudarjena glavna sporočilna misel, zato ima tudi z informativnega stališča pomembno vlogo. V besedilu Petra Roseggerja *Pouk o kruhu*, ki ga najdemo v Flerétovi čitanki, beremo o spoštovanju, ki so ga naši predniki imeli do te vsakdanje hrane. Sklepni del, ki poziva k zvestobi do domovine, je tematsko presenetljiv, zato si ga bralci bolje zapomnijo in tudi bolj verjetno uresničijo.

In še nekaj vas prosim, mladi prijatelji! Prosim vas v vašem imenu in v imenu domovine: Ostanite zvesti domovini! Ne zapuščajte lahkomiselno hiše, ki vas je rodila, zemlje, ki vas redi! Izkušajte rajši, da se krepite v edinosti in slogi!

(Peter Rosegger: *Pouk o kruhu*. Flerè, 1923, str. 187.)

Vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti omogočajo tudi vse pesmi iz obdobja narodnoosvobodilnega boja, tudi tiste, v katerih domovina in narodnost nista posebej poudarjeni, saj je že vnaprej jasno, da je vse trpljenje osmišljeno z višjim ciljem – svobodo ljubljene domovine. Take so največkrat ljubezenske pesmi ter besedila, ki govorijo o razmerju med materjo in sinom partizanom. Sledi primer ljubezenske pesmi, v kateri se ljubezen med fantom in dekletom preliva na vse, ki trpijo za bodoči blagor domovine, ki sicer ni neposredno imenovana.

*Samo en cvet, en češnjev cvet,
dehteč in bel,
odlomi moja draga!
Ne bom ga za klobuk pripel,
ne bom ga v gumbnico si del,
odlomi ga, odlomi, draga!*

*Ne bom ga za klobuk pripel,
ne bom ga v gumbnico si del,
odlomi ga, odlomi, draga.*

*Jaz bom ljudem poslal ta cvet,
vsakomur, ki na križ pripet
trpi v pomladi tej ...
In glej, ta drobní češnjev cvet
bo v njih izbrisal malodušja sled
in spet razžaril tožni jim pogled.*

*Samo en cvet, en češnjev cvet
odlomi moja draga,
saj veš, kako vsak tak pozdrav
človeku za rešetkami pomaga.*

(Karel Destovnik Kajuh: *Samo en cvet, en češnjev cvet*. Mihelič, 1968, str. 194.)

6.5.2.2.12 Internacionalna tematika

Analiza beril, sprejetih v raziskavo, je pokazala, da v njih nacionalna vzgoja v tematskem pogledu močno presega internacionalno, vseeno pa najdemo nekaj besedil, ob katerih je mogoče učence opozoriti na pomen medsebojnega sodelovanja in sožitja različnih narodov.

Do razpada avstro-ogrske monarhije smo Slovenci čutili močno pripadnost Avstro-Ogrski in povezanost z vsemi njenimi narodi. Že v Končnikovem berilu najdemo dve besedili o Evropi in evropskih državah. V obeh primerih gre za objektivni neumetnostni besedili. Njuna glavna naloga je, bogatenje zemljepisnega znanja, kljub temu pa posredno prihaja tudi do vzgoje za mednarodno sožitje. Podobno informativno besedilo o prebivalcih Evrope najdemo tudi v obeh analiziranih Schreinerjevih čitankah. Umetnostno besedilo, ki govori o povezovanju evropskih narodov, prvič najdemo v Stiasnyevem berilu. V naslednjem odlomku beremo o srečanju evropskih narodov na trgu in v cerkvi svetega Petra v Rimu.

Vsi jeziki Evrope so tu šepetali. Bela obleka Slovakov in Slovakinj se je stikala z narodno nošo Kranjcev, Italijani so ostali med Nemci, širokopleči Italijani so bili pomešani med Ogri, preprosti Španci so kazali s kretnjo, da so doma iz dežele plemičev in da so se družili s finim Francozom. Vsa Evropa od severa do juga je bila edina, edina v koprnenju in čakanju tistega, ki je edini in pravi pastir narodov, pravi naslednik Kristusov.

(Fran Saleški Finžgar: *Pod svetovno kupolo*. Stiasny, 1912, str. 10.)

Povezanost slovanskega ljudstva je lepo prikazana v berilu Erne Muser s sodelavci, kjer Ljubomir Nenadović v *Pismih iz Italije* piše domov. Internacionalno slovansko povezavo lahko opazujemo predvsem v naslednjem citatu.

Številni fratri in duhovniki iz Hrvatske, Slavonije in Dalmacije, ki so tukaj po samostanih ali sicer v službi, obiskujejo vladiko. Zelo jih veseli, ne glede na vero, ko vidijo, kako vladika govori o domoljubju in o enotnosti našega ljudstva. Vidijo, da ne nasprotuje veri, če ljubiš svoj jezik in svoj rod. Leto 1848 ni minilo brez haska; v slehernem slovanskem srcu je postavilo oltar narodnosti in prižgalo lučko pred njim. Povsod ponavljajo besede: ne glejmo, kako se kdo križa, ampak kakšna kri teče v njegovem srcu.

(Ljubomir Nenadović: *Pisma iz Italije*. Muser s sod., 1953, str. 65.)

V sedmi kitici Prešernove *Zdravljice*, ki jo najdemo v Flerétovi čitanki, lahko opazujemo internacionalno razsežnost, ki prek evropskih meja seže do vseh narodov, ki hrepenijo po dnevu svobode po vsem svetu. Mednarodna povezava čez evropske meje je poudarjena tudi v Župančičevi *Kolednici mladinskih brigad*, ki jo beremo v berilu Erne Muser s sodelavci, in v Kosovelovi *Godbi pomladi*, ki jo najdemo v Kocijan-Šimenčevem berilu. O povezanosti z drugimi narodi najbolj zgovorno govorijo naslednje kitice:

Šumno dere čas,
šumno ljudstva drami:
Afrika gleda nas,
Indija je z nami!
Ob naši progi se spleta
tovarištvo vsega sveta.

(Oton Župančič: *Kolednica mladinskih brigad*. Muser s sod., 1953, str. 188.)

<i>Ko na otokih, na polotokih</i>	<i>O, izpustite v morje vse ladje!</i>
<i>in na celinah rdeči mostovi,</i>	<i>Naj izletijo vsi aeroplani!</i>
<i>bratje iz Indije, Perzije, Afrike</i>	<i>O, naj zapojejo zlate sirene</i>
<i>bratje nam bodo, bodo drugovi.</i>	<i>v srce človeka: 'Človek, vstani!'</i>

(Srečko Kosovel: *Godba pomladi*. Kocijan in Šimenc, 1989, str. 116.)

Kosovelova *Pesem o preobrazbi sveta v svet* iz Miheličevega in Kocijan-Šimenčevega berila je sporočilno zelo podobna zadnjima dvema omenjenima, le da se tu mednarodna povezava iz celin starega sveta razširi še na Avstralijo in Ameriko, torej na novi svet.

Ko bo svet kakor vrt cvetoč
in se najdemo bratje v njem,
bratje pod sinjim nebom
in soncem zlatim,
iz Evrope, Azije, Afrike,
Avstralije in Amerike,
črni in beli,
vsi od ene bele ljubezni bogati,
tedaj zableščijo reke večnosti
in sinji vetrovi. – –

(Srečko Kosovel: *Pesem o preobrazbi sveta v svet*. Mihelič, 1968, str. 173.)

Od prve izdaje Kocijan-Šimenčevega berila iz leta 1989 dalje v berilih za osmo leto šolanja ne najdemo več besedil, ki bi s pomočjo tematike spodbujala multikulturalno vzgojo.

6.5.2.3 Narodno in mednarodno v domoljubju folklornih besedil

V večini analiziranih beril najdemo tudi folklorna besedila, katerim pa ni mogoče že vnaprej pripisati vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.²⁴ Marija Stanonik poudarja, da je »*snov*

²⁴ Izjema sta le berili Gregorja Kocijana in Stanka Šimenca (1989) ter Mojce Honzak s sodelavci (1999).

mednarodna tako po svoji diahroni osi kot v sinhroni ravnini [...] ubeseditvev oz. oblikovanje snovi je tisto, kar daje kaki folklorni enoti narodno identiteto» (Stanonik 2001). V berilih lahko najdemo le zapisana folklorna besedila, iz česar izhaja neizogibna posledica – osiromašenje za ravnino konteksta in teksture, ki sta neposredno povezana z oblikovanjem oziroma ubeseditvijo snovi. Ker prav ta ubeseditvev folklorni enoti daje narodno identiteto, je v že oblikovanih, tj. že zapisanih besedilih, ne moremo pričakovati v tolikšni meri, kot bi jo sicer lahko. Narodno(st) v slovstveni folklori se rojeva in utrjuje v »interakciji oblikovalno-ustvarjalne moči posameznika – pripovedovalca in zainteresiranih poslušalcev, ki sprejemajo, kar jim poda/r/ja trenutni avtor pripovedi, in s tem delujejo spodbudno na njegovo stvariteljsko dejavnost« (Stanonik 2001).

O vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri obravnavi folklornih besedil lahko govorimo, ko se v okviru pouka književnosti podamo na teren. V tem primeru se med učenci krepí predvsem domoljubje, ki temelji na domačijstvu. Neodvisno od ubeseditve vpliva na možnost vzgoje za krepitev domoljubja tematika posameznih folklornih besedil. Med folklornimi žanri, ki jih najdemo v analiziranih berilih, dom(ovin)oljubno tematiko najpogosteje opazimo v pregovorih. Pregovori sodijo med folklorne žanre, v katerih je vzgojna funkcija še posebej poudarjena. Odlikujejo se po svoji kratkosti in pogosti zvočnosti, ki lajšata pomnjenje, zaradi česar so izmed vseh folklornih oblik najmanj podvrženi variabilnosti in imajo zato še večji vzgojni učinek. Vzgojnega pomena pregovorov so se učitelji že zelo zgodaj zavedali. Že konec 19. stoletja jim nepodpisani pisec v *Popotniku* priznava, da se v njih zrcalijo vse narodne vrline, napake in cela narodova individualnost (neimenovan avtor 1892).

V analiziranih berilih je nekaj pregovorov v čitankah Petra Končnika, Henrika Schreinerja, Antona Gasparija s sodelavci in Pavleta Fleréta, vendar le peščica izmed njih krepí domoljubje. Največkrat, trikrat, je bil izmed slednjih v berilo sprejet pregovor:

Vsaka ptica rada leti tja, kjer se je izvalila.

(Schreiner, 1909, str. 197; Schreiner, 1915, str. 202; in Flerè, 1923, str. 238.)

Po enkrat najdemo še naslednje pregovore:

Ljubo doma, kdor ga ima.

(A. Zupančič: *Najboljši kašipot*. Končnik, 1901, str. 30.)

Povsod dobro, doma najbolje.

(Končnik, 1901, str. 35.)

Naj človek pol sveta obteče, najboljši kruh doma se peče.

(Schreiner, 1924, str. 12.)

6.5.3 Sklep

Tematska analiza beril in čitank, ki so jih v 20. stoletju uporabljali pri pouku književnosti v osmem letu šolanja, je pokazala, da na tematsko izbiro besedil v berilih vplivata čas in predvsem takratna družbeno-politična ureditev. Ta dva dejavnika bolj neposredno vplivata na besedila, ki izražajo domovinoljubje, kot na domoljubna besedila, vseeno pa pri obeh igrata nezanemarljivo vlogo. Med domovinoljubnimi besedili je pozornost namenjena tako ožji domovini, tj. Sloveniji, kot tudi širši domovini, tj. do leta 1914 Avstro-Ogrska, nato Država Slovencev, Hrvatov in Srbov oziroma Kraljevina Jugoslavija oziroma Socialistična federativna republika Jugoslavija. V vseh analiziranih berilih je več besedil primernih za krepitev domoljubja kot domovinoljubja, kar je bilo tudi pričakovati, saj je domovinoljubje za izrazne potrebe te raziskave opredeljeno kot zbirni pojem različnih domoljubnih kategorij. Te kategorije se izražajo motivnotematsko in ponazarjajo ljubezen do domačije in življenja v domačem okolju, ljubezen do slovenskega jezika, slovenskega slovstva, spoštovanje do (pri)znanih Slovencev, slovenskih značajskih lastnosti, narodne zgodovine, skrb za ozaveščanje problema izseljenstva in zamejstva, prizadevanje za ohranjanje slovenskih etnoloških zanimivosti ter zanos, ki vre iz narodnega prebujenja.

Znotraj domoljubja je v vseh analiziranih berilih najbolj poudarjeno domačijstvo, za katerega je značilno predvsem občudovanje lepote ožje domovine, ki pa se v obdobju poudarjene centralizacije iz Beograda razširi čez slovenske etnične meje. V izbiri domačijskih besedil v posameznih čitankah ni prednostnega motiva, nasprotno: v vseh analiziranih berilih najdemo tako opise mest kot vasi, morja kot gora, rek, jezer in drugih delov domovine, do katerih pisatelj oziroma pesnik izraža svojo čustveno naklonjenost. O domačijstvu v širšem pomenu besede lahko govorimo tudi ob opisu kmečke hiše ter tistih predmetov v njej, ki pripovedovalca še posebej spominjajo na dom in mu največkrat zbujajo nostalgijo po otroštvu.

Pomemben dejavnik pri vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti je tudi materni jezik in spodbujanje literarnega ustvarjanja v njem. V drugi polovici 19. stoletja so v večinioma nemških šolah in uradih, ki so se nahajali na področjih s slovensko večino, potekali hudi boji za uveljavitev slovenskega jezika, vendar kljub temu do leta 1940 samo v Stiasnyevi čitanki najdemo besedilo, ki poudarja ljubezen do slovenske govorice. V prvi slovstveni čitanki, ki so jo v 20. stoletju uporabljali učenci v osmem letu šolanja, tj. v Brinarjevi čitanki za meščanske šole, najdemo od skupno 84 kar 16 besedil v srbohrvaškem jeziku, kar predstavlja 19 % delež. Od besedil v srbohrvaškem jeziku jih je osem, torej polovica,

pisanih v cirilici. Ti podatki, izraženi v odstotkih, znova dokazujejo gospodovalnost, ki izhaja z juga države. Med deli, pomembnimi za slovstveni in kulturni razvoj, je v skupnem pogledu najbolj poudarjeno obdobje protestantizma, ki hkrati pomeni začetek slovenskega knjižnega jezika.

Pregled življenjepisov in zgodb iz življenja znanih osebnosti nas privede do ugotovitve, da je bila v začetku stoletja državnemu voditelju, to je bil takrat cesar, posvečena približno taka pozornost, kot je bila sredi stoletja narodnemu voditelju Josipu Brozu Titu, pozneje pa nikomur več v takšni meri kot njima. V berilih iz prve polovice dvajsetega stoletja najdemo več zgodb iz življenja narodnih bojevnikov, ki so bili v berila vključeni zaradi svojega poguma v pomembnih dogodkih narodne zgodovine, kot v berilih iz druge polovice stoletja. Tudi življenjepisi in zgodbe iz življenja besednih umetnikov so bili pred zadnjo četrtino 20. stoletja bolj pogosti, za kar gre iskati vzroke v tem, da ima proti koncu stoletja vedno več besedil v berilih tudi spremno besedo s kratkim življenjepisom avtorja. V berilih Viktorja Smoleja, Staneta Miheliča, Gregorja Kocijana in Stanka Šimenca ter Mojce Honzak s sodelavci, kjer ob besedilih ne najdemo življenjepisov oziroma opisov posameznih dogodkov iz življenja znanih književnikov, tovrstne podatke najdemo v opombah. Večina življenjepisov oziroma zgodb iz življenja je posvečena spominu na slovenske književnike, kljub temu pa najdemo med njimi tudi nekaj srbskih besednih umetnikov, kar je nov dokaz za to, da je imela srbska književnost v slovenskih berilih prednost pred književnostmi drugih jugoslovanskih narodov. Enako velja tudi za literarne narodne junake: razen o slovenskem Kralju Matjažu in Martinu Krpanu v analiziranih berilih največkrat beremo o srbskem junaku kraljeviču Marku.

Med besedili z zgodovinsko motivnotematsko podobo je v analiziranih čitankah opaziti razliko predvsem med tistimi, ki so se uporabljale samo pri pouku književnosti, in tistimi, ki so služile tudi pouku realij. Med slednjimi najdemo tudi neumetnostna besedila, namenjena bogatenju znanja tako iz domače kot tudi iz tuje zgodovine, med prvimi pa umetnostna besedila, ki so tematsko vezana predvsem na slovensko zgodovino. Med dogodki iz slovenske zgodovine zasedajo vidno mesto predvsem opisi kmečkih uporov in turških vpadov, kar podpira Prešernovo opazko iz osmega soneta *Sonetnega venca*, kjer pravi, da je slovenska zgodovina krvavi punt, boj Vitovca in ropanje Turčije. V berilih s sredine stoletja veliko besedil motivnotematsko posega v dogajanja in hrepenenja na bojiščih ter opisuje družbenopolitične spremembe takratnega časa.

Pri procesu vzgajanja je velikega pomena poudarjanje čustvene razsežnosti, zato so pri spodbujanju dom(ovin)oljubja med učenci posebno učinkovite himnične pesmi. Sem sodijo pesmi z narodnopræbudno tematiko, ki je motivno odvisna od družbenopolitične situacije v času nastanka. Največ izmed njih govori o želji in možnostih po novem in boljšem. Med njimi najdemo tudi besedila tujih avtorjev, ki prav tako čutijo potrebo po združevanju in povezovanju. Le-to v čitankah z začetka stoletja poteka predvsem na ravni evropskih držav, z vse boljšo prometno povezavo in dostopnostjo pa se razširja prek meja kontinentov.

Čeprav je nekaterim besedilom težko določiti glavni motiv, je bil v vseh analiziranih berilih opravljen kvantitativni pregled glavnih (največkrat enega, izjemoma tudi dveh ali celo treh) motivov v posameznih besedilih. Sledi razpredelnica, ki v odstotkih prikazuje njihovo pogostost. Najpogostejše izraženi motivi v posameznih berilih so prikazani v osenčenih poljih.

	Domačijstvo	Jezik	Slovensko slovo	Slovenski veljaki	Značaj	Zgodovina	Izseljenstvo	Zamejstvo	Etnologija	Narodnopræbudna	Mednarodna povezava	Med vrsticami
Končnik, 1901	32	4	0	24	0	0	8	0	0	8	0	24
Schreiner, 1909	17	0	2	20	2	12	5	0	10	15	2	15
Stiasny, 1912	19	3	3	11	6	19	16	0	6	11	3	3
Schreiner, 1915	11	0	7	23	11	18	5	0	7	11	0	7
Brinar, 1912	18	5	6	25	2	21	0	2	5	5	0	11
Flerè, 1923	20	1	0	18	3	22	1	0	8	18	1	8
Gaspari s sod., 1940	23	5	2	18	3	15	8	0	8	3	0	15
Smolej, 1945	18	3	18	3	3	36	0	0	0	18	0	0
Neim. ur. odbor, 1946	14	3	0	7	0	48	3	3	0	14	0	7
Smolej s sod., 1947	15	4	10	8	2	36	3	0	0	16	0	6
Muser s sod., 1953	12	8	13	14	1	29	2	2	0	9	2	8
Mihelič, 1968	23	2	7	7	1	27	4	2	0	9	1	17
Kocijan in Šimenc, 1989	12	10	8	0	2	24	5	5	0	15	2	17
Honzak s sod., 1999	20	6	6	0	6	20	12	12	0	6	6	6

Razpredelnica št. 3: Najpogostejše izraženi motivi v posameznih berilih, prikazani v odstotkih

Iz razpredelnice št. 3 je razvidno, da je med besedili, ki so v prvi polovici 20. stoletja omogočala vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti, največ takih, ki poudarjajo ljubezen do domačije, in takih, ki z zgledom znanih slovenskih veljakov spodbujajo h krepitvi dom(ovin)oljubja. Domačijstvo je najpogostejše poudarjeno v

Končnikovem berilu, Stiasnyevi čitanki in čitanki Antona Gasparija s sodelavci, največ zgledov za dom(ovin)oljubje med znanimi Slovenci pa najdemo v obeh Schreinerjevih čitankah ter v Brinarjevi čitanki.

V partizanski čitanki in berilih, ki so izšla po drugi svetovni vojni, je med besedili, ki omogočajo dom(ovin)oljubje, najpogostejše poudarek na pomembnih dogodkih iz narodne zgodovine, še posebej na dogodkih iz prve in druge svetovne vojne in doživljanju le-te. Velik delež besedil z zgodovinsko tematiko v berilih iz druge polovice 20. stoletja je zlasti za prva poveljna leta določen v učnem smotru pouka književnosti po drugi svetovni vojni. Ta učni smoter učiteljem nalaga, učencem predstaviti nacionalno zgodovino in predvsem stoletno prizadevanje za osvoboditev. Vzrok za manjši delež besedil z zgodovinsko motivnotematsko podobo v prvi polovici 20. stoletja je tudi v tem, da so se Končnikovo in Stiasnyevo berilo, obe Schreinerjevi in Flerétova čitanka uporabljali tudi pri pouku realij, zato v tistih besedilih, ki so bila namenjena pouku književnosti, zgodovina ni tako poudarjena. Izjema sta Stiasnyevo berilo in Flerétova čitanka, v katerih je največ dom(ovin)oljubnih besedil z zgodovinsko tematiko.

6.6 Avtorji analiziranih beril in besedil v njih

Anton Trstenjak, ki je v eni svojih raziskav proučeval značajske lastnosti Slovencev, ugotavlja, da so vse od Primoža Trubarja naprej pri nas slovensko narodno zavest prebujali predvsem pesniki in pisatelji, torej ne politiki, kot bi bilo mogoče pričakovati. Celo prvi in edini slovenski general, ki smo ga dočakali do leta 1918, je bil lirični pesnik Rudolf Maister - Vojanov. (Trstenjak 1991.) Podobno kot Trstenjak tudi France Vodnik pravi, da so glasniki naše kulturne moči simboli slovenske zavesti, in med njimi izpostavlja Primoža Trubarja, Franceta Prešerna, Frana Levstika in Ivana Cankarja (Vodnik 1934). Trdimo lahko, da imata število in izbira literarnih ustvarjalcev v berilih določeno narodnovzgojno funkcijo. Pogostost uvrščanja posameznih literarnih ustvarjalcev v berila kaže na prioritete, literarni okus sestavljavcev in družbene okoliščine v času izdaje beril.

6.6.1 Peter Končnik: Četrto berilo za obče ljudske šole, 1901

V Končnikovem berilu ob kar 53 % besedil njihov avtor ni naveden, vendar je bila pri navedenih kljub temu opravljena analiza, katere namen je bil, ugotoviti, ali sestavljavci beril dajejo prednost besedilom slovenskih avtorjev. Močna prevlada besedil domačih književnikov nad tujimi bi pomenila pomemben motiv za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Končnikovo berilo je bilo poleg pouku slovenščine namenjeno tudi pouku realij, zato avtorji posameznih besedil niso vedno besedni umetniki. Natančen pregled vsebine posameznih besedil glede na cilj, ki ga opravljajo, je pokazal, da v Končnikovi čitanki najdemo tri vrste besedil:

- a) besedila, namenjena poznavanju slovenske literature;
- b) besedila, ki spodbujajo krepostno življenje ter umno gospodarstvo;
- c) besedila, namenjena pouku realij.

Besedila, namenjena spoznavanju slovenske literature, so delo slovenskih književnikov. V Končnikovem berilu je avtor takih besedil največkrat S. Gregorčič, ki je predstavljen z osmimi pesmimi. Besedila drugih slovenskih besednih umetnikov so manj pogosta, najdemo le po dve besedili F. Levstika in M. Vilharja ter po eno besedilo J. Jurčiča, J. Kersnika in J. Stritarja. Posebnost beril z začetka stoletja so mnoga besedila, ki spodbujajo krepostno življenje in še posebej spoštovanje do krščanskih vrednot. V Končnikovem berilu so njihovi avtorji predvsem F. Cegnar, M. Cigale, M. Kastelic, A. M. Slomšek, M. Ravnikar in L. Toman. O umnem gospodarstvu so pisali Hebel, A. Lesar in J. Ogrinec.

Besedila, namenjena pouku realij, zavzemajo v Končnikovem berilu znaten delež. Delijo se v več tematskih področij: prirodoslovje, prirodoslovje s posebnim poudarkom na kmetovanju, obrtno gospodarstvo, zgodovina in zemljepis. Predvsem zgodovina in zemljepis imata precej možnosti za vzgojo za krepitev domovinoljubja. Ob besedilih, ki so namenjena pouku realij, avtor zelo pogosto ni imenovan. Le-ta ponavadi ni besedni umetnik, ampak strokovnjak za predstavljeno področje. Ob besedilih s področja zemljepisa in zgodovine avtor največkrat ni naveden, ob besedilih, katerih namen je pridobivanje fizikalnega znanja, je včasih podpisan Fr. Hauptmann, avtor prirodopisnih besedil je pogosto F. Erjavec, o obrti pa sta pisala A. Klodič in F. Kočevar. Namesto avtorja besedila je ob tekstih, namenjenih pouku realij, pogosto naveden vir, v katerem je avtor berila zasledil izbrano besedilo. Tako je kar pet opisov obrti povzetih po časopisu *Vrtec*, dve leposlovni besedili pa je sestavljavec berila zasledil v *Zvonu*.

Analiza avtorjev besedil, vključenih v Končnikovo četrto berilo za obče ljudske šole, je pokazala, da so učenci v osmem letu šolanja v začetku 20. stoletja spoznavali le slovensko književnost, pri učenju realij pa so se opirali tudi na besedila tujih strokovnjakov. Zaradi razmeroma majhnega deleža besedil slovenskih besednih umetnikov je pričakovati, da so pri pouku književnosti obravnavali tudi besedila moralne vsebine, katerih avtorji so bili največkrat domači pisci, le nekajkrat pa tudi tuji.²⁵ Glede na delež domačih oziroma tujih besednih umetnikov v besedilih Končnikovega berila je mogoče trditi, da je bilo v začetku 20. stoletja za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti dobro poskrbljeno.

6.6.2 Henrik Schreiner: Čitanka za obče ljudske šole, IV. del, 1909

V Schreinerjevih berilih za obče ljudske šole je v primerjavi s Končnikovim četrtem berilom manj anonimnih besedil, predstavljajo le 3 % delež. Nekoliko več je napol anonimnih besedil, ob katerih je naveden le njihov vir, ne pa tudi avtor. Gre za besedila, ki so ali prevzeta iz kakšne druge knjige, revije ali čitanke, kot so nemška knjiga izumov, revija *Vrtec* in hrvaške čitanke, ali po so nastale po predlogi neimenovanega besedila kakšnega drugega naroda, npr. po nemškem ali ruskem vzoru. K anonimnim sodijo besedila slovstvene

²⁵ Besedna zveza 'tuji književniki' v tej raziskavi označuje književnike, ki ne spadajo niti med slovenske niti med jugoslovanske besedne umetnike.

folklore. Med njimi je največ pregovorov, nekaj ugank, poleg tega pa tudi po ena bajka, legenda ter pesem. Namesto imenovanja avtorja besedila je sklicevanje na predlogo pogosto predvsem pri besedilih, namenjenih pouku realij. Tako so besedila, namenjena bogatenju znanja iz geografije, pogosto pisana po Hoičevi in Apihovi predlogi, besedila, namenjena bogatenju znanja iz zgodovine, pa po Apihovi, Staretovi in Vrhovčevi. Avtor mnogih prirodo opisnih sestavkov je F. Erjavec, avtor fizikalnih in nekaterih prirodoslovnih sestavkov pa H. Schreiner. Ker so nekateri pisci, največkrat J. Apih in F. Erjavec, v analizirani Schreinerjevi čitanki ponekod prikazani kot avtorji sestavka, sprejetega v berilo, druge pa kot avtorji predloge, po katerem je sestavek nastal, je upravičen pomislek o natančnosti poimenovanja. Nekoliko ga uspe pregnati primerjava s ponovnimi izdajami te čitanke, v kateri so avtorji prikazani enako kot v prvi izdaji. Nove izdaje poleg sprememb v izbiri besedil prinašajo tudi jezikovne popravke, zato je pričakovati, da bi odpravile tudi tovrstne morebitne nedoslednosti.

Med (pri)znanimi slovenskimi besednimi umetniki najdemo v analizirani Schreinerjevi čitanki več književnikov kot v Končnikovem četrtem berilu.²⁶ Največkrat, kar 27-krat, se pojavlja F. Erjavec, sledita S. Gregorčič in A. Aškerc, ki se pojavita vsak po 12-krat, 11-krat najdemo besedilo J. Stritarja. Besedila F. Erjavca, S. Gregorčiča in J. Stritarja med deli (pri)znanih književnikov predstavljajo 56 % delež, drugi delež pa zavzemajo F. Ilešič s petimi besedili, J. Jurčič, I. Vrhovec in O. Župančič s po tremi besedili, H. Dolenc, I. V. Koseski, A. J. Ogrinc, A. M. Slomšek in J. Stare s po dvema besediloma ter J. Murn, J. Brinar, F. Cegnar, A. Funtek, F. Levstik, A. Medved, R. Razlag, S. Rutar, J. Štefan, L. Toman, I. Tušek in S. Vraz s po enim besedilom.

6.6.3 Ljudevit Stiasny: *Berilo za ponavljalne, oziroma kmetijskonadaljevalne šole, 1912*

Tudi to berilo se je uporabljalo tako pri pouku književnosti kot tudi pri pouku realij, zato med avtorji posameznih besedil najdemo tako besedne umetnike kot tudi strokovnjake različnih predmetnih področij. Med slednjimi so največkrat, tj. vsaj trikrat, izbrani: D. Humek, Fr. Orožen, G. Pirc, Fr. Praprotnik, H. Schreiner in I. Vrhovec. Med besednimi umetniki najdemo največ slovenskih književnikov. Najpogosteje, po šestkrat, sta izbrana D. Kette in J. Stritar, sledijo L. Fatur, S. Gregorčič in A. Medved, ki so izbrani po

²⁶ Med (pri)znane so bili v tej raziskavi uvrščeni vsi, ki jih najdemo v Leksikonu slovenske književnosti, Cankarjeva založba, 1996.

petkrat, štirikrat najdemo besedila F. Erjavca, trikrat A. M. Slomška, po dvakrat I. Cankarja in K. Meška, po enkrat pa A. Aškerca, J. Bleiweisa, A. Funtka, E. Gangla, F. Ilešiča, J. Jurčiča, A. Kržiča, F. Levca, F. Levstika, R. Murnika, F. Orožna, M. T. Samostala, S. Sardenka, L. Toman, A. Umka in A. Zupančiča. Med neslovenskimi književniki najdemo v Stiasnyevem berilu Angleža Williama Shakespeara, Nemca Friedricha Schillerja in Rusa Leva Nikolajeviča Tolstoja.

Leta 1913 v *Popotniku* beremo oceno Stiasnyevega *Berila za ponavljalne oziroma kmetijsko nadaljevalne šole*. Anonimni ocenjevalec je opazil sestavljalčevu skrb za literarno kakovost in raznovrstnost, zato je o berilu zapisal, da vsestransko ustreza svojemu namenu, pohvalil je tudi vzorno izbiro slovenskega slovstva, ki ga sestavljajo dela I. Cankarja, S. Gregorčiča, F. Levstika, F. Erjavca, J. Jurčiča, D. Ketteja, K. Meška, A. Funtka in nekaterih drugih neimenovanih književnikov, pogrša pa dela O. Župančiča in kakšno uganko. V oceni je izraženo tudi prepričanje, da bo nova čitanka med učenci pripomogla k temu, da se bodo naučili iskreno ljubiti svojo domovino. (Neimenovani avtor 1913.)

6.6.4 Henrik Schreiner: Čitanka za obče ljudske šole, III. del, 1915

Zadnja dela Schreinerjevega tri- in štiridelnega berila za obče ljudske šole sta si v izbiri besedil med sabo zelo podobna, zato je v tem poglavju poseben poudarek le na (pri)znanih besednih umetnikih, ki imajo največji vpliv na vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. V omenjenem tridelnem berilu je 119 besedil (pri)znanih književnikov. Najpogosteje, 30-krat, lahko beremo dela F. Erjavca, sledita pa mu A. Aškerc in S. Gregorčič z vsak po 13 besedili. Besedila treh najpogosteje izbranih književnikov v analiziranem Schreinerjevem berilu zavzemajo 47 % delež, preostanek pa je namenjen spoznavanju del J. Stritarja, ki se pojavi devetkrat, sledijo I. Vrhovec, ki se pojavi šestkrat, A. M. Slomšek, J. Jurčič in F. Ilešič, ki se pojavijo po štirikrat, F. Levstik, J. Stare in O. Župančič, ki se pojavijo po trikrat, H. Dolenc, A. Funtek, I. V. Koseski, K. Meško, J. Ogrinc, F. Prešeren in J. Trdina, ki se pojavijo po dvakrat, in J. Brinar, F. Cegnar, S. Jenko, J. Kersnik, A. Medved, J. Mencinger, I. Navratil, R. Razlag, S. Rutar, J. Štefan, D. Trstenjak, M. Vilhar in L. Toman, ki se pojavijo po enkrat.

6.6.5 Josip Brinar: Čitanka za meščanske šole, IV. del, 1923

Analizirana Brinarjeva čitanka za meščanske šole je nastala v času, ko je bila Slovenija del Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, kar se pozna tudi v narodnosti avtorjev posameznih besedil. Vsi izmed njih so jugoslovanskega rodu, med njimi pa je 83 % Slovencev.²⁷ Med slovenskimi književniki je največkrat, sedemkrat, izbran A. Aškerc, sledijo mu F. Prešeren s šestimi besedili, S. Gregorčič s petimi, J. Stritar s štirimi, I. Cankar, S. Jenko, J. Jurčič, F. Levstik, J. Trdina in O. Župančič s po tremi besedili, I. Gruden, I. Tavčar in V. Vodnik s po dvema besediloma ter J. Murn, J. Dalmatin, F. Erjavec, E. Gangl, J. Glaser, C. Golar, A. Gradnik, J. Kersnik, D. Kette, I. V. Koseski, I. Lah, J. Lovrenčič, F. M. Podlimbarski, J. Mencinger, A. Merhar – Saradenko, F. K. Meško, F. Milčinski, R. Murnik, A. Novačan, J. Pagliaruzzi – Krilan, A. M. Slomšek, M. Vilhar in S. Vraz s po enim besedilom.

Med drugimi jugoslovanskimi književniki v analizirani Brinarjevi čitanki najdemo največ hrvaških in srbskih besednih umetnikov. Med Hrvati se po enkrat pojavijo Ksaver Šandor Đalski, Ljudevit Gaj, Ivan Gundulić, Ivan Mažuranić, Antun Mihanović, Petar Preradović in August Šenoa, med srbskimi književniki pa najdemo po dve besedili Vuka Stefanovića Karadžića, Dositeja Obradovića in Jovana Jovanovića Zmaja ter eno besedilo Jovana Đorđevića.

Analizirana Brinarjeva čitanka ima tudi dodatek, sestavljen iz dveh delov. Prvi del je poimenovan Beležke iz slovstvene zgodovine slovenske in hrvatskosrbske, v njem pa je med slovenskimi književniki največ pozornosti namenjene P. Trubarju, V. Vodniku, F. Prešernu, A. M. Slomšku, F. Levstiku, S. Jenku, J. Stritarju, J. Jurčiču, S. Gregorčiču, A. Aškercu in I. Cankarju. Književniki hrvatskosrbske slovstvene zgodovine so le naštet.

6.6.6 Pavle Flerè: Slovenske čitanke za narodne šole, 1923

Analizirana Flerétova čitanka je tako kot Končnikova, Stiasnyeva in obe Schreinerjevi namenjena tako pouku književnosti kot pouku realij, zato med avtorji njenih besedil poleg književnikov

²⁷ Sem in v izračun odstotnega deleža niso prišteti anonimni avtorji besedil. Takih besedil je v Brinarjevi čitanki šest, v dveh primerih gre za slovensko folkloro pesem, v enem za srbsko folkloro pesem, dvakrat pa je namesto avtorja navedena le priložnost, za katero je besedilo nastalo.

najdemo veliko izvedencev različnih strokovnih področij. Med najpogostejše izbrane avtorje poljudnoznanstvenih besedil sodijo Sven Hedin, ki je napisal predvsem besedila, namenjena bogatenju zemljepisnega znanja, Ferdo Seidl in Dragotin Humek, avtorja prirodopisnih tekstov, Henrik Schreiner, pisec prirodoslovnih in fizikalnih besedil, in Josip Apih, avtor zgodovinskih tekstov. Avtor mnogih besedil iz živalskega sveta je književnik Fran Erjavec. Ob mnogih besedilih, namenjenih pouku realij, njihov avtor ni naveden. Nekaj besedil iz te čitanke je napisal kar njen avtor, Pavle Flerè, sam, v nekaj primerih pa je vanjo vključil nekatera besedila iz drugih čitank, kot so Podkrajškova čitanka, srbska, hrvaška in 'čajkovičeva' čitanka.

Med avtorji leposlovnih besedil v analizirani Flerétovi čitanki prevladujejo slovenski književniki. Prvi trije najpogostejše navedeni so: A. Aškerc s štirinajstimi besedili, S. Gregorčič s trinajstimi in J. Stritar z enajstimi. S po devetimi besedili sledita S. Jenko in O. Župančič, nato F. Levstik z osmimi, F. Prešeren s petimi, I. Cankar, F. Erjavec, E. Gangl in J. Trdina s po štirimi, A. M. Slomšek in V. Vodnik s po tremi, F. Cegnar, T. Gaspari, C. Golar, A. Medved, K. Meško, S. Sardenko, D. Trstenjak in M. Valjavec s po dvema, po enkrat pa najdemo besedila F. Detele, L. Fatur, F. Ilešiča, P. Golie, L. Lenarda, V. Levstika, R. Maistra, R. Murnika, J. Ogrinca, A. Sovreta in F. Wiesthalerja. V tej čitanki najdemo tudi dve belokranjski in štiri srbske folklorne pesmi, tu imenovane narodne pesmi.

Med jugoslovanskimi književniki v analizirani Flerétovi čitanki najdemo hrvaške književnike Avgusta Šenoo, Branka Radičevića in Vladimirja Nazorja ter srbskega pripovedovalca Milana Miličevića, med besednimi umetniki izza takratne jugoslovanske državne meje pa češkega pesnika Jana Nerudo, ruskega pisatelja Leva Tolstoja in avstrijskega pisatelja Petra Roseggerja.

6.6.7 Anton Gaspari, Rudolf Pečjak, Albert Žerjav: Naši vodniki, Slovenska slovstvena čitanka za četrti razred meščanskih šol, 1940

Tudi ta čitanka je sestavljena predvsem iz besedil slovenskih književnikov, teh je 88 %.²⁸ Med njimi je največkrat, tj. štirikrat,

²⁸ V izračun odstotnega deleža niso bila všteta besedila avtorjev, ki jih ne najdemo niti v Leksikonu slovenske književnosti, CZ, 1996, niti v Jugoslovenskem književnem leksikonu, Matica srpska, 1984, niti v Svetovni književnosti, Leksikonu Cankarjeve založbe, 1984. Takih

naveden O. Župančič, sledijo J. M. Aleksandrov, I. Cankar, F. S. Finžgar in J. Stritar z vsak po tremi besedili, A. Aškerc, S. Gregorčič in F. Prešeren s po dvema besediloma ter F. Bevk, F. Detela, F. Erjavec, C. Golar, P. Golia, A. Gradnik, A. Ingolič, B. Jakac, J. Jalen, M. Jarc, J. Kersnik, D. Kette, E. Kocbek, S. Kosovel, J. Kozak, M. Kranjec, B. Kreft, S. Majcen, A. Medved, K. Meško, R. Murnik, A. Novačan, J. Pahor, R. Pečjak, F. M. Podlimbarski, J. Pogačnik, I. Pregelj, B. Raič, R. Rehar, S. Saradenko, O. Šest, I. Šorli, K. Špur, V. Taufer in I. Tavčar z vsak po enim besedilom. Posebej poudarjeni so tisti besedni umetniki, ki so s podatki o življenju in delu predstavljeni v opombah. Ti so: J. Stritar, S. Gregorčič, I. Tavčar, A. Aškerc, J. Kersnik, F. Levec, F. Detela, F. M. Podlimbarski, J. Mencinger, A. Medved, F. Govekar, I. Cankar, O. Župančič, D. Kette, J. Murn, F. K. Meško, F. S. Finžgar, A. Novačan, I. Pregelj, I. Šorli, A. Kraigher, S. Merhar, A. Gradnik, C. Golar in F. Bevk.

Slovenskim književnikom z 11 % sledijo tuji besedni umetniki, avtorji 3 % besedil pa so jugoslovanski književniki. V tej čitanki najdemo šest besedil tujih književnikov, avtor dveh je Rus Lev Nikolajevič Tolstoj, po enkrat pa beremo besedilo Italijanov Danteja Alighieria in Grazie Deledde, Rusa Nikolaja Vasiljeviča Gogolja ter Poljaka Henryka Sienkiewicza. Med jugoslovanskimi književniki v analizirani čitanki najdemo samo dva besedna umetnika, Hrvata Josipa Kozaraca in Srba Branimirja Čosića.

V dodatku analiziranega berila je v obliki razpredelnice prikazan še kratek Pregled slovenskega slovstva, ki obsega obdobje od romantičnega realizma do sodobnosti.

6.6.8 Viktor Smolej: Slovenska čitanka za III. in IV. razred gimnazije, 1945

Smolejeva čitanka, katero je avtor v pedagoški literaturi poimenoval *Partizanska slovenska čitanka*, je sestavljena izključno iz del domačih besednih umetnikov. Viktor Smolej pravi, da je mladini želel posredovati miselno in oblikovno klasične slovenske tekste in mednje vključevati novo slovensko leposlovje, čeprav jezikovno ali oblikovno ni bilo na višku. Med posebej primernimi za vojni čas so se mu zdele predvsem črtice Klusovega Jožeta in pesmi partizanskih pesnikov z Borom na čelu. (Smolej 1959.) Kljub temu pa v Smolejevi čitanki najpogosteje, sedemkrat, najdemo pesmi F. Prešerna, s po tremi besedili mu sledita A. Aškerc in V. Vodnik, s po dvema I.

besedil je v analizirani čitanki enajst, zanje pa je značilna poudarjena vzgojnomoralna tendenca.

Cankar in O. Župančič, po enkrat pa najdemo besedila M. Bora, J. Dalmatina, F. S. Finžgarja, J. Jurčiča, J. Kersnika, K. Jožeta, F. Kosmača, S. Krelja, F. Levstika, I. Tavčarja in P. Trubarja. Ob enem besedilu avtor ni naveden.

6.6.9 Slovensko berilo za nižje razrede gimnazije, 1946

To berilo je delo neimenovanega uredniškega odbora, sestavljeno pa je predvsem iz besedil slovenskih književnikov. Takih je 92 %. V tem berilu najdemo le 37 besedil, ki so izbrana tako, da je z njimi predstavljenih kar največ (pri)znanih domačih besednih umetnikov. Največkrat, trikrat, med slovenskimi besedili najdemo dela M. Klopčiča, po dvakrat dela F. Prešerna, F. S. Finžgarja, S. Kosovela, V. Vodnika in O. Župančiča, po enkrat pa najdemo besedila J. Murna, A. Aškerca, M. Bora, I. Cankarja, M. Drnovšek, F. Gestrina, S. Gregorčiča, I. Grudna, K. D. Kajuha, J. Kersnika, F. Kosmača, M. Kranjca, J. Mencingerja, F. K. Meška, F. Milčinskega, L. Mrzelja, R. Murnika, B. Priselca, T. Seliškarja, L. Kuharja – P. Voranca in I. Tavčarja.

Učenci, ki so uporabljali to berilo, so poleg besedil slovenskih literatov spoznali tudi po eno besedilo ruskega pisatelja Aleksandra Drozdova ter hrvaškega pesnika Vladimirja Nazorja. V tem berilu najdemo tudi besedilo, katerega avtor ni imenovan.

6.6.10 Viktor Smolej, Marja Boršnik in Blaž Tomaževič: Slovensko berilo za nižje razrede srednjih šol, 1947

Viktor Smolej s sodelavci je v prvo izdajo *Slovenskega berila za nižje razrede srednjih šol* (1947) vključil besedila izključno slovenskih avtorjev. Večina izmed njih je (pri)znanih slovenskih besednih umetnikov, najdemo pa tudi nekaj pesmi manj znanih piscev, katerih število je v vojnem obdobju med Slovenci zelo naraslo. Poleg umetnostnih besedil je v prvo izdajo tega berila vključenih tudi nekaj besedil državnih voditeljev, kot so Josip Broz Tito, Edvard Kardelj in Josip Vidmar. Med slovenskimi besednimi umetniki v tem berilu največkrat najdemo O. Župančiča – devetkrat – in F. Prešerna – šestkrat. Sledita jima I. Cankar in F. Levstik, ki se pojavita po štirikrat, nato A. Aškerc, S. Gregorčič, S. Jenko, S. Kosovel, F. Levstik, J. Murn, J. Stritar in V. Vodnik, ki se pojavijo po trikrat, K. D. Kajuha, I. Gruden, D. Kette, F. Kosmač, M. Kranjec, L. Kuhar – P. Voranc, E. Muser, M. Bor, I. Tavčar, ki se pojavijo po dvakrat, in A. Bebler, F. Bevk, M. Čop, F. Erjavec, F. S. Finžgar, J. Glaser, C. Golar, o. Hipolit, A. Ingolič, M. Jarc, J. Jurčič, J. Kersnik, M. Klopčič, E. Kocbek, C. Kosmač, V. Košak, M. Košir, J. Kozak, C. Kranjc, F. Kalan, Z. Kveder, F. Levec, B. Magajna, R. Maister, F. M.

Podlimbarski, J. Mencinger, F. K. Meško, M. Mikuž, F. Milčinski, A. Novak, M. Pohlin, I. Potrč, I. Pregelj, T. Seliškar, L. Z. Svetek, K. Širok, T. Šiška, V. Taufer, J. Trdina, M. Valjavec, J. V. Koseski, A. Vodnik, B. Vodušek, Ž. Zois in I. Zorman, ki se pojavijo po enkrat.

Že v drugi izdaji berila Viktorja Smoleja s sodelavci (1948) pride do sprememb v narodnostni sestavi avtorjev besedil. Še vedno prepričljivo prevladujejo besedila slovenskih avtorjev, teh je 86 %, z 10 % jim sledijo avtorji svetovne književnosti, s 5 % pa jugoslovanski besedni umetniki. Pri izbiri besedil iz jugoslovanske književnosti je opaziti težnjo po vključitvi literarnih del različnih jugoslovanskih narodov. Tako najdemo v analiziranem berilu dve besedili srbskih književnikov, to sta Dositej Obradović in Vuk Stefanović Karadžić, po eno besedilo hrvaškega literata Avgusta Šenoe, črnogorskega pesnika Petra Petroviča Njegoša in makedonskega pesnika Koste Racina.

V izbiri besedil svetovne književnosti je opaziti poseben poudarek na ruski literaturi, v čemer se izraža takratno zunanjepolitično stanje, ko se je Federativna ljudska republika Jugoslavija oprla na Zvezo sovjetskih socialističnih republik in v njej do spora s Stalinom in resolucijo Informbiroja leta 1948 iskala vzor socializma. Ruska literatura je v tem berilu predstavljena z odlomki iz besedil Nikolaja Vasiljeviča Gogolja, Maksima Gorkija, Nikolaja Aleksejeviča Nekrasova, Nikolaja Ostrovskega, Leva Nikolajeviča Tolstoja in Ivana Sergejeviča Turgenjeva, kar pomeni, da ji je v tem berilu namenjena celo večja pozornost kot delom iz jugoslovanske besedne umetnosti. Poleg ruskih besednih umetnikov v berilu Viktorja Smoleja s sodelavci najdemo še grškega pesnika Homerja, francoska književnika Honoréa de Balzaca in Jeana B. Poquelina Molierja, angleškega pesnika in dramatika Williama Shakespeara in nemškega pesnika Heinricha Heineja.

6.6.11 Erna Muser, Marija Jamar in Rozka Štefanova: Slovensko berilo IV, 1953

V berilu Erne Muser in njenih sodelavk najdemo besedila tako slovenskih kot tudi jugoslovanskih in tujih književnikov. Največ, 90 %, je besedil slovenskih besednih umetnikov, med njimi pa vsak s po enajstimi besedili zavzemata najbolj vidno mesto F. Prešeren in O. Župančič.²⁹ Velik poudarek na Prešernovi poeziji je bilo v četrtem

²⁹ V izračun odstotnega deleža niso bili všteti anonimni avtorji folklornih besedil, takih je sedem, ter nepoznani besedni umetniki, takih je pet, ki jih ne najdemo niti v Leksikonu slovenske književnosti, CZ, 1996, niti v Jugoslovenskem književnem leksikonu,

berilu za nižje gimnazije tudi pričakovati, saj je njegova soavtorica, Marija Jamarjeva, že štiri leta pred prvo izdajo zapisala, da mora biti tretješolcu, ki zapušča gimnazijo oziroma sedemletko, Prešeren ne samo glasnik svoje dobe, ampak tudi glasnik slovenskega ljudstva in njegovih teženj, glasnik naprednih sil vsega sveta (Jamar 1949). F. Prešernu in O. Župančiču v berilu Erne Muser s sodelavci sledijo F. Levstik s sedmimi besedili, I. Cankar in P. Trubar s po šestimi, A. Aškerc, S. Kosovel, P. Levec, J. Stritar in P. Voranc s po petimi, J. Murn, S. Gregorčič, S. Jenko, K. D. Kajuh in V. Vodnik s po štirimi, F. Bevk in M. Bor s po tremi, K. Grabeljšek, I. Gruden, V. Jeraj, J. Kersnik, D. Kette, M. Klopčič, F. Kosmač, M. Kranjec, I. Potrč, T. Seliškar in I. Tavčar s po dvema, največ pa je takih, ki so se predstavili s po enim samim besedilom, to so: L. Adamič, A. Bohorič, V. Brest, M. Čop, T. Čufar, J. Dalmatin, F. Filipič, F. S. Finžgar, K. Joža - B. Flander, J. Glazer, P. Golia, A. Ingolič, E. Jelovšek, J. Jurčič, C. Kosmač, V. Košak, F. Kozar, B. Kreft, S. Krelj, E. Kristan, Z. Kveder, A. T. Linhart, R. Maister, J. Mencinger, F. K. Meško, M. Pohlin, M. Pugelj, A. Slodnjak, K. Špur, V. Taufer, J. Trdina in Ž. Zois.

Presenetljivo malo glede na družbenopolitično stanje v Jugoslaviji sredi 20. stoletja je v analiziranem berilu besedil jugoslovanskih besednih umetnikov. Če mednje ne štejemo uvodnega pozdravnega nagovora takratnega predsednika SFR Jugoslavije, Josipa Broza Tita, ki ni bil književnik, so v berilu Erne Muser s sodelavci le štiri besedila jugoslovanskih besednih umetnikov. To so besedila dveh srbskih književnikov, Vladimirja Dedijeva in Ljubomirja Nenadovića, ter dveh Črnogorcev, Petra Petrovića Njegoša in Mihaila Lalića.

7 % avtorjev besedil, uvrščenih v berilo Erne Muser s sodelavci, je nejugoslovanske narodnosti. Med njimi so trije Rusi: Maksim Gorki, Aleksander Sergejevič Puškin in Lev Nikolajevič Tolstoj, dva Angleža: George Byron in William Shakespeare, dva Francoza: Honore de Balzac in Jean Baptiste Moliere, Američan Upton Beall Sinclair, grški klasik Homer, nemški pesnik Heinrich Heine in Španec Miguel de Cervantes Saavedra.

Matica srpska, 1984, niti v Svetovni književnosti, Leksikonu Cankarjeve založbe, 1984. Med nepoznanimi besednimi umetniki jih največ piše o dogodkih iz narodnoosvobodilnega boja.

6.6.12 Stane Mihelič: Osmo berilo za osnovne šole, 1968

Tudi v Miheličevem *Osmem berilu za osnovne šole* prevladujejo besedila slovenskih književnikov, teh je 81 %.³⁰ Med njimi je najpogostejše, osemkrat, izbran O. Župančič, sledijo J. Murn, M. Bor, K. D. Kajuh in S. Kosovel s po šestimi besedili, I. Cankar in D. Kette s po petimi, F. Prešeren s štirimi, A. Gradnik, A. Ingolič, J. Jurčič, F. Levstik in V. Vodnik s po tremi, A. Aškerc, A. Gradnik, S. Gregorčič, S. Jenko, B. Kreft, T. Seliškar in P. Trubar s po dvema, po enkrat pa so izbrani F. Bevk, A. Bohorič, J. Glazer, I. Gruden, F. S. Finžgar, J. Kersnik, M. Klopčič, E. Kocbek, C. Kosmač, K. Kovič, J. Kozak, M. Kranjec, Z. Kveder, P. Levec, A. T. Linhart, J. Menart, T. Pavček, I. Pregelj, L. Kuhar - P. Voranc, I. Tavčar in J. Udovič.

Med jugoslovanskimi literarnimi deli, teh je 9 %, najdemo po dve besedili hrvaških književnikov Miroslava Krleža in Ivana Gorana Kovačiča, po eno besedilo makedonskih literatov Blažeta Koneskega in Aca Šopova, dve besedili srbske avtorice Desanke Maksimovič ter po eno besedilo srbskih književnikov Vuka Karadžića in Dobrice Čosića. V Miheličevem berilu je 10 % tujih besednih umetnikov, ti so: grški dramatik Ajshilos, ameriška pisateljica Edita Morris, angleška klasika William Shakespeare in Charles Dickens, francoski komediograf Jean Baptiste Moliere, italijanski pesnik Dante Alighieri, nemška besedna umetnika Johan Wolfgang Goethe in Erich Maria Remarque, ruski književnik Maksim Gorki in španski pesnik Federico Garcia Lorca. Med besedili tuje književnosti je tudi pesem egipčanskega izvora, katere avtor ni znan.

V dodatku Miheličevega *Osmega berila za osnovne šole* najdemo življenjepisne podatke najvidnejših slovenskih in nekaterih jugoslovanskih književnikov.³¹ Življenjepisi slovenskih besednih umetnikov so opremljeni z njihovimi portreti.

³⁰ V izračun odstotnega deleža niso bili všteti anonimni avtorji besedil. Takih je v Miheličevem berilu trinajst. V enajstih primerih gre za folklorna besedila, izmed katerih za devet lahko predvidevamo, da so slovenskega izvora.

³¹ Slovenski besedni umetniki so: Primož Trubar, Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, France Prešeren, Janez Trdina, Fran Levstik, Fran Erjavec, Simon Jenko, Josip Stritar, Josip Jurčič, Simon Gregorčič, Janko Kersnik, Ivan Tavčar, Anton Aškerc, Franc Saleški Finžgar, Zofka Kveder, Dragotin Kette, Josip Murn Aleksandrov, Ivan Cankar, Oton Župančič, Alojz Gradnik, France Bevk, Juš Kozak, Srečko Kosovel, Tone Seliškar, Mile Klopčič, Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, Miško Kranjec, Anton Ingolič, Ciril Kosmač, Karel Destovnik Kajuh in Vladimir Pavšič - Matej Bor. Jugoslovanski

6.6.13 Gregor Kocijan in Stanko Šimenc: V nove zarje, slovensko berilo za osmi razred osnovne šole, 1989

Nad izbiro besedil v berilih za višje razrede osnovne šole, ki sta jih pripravila Gregor Kocijan in Stanko Šimenc, pogosto negodujejo sodobni slovenski književniki. Boža Krakar Vogel njihove očitke zavrača z argumentom, da so glede na vse poglede, ki jih je pri sestavi beril treba upoštevati, zastopani solidno (Krakar Vogel 1992). Tako kot v vseh drugih analiziranih berilih tudi v tem prevladujejo besedila slovenskih avtorjev. Le-teh je 75 %, med njimi se največkrat, šestkrat, pojavi O. Župančič, sledi M. Bor, ki se pojavi petkrat, po trikrat so v to berilo uvrščeni J. Murn, I. Cankar, S. Kosovel in F. Prešeren, po dvakrat D. Kette, J. Menart, P. Trubar in V. Vodnik, po enkrat pa F. Bevk, A. Bohorič, J. Glazer, A. Gradnik, S. Gregorčič, A. Ihan, A. Ingolič, J. Jurčič, M. Kmecl, E. Kocbek, K. Kovič, J. Kozak, B. Kreft, Z. Kveder, F. Levstik, A. T. Linhart, S. Makarovič, J. Menart, J. Messner, I. Minatti, T. Pavček, S. Pregelj, F. Puntar, A. Rebula, T. Seliškar, G. Strniša, I. Zorman in I. Žerjal. Na koncu Kocijan-Šimenčevega berila je prikazan razvoj slovenskega slovstva skozi stoletja. Tu so omenjeni še nekateri drugi slovenski književniki, katerih besedila niso bila uvrščena v to berilo.

Vsi jugoslovanski besedni umetniki, sprejeti v analizirano berilo, teh je 13 %, se v njem predstavijo samo s po enim besedilom. Od jugoslovanskih književnikov tu najdemo štiri hrvaške umetnike: Branka Belana, Slavka Kolarja, Miroslava Krležo in Grigorja Viteza, dva srbska: Iva Andrića in Dobrico Čosića, makedonskega pesnika Blažeta Koneskega, bosansko-hercegoveškega pesnika Izeta Sarajlića ter albanskega pesnika s Kosova Rrahama Dedaja.

6.6.14 Mojca Honzak, Vida Medved Udovič, Miha Mohor in Nataša Pirih Svetina: Skrivno življenje besed, 1999

Tudi v tem berilu prevladujejo besedila slovenskih književnikov, katerih je 76 %. Posebnost v izbiri besedil je v tem, da se v berilo sprejme največkrat samo po eno, največ pa po tri besedila enega besednega umetnika. Tako najdemo v tem berilu tri besedila F. Prešerna, po dve besedili J. Murna, I. Cankarja, S. Kosovela in O.

besedni umetniki so: Vuk Stefanović Karadžić, Petar Petrović Njegoš, Branislav Nušič, Vladimir Nazor, Ivan Goran Kovačić, Miroslav Krleža, Ivo Andrić, Desanka Maksimović, Mihajlo Lalić, Branko Čopić in Dobrica Čosić.

Župančiča, po eno besedilo pa F. Bevka, M. Kačič, K. D. Kajuha, D. Ketteja, C. Kosmača, L. Kovačiča, K. Koviča, Z. Kveder, F. Lainščka, F. Levstika, J. Menarta, J. Messnerja, F. Milčinskega, B. A. Novaka, T. Pavčka, F. Puntarja, M. Rožanca, T. Seliškarja, T. Šalamuna, G. Strniše, P. Trubarja, V. Vodnika in P. Voranca.

V tem berilu najdemo deset besedil tujih besednih umetnikov, kar predstavlja 22 % delež. Ti so: italijanski pesnik in pisatelj Giovanni Boccaccio, češki pisatelj Karel Čapek, francoski pisatelj Antonie de Saint Exupery, francoski pisatelj Raymond Queneau, poljski pisatelj Tadeusz Konwicki, španski pesnik Federico Garcia Lorca ter angleški pesnik in dramatik William Shakespeare. Med jugoslovanskimi literarnimi deli najdemo samo eno besedilo srbskega pripovednika Iva Andrića.

6.6.15 Sklep

Analiza avtorjev besedil v izbranih berilih je pokazala, da v vseh berilih prevladujejo besedila slovenskih besednih umetnikov, kar spodbudno vpliva na vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

Razpredelnica št. 4 na naslednji strani prikazuje prve tri najpogostejše avtorje berilnih sestavkov v posameznih analiziranih berilih.³² Iz nje je razvidno, da med najpogostejše avtorje besedil v vseh čitankah sodita predvsem Simon Gregorčič in Oton Župančič, tesno pa jima sledita France Prešeren in Josip Murn Aleksandrov. Predvsem Simona Gregorčiča, Otona Župančiča in Franceta Prešerna uvrščamo med dom(ovin)oljubne pesnike, zato lahko trdimo, da do vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti posredno prihaja tudi z izbiro avtorjev besedil v berilih. Na izbiro besedil tujih besednih umetnikov odločilno vpliva družbenopolitično obdobje, v katerem je posamezno berilo nastalo. Za berila, ki so se uporabljala v času Avstro-Ogrske, velja, da niso namenjala posebne pozornosti književnostim drugih narodov, s katerimi so bili Slovenci vključeni v skupno monarhijo. Nasprotno pa za berila, ki so se uporabljala v času, ko je bila Slovenija del Kraljevine SHS in nato (Kraljevine) Jugoslavije, lahko ugotovimo, da je v njih jugoslovanskim književnikom namenjena posebna pozornost. Med njimi imajo vidno mesto predvsem srbski in hrvaški besedni umetniki. Janko Kos pravi, da je vključenost nekaj besedil iz srbske in hrvaške literature v pouk slovenske književnosti primerna in utemeljena zaradi naše kulturne tradicije, ki je slovensko književnost

³² Kjer si prva tri mesta glede na pogostost deli več besednih umetnikov, so v tabeli prikazani vsi, ki so se uvrstili na prva tri mesta.

od protestantizma povezovala zlasti s hrvaško, od Kopitarja in *Kranjske čbelice* pa tudi s srbsko literaturo (Kos 1991).

AVTOR BERILA (PRVA IZDAJA V 20. STOLETJU)	Najpogostejše uvrščeni slovenski književnik (št. njegovih besedil v tem berilu)	Drugi najpogostejše uvrščeni sl. književnik (št. njegovih besedil v tem berilu)	Tretji najpogostejše uvrščeni sl. književnik (št. njegovih besedil v tem berilu)
Končnik, 1901	Simon Gregorčič (8)	Fran Levstik (2) Miroslav Vilhar (2)	
Schreiner, 1909	Fran Erjavec (27)	Anton Aškerc (12) Simon Gregorčič (12)	
Stiasny, 1912	Dragotin Kette (6) Josip Stritar (6)	Lea Fatur (5) Simon Gregorčič (5) Anton Medved (5)	
Schreiner, 1915	Josip Stritar (9)	Ivan Vrhovec (6)	A. M. Slomšek (4) Josip Murn (4) Fran Ilešič (4)
Brinar, 1923	Anton Aškerc (7)	France Prešeren (6)	S. Gregorčič (5)
Flerè, 1923	Anton Aškerc (14)	Simon Gregorčič (13)	Josip Stritar (11)
Gaspari s sod., 1940	Oton Župančič (4)	Josip Murn (3) Ivan Cankar (3) F. S. Finžgar (3) Josip Stritar (3)	
Smolej, 1945	France Prešeren (7)	Anton Aškerc (3) Valentin Vodnik (3)	
Neim. ur. odbor, 1946	Mile Klopčič (3)	Oton Župančič (2) F. S. Finžgar (2) Valentin Vodnik (2) France Prešeren (2) Srečko Kosovel (2)	
Smolej s sod., 1947	Oton Župančič (9)	France Prešeren (6)	Ivan Cankar (4) Fran Levstik (4)
Muser s sod., 1953	F. Prešeren (11) Oton Župančič (11)	Fran Levstik (7)	
Mihelič, 1968	Oton Župančič (11)	Josip Murn (6) Matej Bor (6) K. D. Kajuh (6) Srečko Kosovel (6)	
Kocijan in Šimenc, 1989	Oton Župančič (6)	Matej Bor (5)	Josip Murn (3) Srečko Kosovel (3) France Prešeren (3)
Honzak s sod., 1999	France Prešeren (3)	Josip Murn (2) Ivan Cankar (2) Srečko Kosovel (2) Oton Župančič (2)	

Razpredelnica št. 4: Pregled prvih treh najpogostejše citiranih avtorjev

Izmed avtorjev svetovne književnosti med analiziranimi berili najpogostejše srečamo Leva Nikolajeviča Tolstoja ter Williama Shakespeara, vendar življenjepisni podatki avtorjev svetovne književnosti nimajo posebnega vpliva na vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Razmerje in izbira domačih in tujih besednih

umetnikov, sprejetih v analizirana berila, nas prepričata, da so njihovi sestavljavci upoštevali navodila teoretikov, ki zagovarjajo tezo, da je osrednja naloga slavistov na področju literarne zgodovine »*kar se da znanstveno pravilno in z največjo možno ljubeznijo mladino uvajati v duha in lepoto narodnih književnosti. Študij svetovne književnosti, ki naj bo prav tako intenziven, čeprav mu bomo odmerili manj časa, naj mladini pomaga razumevati pojave v domačih književnostih, omogoči naj ji temeljno poznavanje besedne umetnosti drugod po svetu in ji kar najbolj vzgoji čut za samostojno estetsko presojo*« (Mahnič 1966). Podobno kot Joža Mahnič razmišlja tudi Vesna Mikolič, ki pravi, da medkulturni pristop k slovenski ali tuji književnosti pri pouku slovenščine pozitivno vpliva na oblikovanje posameznikove (slovenske) narodne zavesti in hkratnega pozitivnega odnosa do drugih kultur v ožjem in širšem okolju (Mikolič 2004). Janko Kos tik pred nastankom države Slovenije trdi, da je posebnost pouka književnosti na Slovenskem v tem, da poleg slovenske literature zajema tudi jugoslovansko in svetovno književnost, kar je značilno za majhne narode. Književni pouk pri velikih narodih se opira skoraj izključno samo na lastno književnost, druge pa priteguje samo izjemoma in ko je to potrebno pri razumevanju nacionalne narodne zgodovine. (Kos 1991.) Tudi v nekaterih drugih evropskih šolskih sistemih, npr. portugalskem, češkem, poljskem in madžarskem, se v kurikulum uvrščajo dela iz nacionalne in svetovne književnosti. Njihovo razmerje je različno, po večini pa so tako kot pri nas v ospredju dela iz nacionalne književnosti. Besedila svetovne književnosti so izbrana po merilih reprezentativnosti in pripadnosti »*trdemu jedru univerzalnega književnega kanona*«. Ta merila so pogosto odvisna od političnih, ideoloških idr. dejavnikov. (Krakar Vogel 2004.)

6.7 Domovinoljubje v spremnih besedilih

Domovinoljubje spodbujajo tudi spremna besedila k posameznim besedilom v berilu, ki so v strokovni literaturi po svoji funkciji poimenovana »poseben spremljevalni (metodični) instrumentarij«. Le-ta v enaki meri kot besedila sama pouk naredi privlačen ali suhoparen in tako vpliva na doseganje temeljnega cilja pouka (Krakar Vogel 1992). Spremljevalni instrumentarij je lahko pomoč za usmerjeno interpretacijo pri šolskem ali domačem delu in »omogoča pridobitev operativnega znanja, saj daje možnost za učenčevo dejavno udeležbo pri obravnavi besedila ter uporabo pridobljenih spoznanj« (Krakar Vogel 1988/89).

V čitankah z začetka stoletja spremljevalnega instrumentarija ne najdemo, prvič ga zasledimo v Brinarjevi *Čitanki za meščanske šole* iz leta 1923. Le-ta je še dokaj skop in dodan le nekaterim besedilom; največkrat gre za razlago neznanih oziroma manj znanih besed ali pa za pojasnilo nekaterih, za razumevanje besedila pomembnih zgodovinskih dogodkov. Njegova domovinoljubna vzgojna moč je dokaj majhna, največja je pri razlagi nekaterih pomembnejših dogodkov iz slovenske zgodovine.

Tudi v Flerétovi čitanki je spremljevalni instrumentarij bolj skromen in le izjemoma dodan posameznim besedilom. Največkrat vsebuje življenjepisne podatke in likovno upodobitev nekaterih znamenitih slovenskih književnikov, v čemer so pedagogi že pred sto leti (Leban 1883 in Beg 1922) videli možnost za spodbujanje domoljubja. V Flerétovi čitanki lahko beremo o življenju in delu Franceta Prešerna, Antona Martina Slomška, Frana Levstika, Josipa Stritarja, Simona Jenka, Josipa Jurčiča, Frana Erjavca, Simona Gregorčiča, Antona Aškerc, Janeza Trdine, Janka Kersnika in Ivana Tavčarja.

Čitanka Antona Gasparija s sodelavci iz leta 1940 je prva, v kateri je spremna beseda dodana skoraj vsem besedilom. Tako kot Flerétova čitanka tudi ta poleg razlage manj znanih besed in dogodkov iz zgodovine vsebuje še podrobne življenjepise nekaterih znamenitih slovenskih književnikov.³³ Ta čitanka je prva, ki vsebuje napotke in

³³ Ti so: Josip Stritar, Simon Gregorčič, Ivan Tavčar, Anton Aškerc, Janko Kersnik, Fran Levec, Fran Detela, Fran M. Podlimbarski, Janez Mencinger, Anton Medved, Fran Govekar, Ivan Cankar, Oton Župančič, Dragotin Kette, Josip Murn Aleksandrov, Fran Ksaver Meško, Franc Saleški Finžgar, Anton Novačan, Ivan Pregelj, Ivo Šorli, Alojz Kraigher, Silvin Sardenko Merhar, Alojzij Gradnik, Cvetko Golar in France Bevk.

(pod)vprašanja za usmerjeno interpretacijo pri pouku. Po merilih književne didaktike so vprašanja in naloge osrednji del vsakega berila, ki najbolj spodbujajo učenčevo samostojno komunikacijo z literarnim besedilom. Te lahko teoretično merijo na tri spoznavno sprejemne stopnje pri stiku z umetnostnim besedilom: doživljanje, razumevanje in vrednotenje, katerim se sopostavlja še izražanje vseh teh duševnih dejavnosti. (Krakar Vogel 1992.)

V Smolejevi partizanski čitanki iz leta 1945, v kateri je na 27 straneh zbranih 27 besedil, ni spremljevalnega instrumentarija, v *Slovenskem berilu za nižje razrede gimnazije* iz leta 1946 pa je le-ta zelo skromen, saj lahko o njem govorimo le ob enem besedilu, pa še tu najdemo le razlago manj znanih izrazov. Tudi *Slovensko berilo IV* Erne Muser s sodelavci ni opremljeno s spremno besedo.

Miheličevo *Osmo berilo za osnovne šole* pri večini besedil ponovno vsebuje spremno besedo, katere spodbude za usmerjeno interpretacijo so zelo bogate. To berilo ima tudi dodatek, v katerem so predstavljeni življenjepisi nekaterih slovenskih in jugoslovanskih besednih umetnikov. S portretom so opremljeni samo življenjepisi slovenskih književnikov, zaradi česar dobijo večji poudarek od jugoslovanskih, kar tudi pripomore k narodni vzgoji. V dodatku Miheličevega berila beremo definicijo domoljubne pesmi, ki se glasi: »*Domoljubna pesem: izpoveduje pesnikova čustva do domovine, domače zemlje in ljudi (npr. Župančič: Z vlakom, Duma).*« (Mihelič 1968, str. 250.)

V Kocijan-Šimenčevem berilu, ki je v izbiri besedil precej podobno Miheličevemu, je vsako besedilo opremljeno s spremljevalnim instrumentarijem. Boža Krakar Vogel pravi, da se v njenem tridelnem sestavu jasno izraža cilj, učenca obravnavati kot soudeleženca v literarni komunikaciji (Krakar Vogel 1992). Le-ta je sestavljena iz treh delov, katere napovedujejo znaki $\diamond$, Δ , in $\circ$. Na koncu v pojasnilu beremo, da $\diamond$ napoveduje razlago manj znanih besed, Δ napoveduje pogovor z bralcem o poetoloških in drugih lastnostih besedila, $\circ$ pa podatke o pisatelju in njegovem delu.

V berilu Mojce Honzak s sodelavci je spremljevalni instrumentarij sestavljen iz štirih delov, naslovljenih: Raziskujmo besedilo, Potujmo v svet književnosti, Kaj vem o pesniku (oziroma pisatelju ali dramatikumu ipd.) in Iščemo ideje za književni spis. Pod naslovom Raziskujmo besedilo so vprašanja, ki doma ali v šoli omogočajo usmerjeno interpretacijo. Segajo na področje zunanjeoblikovne podobe in na njegovo motivnotematsko plast, od tu pa s pomočjo spodbujanja procesa doživljanja in razumevanja pripeljejo h glavnemu sporočilu, tj. ideji umetnostnega besedila. Odstavek, naslovljen Potujmo v svet književnosti, opozarja na prvine

iz literarne teorije, ki jih v interpretiranem besedilu najdemo. Pod naslovoma *Kaj vem o pesniku* (oziroma pisatelju ali dramatikumu ipd.) in *Iščemo ideje za književni spis* najdemo življenjepisne podatke o avtorju besedila in včasih še o literarnem obdobju, v katerem je ustvarjal, ter nekaj predlogov ter pomožnih podvprašanj za pisanje književnega spisa. S slednjimi je najbolj doslej uresničena težnja po spodbujanju literarne kreativnosti, na katero je stroka opozarjala že ob izidu Kocijan-Šimenčevih beril za višje razrede osnovne šole (Krakar Vogel 1992).

Analiza vseh spremljevalnih instrumentarijev kaže njihov vznik v dvajsetih letih preteklega stoletja, sledijo skromni začetki, ki jih je pomenila razlaga manj znanih besed, in nadaljnji razvoj, za katerega je značilna vedno večja spodbuda k bralčevemu samostojnemu razmišljanju. To razmišljanje je podprto z lastnimi izkušnjami in doživljanjem, kot ga zahteva načelo dialoščnosti (Krakar Vogel 2000). Vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti spodbujajo predvsem življenjepisni avtorjevi analizirani besedila in najpogosteje sugestivna vprašanja pri usmerjeni interpretaciji.

6.7.1 Župančičeva pesem Z vlakom v spremnem instrumentariju beril Antona Gasparija s sodelavci, Staneta Miheliča, Gregorja Kocijana in Stanka Šimenca ter Mojce Honzak s sodelavci

Vzgojno moč v spremni besedi k posameznim besedilom je najlažje in najdosledneje mogoče opazovati na podlagi njene primerjalne analize v istih besedilih. Ker je v vseh berilih s spremljevalnim instrumentarijem vključena Župančičeva pesem *Z vlakom*, v kateri je dom(ovin)oljubje posebej poudarjeno, so v tej nalogi podrobno prikazane spremne besede, ki spodbujajo usmerjeno interpretacijo pri obravnavi te pesmi.

6.7.1.1 Anton Gaspari, Rudolf Pečjak in Albert Žerjav: Naši vodniki, Slovenska slovstvena čitanka za četrti razred meščanskih šol

V tej čitanki je spremna beseda še dokaj skopa, obsega le tri kratke odstavke (Gaspari s sodelavci 1940, str. 105):

- 1) *Opombe. Mati Marija = cerkev na Šmarni gori. Okameneli zanos domovine = Karavanke in Julijske Alpe.*
- 2) *Deli pesnitve: uvod, ožja domačija, širša domovina, vesoljni dom, sklep.*
- 3) *Pazi na ritem pesmi!*

Iz navedenega je razvidno, da so učenci ločevali med ožjo in širšo domovino ter vesoljnim domom, kar pomeni, da so avtorji analiziranega berila vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti oblikovali na tem, kar ponuja besedilo: najprej na domoljubju, od tu pa prek domovinoljubja z internacionalno povezavo še na kozmopolitizmu.

6.7.1.2 Stane Mihelič: Osmo berilo za osnovne šole

V Miheličevem berilu je Župančičevi pesmi *Z vlakom* dodana naslednja spremna beseda (Mihelič 1968, str. 147):

1) *Mati Marija: daleč vidna cerkev na Šmarni gori pri Ljubljani [...]*

2) *Kakšno je osnovno razpoloženje v pesmi? (Bolečina slovesa.) Kdaj se pesnik pravzaprav šele zave lepoti domovine? S čim obsipa domovino ob pogledu na Ljubljano in okolico, ob pogledu na naše planine? Kakšna želja se mu zbudi? (Da bi ga zvezde in planine spremljale tudi še dalje, da bi se mu domovina razširila v brezkončnost.) Kaj pa je v nasprotju s pesnikovimi željami? (Resničnost, neizprosno drveč vlak; trpeča in žalujoča domovina in tujina »v slavi«.)*

Spremni instrumentarij v tem berilu s pomočjo vprašanj učenca navidez vodi k samostojnemu razmišljanju in razumevanju sporočila pesmi, že vnaprej dani odgovori, pripisani v oklepaju, pa pri tem zelo omejujejo učenčevo osebno razmišljanje in problemski pristop k besedilu, kar narekuje načelo dialoščnosti. Iz danih vprašanj in pripisanih odgovorov je mogoče sklepati o tem, da je besedilna interpretacija temeljila na motivnotematski analizi in osebnem doživljanju učenca.

6.7.1.3 Gregor Kocijan in Stanko Šimenc: V nove zarje

V Kocijan-Šimenčevem berilu ob Župančičevi pesmi *Z vlakom* interpretativni pogovor usmerja naslednja spremna beseda (Kocijan in Šimenc 1989, str. 82 in 83):

◊ *Devojka (nar.) dekle; [...]*

Δ Slovo od tistega, kar imaš rad, je vedno bridko, boleče. Dvakrat bridkeje pa je, če ne veš, kaj te čaka, kaj je tvoja prihodnost. Človekova navezanost na domače okolje, na domovino je pomembna vrednota, ki se je najpogosteje zavemo šele takrat, ko se moramo od vsega tega posloviti. [...]

*V središčnem delu pesmi (»Skrij, mesec, za oblak se skrij [...]
domovina, tesno me okleni«) se zdi pesnikovo doživljanje najmočnejše, zakaj? Ali je v tem delu videti tudi zvezo med pesniškim poklicem in domovino? Na kakšen način je ponazorjeno doživetje ob pogledu na domačo zemljo, polja, vasi, hribe (loči pogled pred neposredno*

izpovedjo domovinske ljubezni in po njej)? Potem ko pesnik ugotovi, da se mu domovina vse bolj odmika, se v njem rodi rešitev, kakšna? In kaj nam s tem v zvezi pove zadnjih pet verzov?

V primerjavi z vsemi predhodnimi je ta spremni instrumentarij najbolj obsežen. Ljubezen do domačega okolja in domovine je pri obravnavi te pesmi prikazana kot »pomembna vrednota«, katere veličine se najverjetneje ne zavedamo. Avtor spremnega instrumentarija opozarja, da ima pesnik do domovine še prav poseben odnos, ki prerašča v nalogo: vzbuditi strast v dušah in razvneti milijon src, da bodo vse svoje zaklade in sposobnosti darovala v blagor domovine. Jasno izražena pesnikova želja, spodbuditi ljubezen do doma in domovine, pri šolski obravnavi prerašča v vzgojno težnjo, med učenci buditi dom(ovin)oljubje.

6.7.1.4 Mojca Honzak, Vida Medved Udovič, Miha Mohor in Nataša Pirih: Skrivno življenje besed

Tudi v berilu Mojce Honzak s sodelavci je spremni instrumentarij ob besedilih precej obsežen. To dokazuje, da se je skozi 20. stoletje pouk književnosti razvijal tako, da je namesto jasno izraženih zahtev po memoriranju vedno bolj prevladovala težnja po razumevanju in lastni interpretaciji prebranega.³⁴ V Župančičevi pesmi *Z vlakom* spremna beseda temelji predvsem na vprašanjih, ki učenca vodijo k samostojnemu razmišljanju. V spremljevalnem instrumentariju berila Mojce Honzak s sodelavci beremo (Honzak s sod. 1999, str. 113):

Raziskujmo besedilo

◆ *Ob katerem dogodku je nastala pesem? Določi čas in kraj dogajanja. Kateri verzi so ti v pomoč pri odgovoru?*

◆ *Opiši pokrajino, kot jo je videl pesnik skozi okno vlaka. Opazuješ kdaj pokrajino, ko se voziš z vlakom? Vidiš vse natančno ali ne? Kako je to ponazoril pesnik? Kam odhaja? Od koga (česa) se poslavlja? Kakšno je njegovo slovo? Se tujine veseli? Kaj si pesnik med vožnjo želi, misli? Kaj pa je resničnost?*

◆ *Na kakšen način bi pesnik rad ohranil stik z domovino, ki se vedno bolj odmika? Kakšen je njegov, pesnikov dolg do domovine? Komu*

³⁴ V berilu Erne s sod., ki je prvič izšlo leta 1953, je kar enajst pesmi, za katere je v kazalu opomba, naj se jih učenci naučijo na pamet. Med njimi je kar nekaj takih, ki omogočajo vzgojo za razvoj zavesti o narodni pripadnosti. Le-te so: *Al prav se piše* (F. Prešeren), *V spomin Andreja Smoleta* (F. Prešeren), *Gori* (Simon Jenko), *V pepelnični noči* (S. Gregorčič), *Veš, poet, svoj dolg* (O. Župančič), *Vrnitev* (M. Bor) in *Elegija padlim* (P. Levce).

(čemu) je pesnik zapel pravo hvalnico, slavospev? Dokaži s primeri. Si tudi ti že kdaj čutil(a) domotožje?

◆ *Katera kitica pomeni vrh pesmi?*

◆ *Glede na nekatere nenavadne besede v pesmi in rojstni kraj pesnika ugotovi, vpliv katerega jezika se pozna v pesmi. Poišči primer.*

◆ *Poslušaj umetnikovo interpretacijo teksta.*

Potujmo v svet književnosti

◆ *[...] Kakšna je pesem, če pesnik opisuje svoje razpoloženje? Med katere pesmi bi pesem uvrstil glede na temo? Kaj je glavna misel pesmi? Jo naslov pesmi napoveduje? [...]*

Iščemo ideje za književni spis

◆ *Označi pesniško delo Otona Župančiča. Njegove pesmi označi glede na literarnozgodovinsko obdobje, teme, glavne književne osebe. Izrazi tudi lastno vrednotenje pesnikovega dela.*

◆ *»Vozi me vlak v daljave,/ daleč tja v širni svet.«*

Napiši popevko, ki bo govorila o potovanju z vlakom. V čem se tako besedilo razlikuje od Župančičeve pesmi?

◆ *»Kamor stopi mi noga – na tvojih sem tleh!«*

Kateri ustvarjalci so v svojih delih izražali domovinsko tematiko?

Natančnejša analiza spremnega instrumentarija pokaže, da pri obravnavi berila glavnina temelji na (pod)vprašanjih, za katera je mogoče predvidevati, da potekajo v frontalni obliki. Veliko izmed njih je sugestivnih, kljub temu pa jih večina dopušča še precej miselne svobode in možnosti vživljanja. K slednjemu jih spodbujajo tudi vprašanja o lastnih izkušnjah. Največ samostojnega in idejno svobodnega izražanja omogoča pisanje književnih spisov. Le-ti so hkrati tudi način, kako manj motivirane učence pripraviti, včasih celo prisiliti, do aktivnega sodelovanja pri pouku. Vzgojno moč v spremni besedi analiziranega berila omogočajo predvsem sugestivno zastavljena vprašanja, znotraj katerih se posredno skrivajo vrednostne sodbe.

6.8 Jugoslovanski vpliv na slovenska berila

Od vključitve Slovenije v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (29. 10. 1918) do proglasitve samostojne države Slovenije (25. 6. 1991) je slovenščina s srbohrvaščino vedno bila boj za enakopraven položaj v javnem življenju. Čeprav sta bila oba jezika pravnoformalno enakovredna, je bila slovenščina v primerjavi s srbohrvaščino pogosto zapostavljena.

6.8.1 Južnoslovansko kulturno zbliževanje v učbenikih pred letom 1918

Charles Jelavich je leto dni po razpadu Socialistične federativne republike Jugoslavije objavil rezultate svoje raziskave, v kateri je proučeval južnoslovanski nacionalizem, jugoslovansko združevanje in učbenike pred začetkom prve svetovne vojne. Ta narodnostno neobremenjena analiza slovenskih, hrvaških in srbskih učbenikov je pokazala, da so v slovenskih učbenikih za zemljepis in zgodovino pojmi narod, cesarstvo in cerkev neločljivo povezani, kar za hrvaške in srbske šolske knjige ne velja. Vzrok za to gre iskati v tem, da so se avtorji prvih namenili poudariti tako pomen slovenske identitete kot tudi vključenost v habsburško dinastijo in monarhijo. Jelavich pravi, da so v slovenskih učbenikih Habsburžani predstavljeni predvsem idealistično, medtem ko v hrvaških učbenikih lahko beremo tudi kritiko tistih hrvaških vladarjev, za katere so avtorji beril menili, da so hrvaškemu narodu prinesli nesrečo. Srbi in Hrvati so po podatkih Jelavicheve raziskave v naših čitankah pred prvo svetovno vojno predstavljeni kot en narod. V naših šolskih knjigah je več besedil namenjenih hrvaški kulturni in zgodovinski ozaveščenosti kot srbski. Vzrok za to gre iskati v skupni zgodovinski usodi, ko so bili Slovenci in Hrvati del skupne habsburške monarhije. Skupna lastnost slovenskih, hrvaških in srbskih čitank je poudarjanje narodnega jezika, s katerim se krepi narodna identiteta. V srbskih in hrvaških učbenikih je Slovenija veliko bolj obrobno predstavljena, kot so v slovenskih učbenikih predstavljeni drugi južnoslovanski narodi. V slovenskih učbenikih so po podatkih Jelavicheve raziskave Srbi predstavljeni kot junaški narod, katerega duh ni bil nikoli strt, Črnogorci pa kot srbski narod, s katerim jih družijo pogum in plemenitost. V nasprotju s tem so bili Slovenci v srbskih učbenikih v glavnem prezrti. Omenjeni so bili skupaj z drugimi slovanskimi narodi, z Rusi, Poljaki, Čehi in Bolgari, poudarek pa je bil na njihovem jeziku, ki se razlikuje od kajkavščine. V hrvaških čitankah pred letom 1914 je poudarek seveda na hrvaškem slovstvu, kljub temu pa v njih najdemo kar nekaj del iz srbske in slovenske književnosti. Slovenci so bili v hrvaških čitankah za osnovne šole po zaslugi zemljepisnih učbenikov razmeroma dobro zastopani. Hrvaški učenci so pri obravnavi habsburških dežel dodobra spoznali zemljepisno in narodnostno podobo Slovenije, manj pa slovenski jezik, zgodovino ter literaturo. Večji pomen kot spoznavanju Slovenije so hrvaške šole pripisale spoznavanju Srbije, zato v hrvaških učbenikih najdemo več besedil o srbski zgodovini, junakih, jeziku in književnosti. Srbi in Hrvati so prikazani kot en narod, ki govori isti jezik in ima deloma skupno književno dediščino, nastalo v stoletjih pod turško oblastjo. Srbska zgodovina je v hrvaških učbenikih prikazana ravno tako pozitivno kot hrvaška. V nasprotju s tem pa so se

srbske čitanke osredotočile le na svojo zgodovino, hrvaško pa so prezrle. (Jelavich 1914.)

6.8.2 Južnoslovansko kulturno zbliževanje v berilih 20. stoletja

Kulturno zbliževanje in južnoslovanski vpliv na slovenska berila lahko opazujemo s treh vidikov:

- a) z motivnotematsko analizo besedil,
- b) z narodnostno analizo avtorjev besedil,
- c) z analizo tujejezičnih neprevedenih besedil.

6.8.2.1 Motivnotematska analiza besedil

Berila, ki so se uporabljala v času Avstro-Ogrske, vsebujejo besedila, za katera je mogoče sklepati, da se niso uporabljala le pri pouku književnosti, ampak tudi za pridobivanje znanja iz zgodovine, geografije, etnologije, kemije, biologije, fizike in ponekod še iz katerega drugega področja. Iz besedil, za katera je mogoče sklepati, da so bila namenjena pouku zgodovine in geografije, je razvidno, da je med učnimi cilji bil tudi, učence seznaniti z zgodovino in geografijo celotne Avstro-Ogrske, torej tudi narodov, ki so bili kasneje v zgodovini združeni v Jugoslavijo. Seveda pa v tem obdobju še ne moremo govoriti o vzgoji za krepitev zavesti o pripadnosti skupnosti jugoslovanskih narodov. Prvo berilo, v katerem lahko govorimo o težnji po narodnem in kulturnem zbliževanju južnoslovanskih narodov, je Brinarjeva *Čitanka za meščanske šole* (1923). Sledi pesem Antun Mihanovića, *Lijepa naša domovino*, danes himna Republike Hrvške, ki je primer takega (južno)slovanskega zbliževanja v tej čitanki.

*Teci, Savo, Dravo, teci,
nit' ti, Dunav, silu gubi,
kud li šumiš, sv'jetu reci,
da svoj narod Slovan ljubi:
dok mu njive sunce grije,
dok mu hrašće bura vije,
dok mu mrtve grobak krije,
dok mu živo srce bije.*

(Antun Mihanović: *Lijepa naša domovino*. Brinar, 1923, str. 2.)

Od leta 1923 v vsaki novi ali le spremenjeni izdaji beril oziroma čitank najdemo nekaj besedil, ki na tematski ravni omogočajo vzgojo za krepitev zavesti o pripadnosti južnoslovanskim narodom. V Brinarjevi čitanki je takih besedil 12 %, v Flerétovi čitanki jih je 8 %, v čitanki Antona Gasparija s sodelavci 2 %, v Smolejevi partizanski

čitanki pa 15 %. Od partizanske čitanke dalje najdemo v vseh novih berilih tudi besedila, ki posežejo v čas narodnoosvobodilnega boja, v katerem je jugoslovanske narode družil skupen cilj – narodna osvoboditev in sožitje v skupni domovini. V tem obdobju je težnja, pojem domoljubje razširiti na področje celotne domovine, največja.

V Kocijan-Šimenčevem berilu *V nove zarje*, zadnjem v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, najdemo 2 % besedil, ki na motivnotematski ravni omenjajo Jugoslavijo ali katerega od južnoslovanskih narodov, in 10 % besedil, ki s pomočjo tematike iz narodnoosvobodilnega boja prek skupnega cilja južnoslovanskih narodov krepijo zavest o naši skupni pripadnosti. Tudi v ponovnih izdajah tega berila, ki sežejo tudi že v čas po osamosvojitvi Slovenije (1992, 1994, 1996, 1997, 1998 in 1999), se motivnotematska podoba besedil Kocijan-Šimenčevega berila ni veliko spremenjala.

V berilu Mojce Honzak s sodelavci *Skrivno življenje besed*, ki je prvo, nastalo v državi Sloveniji, je kulturno zbliževanje z južnoslovanskimi narodi le še zgodovinski spomin, izražen v besedilih, ki segajo v čas narodne osvoboditve. Enako velja tudi za vsa berila za osmo leto šolanja, ki so se uporabljala v začetku novega stoletja.

6.8.2.2 Narodnostna analiza avtorjev besedil

Pred nastankom Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v slovenskih berilih za osmo leto šolanja ne najdemo umetnostnega besedila, katerega avtor bi bil južnoslovanski besedni umetnik. Prvič se besedila južnoslovanskih besednih umetnikov pojavijo v Brinarjevi čitanki za meščanske šole iz leta 1923. V vseh analiziranih berilih po letu 1923 med jugoslovanskimi besednimi umetniki najdemo največ hrvaških književnikov, tem pa sledijo srbski. To nazorno prikazuje razpredelnica št. 5.

Avtor čitanke (letnica prve izdaje)	hrvaški besedni umetnik	srbski besedni umetnik	črnogorski besedni umetnik	makedonski besedni umetnik	bosan- herceg. besedni umetnik
Brinar, 1923	Đalski Gaj Gundulić Mažuranić Mihanović Preradović Šenoa	Karadžić (2) Obradović (2) Zmaj (2) Đorđević			
Flerč, 1923	Šenoa Radičević Nazor	Miličević			
Gaspari s sod., 1940	Kozarac	Čosić			
Neim. ur. odb., 1946	Nazor				
Smolej s sod., 1947	Šenoa	Karadžić (2) Obradović (2)	Njegoš	Racin	
Muser s sod., 1953		Dedijev Nenadović	Njegoš Lalić		
Mihelič, 1968	Krleža (2) Kovačić (2)	Maksimović (2) Karadžić Čosić		Koneski Šopov	
Kocijan in Šimenc, 1989	Belan Kolar Krleža Vitez	Andrić Čosić		Koneski	Sarajlić
Honzak s sod., 1999		Andrić			
Skupaj – oseb	15	10	2	3	1
Skupaj – besedil	21	22	3	4	1

Razpredelnica št. 5 : Jugoslovanski književniki v analiziranih čitankah

6.8.2.3 Analiza tujejezičnih neprevedenih besedil

Janko Kos s srbohrvaškimi besedili v slovenski čitanki dokazuje jugoslavizacijo pouka književnosti (Kos 1991). V slovenskih berilih je seveda velika večina besedil v slovenščini, kljub temu pa pregled nekaterih čitank med leti 1918 in 1991 jasno kaže, da je bilo tudi pri pouku slovenščine srbohrvaščini namenjeno kar nekaj pozornosti.

V berilih, ki so se uporabljala pred letom 1918 (torej Končnikovo in Stiasnyevo berilo ter obe Schreinerjevi čitanki), ko so Slovenci s Srbi in Hrvati stopili v skupno državo, razen slovenščine ne najdemo nobenega besedila v jeziku, ki je bil v rabi v Avstro-Ogrski. Najzgodnejše berilo, v katerem najdemo srbohrvaška besedila, je Brinarjeva čitanka iz leta 1923. V njej najdemo kar 17 besedil, tj. 20,2 %, v srbohrvaščini, od tega jih je 8, tj. 9,5 %, v cirilici. Med besedili v srbohrvaščini je veliko takih, ki tudi na tematski ravni dajejo dosti priložnosti za krepitev zavesti o pripadnosti Socialistični federativni republiki Jugoslaviji. Istega leta kot četrta Brinarjeva čitanka za meščanske šole je izšel tudi peti del Flerčeve čitanke za narodne šole,

ki se je uporabljal v šestem, sedmem in osmem letu šolanja. Ker je Flerétova čitanka namenjena tudi pouku realij, je njeno skupno število besedil večje kot v Brinarjevi čitanki. To vpliva na navidez nizek odstotni delež srbohrvaških besedil v Flerétovi čitanki; le-ta znaša 4,6 %, kar pomeni, da v njej najdemo 12 srbohrvaških besedil. Med njimi so 3, tj. 25 %, v cirilici. V čitanki Antona Gasparija s sodelavci (1940), ki je zamenjala Brinarjevo čitanko, v obeh Smolejevih berilih (Smolej: 1945 in Smolej s sod.: 1947), v *Slovenskem berilu za nižje razrede gimnazije* neimenovanega uredniškega odbora (1946) ter v berilu Erne Muser s sodelavci (1953) ne najdemo besedila v srbohrvaščini. V Miheličevem berilu (1968) je 5, tj. 3,8 %, besedil v srbohrvaščini, vsa so v latinici. Posebno prelomnico pri vključevanju srbohrvaških besedil v učbenike predstavlja Kocijan-Šimenčevo berilo, ki je stopilo v rabo dve leti pred nastankom samostojne slovenske države in se je uporabljalo skoraj do konca 20. stoletja. V njegovi prvi izdaji iz leta 1989 najdemo dve pesmi v srbohrvaščini, po eno pa v makedonščini in albanščini.³⁵ Vsem je prej dodan slovenski prevod. Izdaje iz leta 1990 ter celo 1991, 1992 in 1994 so glede tega nespremenjene, v izdaji iz leta 1996 pa je izpuščeno besedilo v izvornem jeziku, ostal je le slovenski prevod. Izraženo v odstotkih, je v prvi izdaji Kocijan-Šimenčevega berila 2,9 % besedil v srbohrvaščini in 1,4 % v albanščini. V berilu Mojce Honzak s sodelavci (1999), ki je prvo, nastalo v državi Sloveniji, po pričakovanjih ne najdemo nobenega besedila v srbohrvaškem jeziku. Enako velja tudi za vsa slovenska berila, ki so nastala po letu 2000.

³⁵ Besedilo v makedonščini je bilo v berilo sprejeto zaradi literarnega izobraževanja in vzgoje, saj bi bila za spoznavanje makedonskega jezika bolj primerna preprosta besedila. Kljub temu pa je Slavistično društvo Ljubljana v okviru male šole slovanskih jezikov pripravilo tudi njegovo jezikovno obdelavo »*kot pomoč učiteljem in učencem, ki bi vendarle izkoristili priložnost, da obravnava ne bi bila samo literarna, ampak tudi jezikovna ali pa morda predvsem jezikovna*«. (Dolgan 1990/91.)

6.9 Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v berilih

Proučevanje vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v berilih, ki so se v 20. stoletju uporabljala pri pouku književnosti v osmem letu šolanja, je pokazalo, da je ta raziskovalni problem smiselno osvetliti iz več zornih kotov, kajti v različnih obdobjih 20. stoletja so se spreminjali načini vzgajanja za dom(ovin)oljubje.

Branje in interpretacija besedil z dom(ovin)oljubno motivnotematsko podobo sodita med najbolj učinkovite načine za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Motivnotematska analiza besedil v pregledanih berilih je pokazala, da so v prvi polovici 20. stoletja med dom(ovin)oljubnimi motivi najbolj priljubljeni opisi domačije ter življenjepisi (pri)znanih Slovencev, ki so kakorkoli zaslužni za blagor domovine. V drugi polovici 20. stoletja dom(ovin)oljubje spodbujajo predvsem besedila, ki posegajo v narodno zgodovino, še posebej v tista njena obdobja, ki so pomembno vplivala na nadaljnjo politično usodo države.

V začetku stoletja je k vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti veliko pripomogla izbira avtorjev besedil, uvrščenih v berilo, kajti med književniki prepričljivo prevladujejo slovenski pisci. V Končnikovem berilu, ki se je uporabljalo na prehodu iz 19. v 20. stoletje, najdemo celo samo slovenske besedne umetnike. Izbira avtorjev besedil v berilih odraža tudi družbenopolitične spremembe ob propadu Avstro-Ogrske in nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Te spremembe se prepričljivo kažejo že v Brinarjevi in Flerétovi čitanki, v katerih so prvič zastopani tudi jugoslovanski besedni umetniki. Od takrat dalje najdemo v vseh analiziranih berilih, izjema je le partizanska čitanka iz leta 1945, vsaj nekaj besedil jugoslovanskih piscev. Tudi v berilu Mojce Honzak s sodelavci, ki je izšlo v državi Sloveniji, najdemo besedilo srbskega pripovednika. To berilo izmed vseh analiziranih vsebuje največji delež, skoraj 25 %, besedil tujih književnikov. To bi lahko povezovali s spremembami v politiki Republike Slovenije, ki so povezane z vključevanjem države v združeno Evropo.

Berila iz prvih desetletij 20. stoletja, ki so se uporabljala tudi pri pouku realij, so deljena na poglavja. Med njimi ponavadi vsaj eno z naslovom omenja dom, poleg tega pa včasih tudi druga področja človekovega zanimanja, ki so povezana z domom, npr. domačo zgodovino, domače gospodarstvo in gospodinjstvo, domače književnike ipd. Ker je na ta način dom še posebej izpostavljen in zato poudarjen, lahko govorimo o vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. V berilih poznejših datumov, ki so bila namenjena samo

pouku književnosti, podobnih členitev na poglavja ne najdemo, izjema je berilo Mojce Honzak s sodelavci, vendar naslovi poglavij ne spodbujajo vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Namesto členitve na poglavja pa k zunanjeoblikovni razgibanosti beril pripomore njihova likovna opremljenost, ki je proti koncu stoletja vedno bolj bogata tudi v možnostih za razvijanje dom(ovin)oljubja.

Primerjava med različnimi popravljenimi izdajami posameznih analiziranih beril je pokazala, da so nekatere spremembe politično pogojene, večina pa ne, zato ne vplivajo bistveno na možnost vzgoje za domovinoljubje. Primerjava odziva na spremenjene družbenopolitične okoliščine po razpadu Avstro-Ogrske (1918) oziroma Socialistične federativne republike Jugoslavije (1991) pove, da so se te spremembe v berilih bolj neposredno odražale ob razpadu Avstro-Ogrske. Berila oziroma čitanke, ki so izšle do leta 1918 (izjema je korenito spremenjena Schreinerjeva čitanka za obče osnovne šole iz leta 1924), so bile po razpadu Avstro-Ogrske takoj umaknjene iz šolske rabe. Namesto njih so ponekod uporabljali šolske liste, drugje pa so pouk književnosti prepustili iznajdljivosti učiteljev. V nasprotju s tem pa v prvi spremenjeni izdaji Kocijan-Šimenčevega berila še leto dni po nastanku države Slovenije najdemo kar tri besedila v srbohrvaščini, eno izmed njih je zapisano v cirilici.

Med pomembne dejavnike vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti sodi tudi spremljevalni instrumentarij, ki na krepitev dom(ovin)oljubja med učenci vpliva predvsem s sugestivnimi vprašanji za usmerjeno interpretacijo. Posebno močan vzgojni vpliv je mogoče pripisati tudi besedilom v srbohrvaščini ali celo cirilici, ki v slovenskih berilih opozarjajo na skupno bivanje jugoslovanskih narodov v eni državi.

7 Zaključek

Pričujoča raziskava z interdisciplinarnim razumevanjem domoznanstva in dom(ovin)oljubja prikazuje uresničevanje vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti Slovencev v 20. stoletju pri pouku književnosti. Rezultati opravljene raziskave podpirajo že dolgo znano pedagoško resnico, da je v učnem procesu nemogoče, ne vzgajati. Že Anton Martin Slomšek je v svojih pedagoških spisih v 19. stoletju poudarjal, da naše šole ne smejo biti le učilnice, temveč tudi vzgajališča, v katerih naj bi se vzgajali dobri državljani. Dober državljan je za Slomška človek, ki pošteno dela za poplemenitenje življenja v svetu, za pravične odnose med ljudmi, v družini, narodu, državi in s tem v človeški družbi. (Kramberger 1999.) Tudi sodobne raziskave s področja didaktike književnosti dokazujejo, da pouk književnosti vzgaja in izobražuje. Vzgojo spodbuja širjenje književne kulture in sprejemanje širših civilizacijskih vrednot, kot so kulturne, narodne, etične, verske itd. Tako izročilo kot tudi sodobna književna didaktika zavrača vsakršni ekskluzivizem, ki pouk književnosti zožuje zgolj na 'vzgojo' ali zgolj na 'izobraževanje'. (Krakar Vogel 1993/94.)

Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je ena temeljnih nalog pouka književnosti. V tej študiji jo definiram kot spodbudo za oblikovanje pozitivnega odnosa do lastnega naroda, njegovega jezika in zgodovine ter do kulturne dediščine – predvsem likovne, glasbene in etnološke. Iz tega se posredno lahko rodi skrb za narodov gospodarski in politični razvoj, od katerega je v veliki meri odvisna kvaliteta življenja pripadnikov naroda. Ta cilj se pri pouku književnosti uresničuje pri obravnavi književnih del in njihovega konteksta, kakor to določata učni načrt in učiteljev osebni pristop k obravnavani tematiki. Uresničevanje vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri književnem pouku je v tej raziskavi proučevano predvsem prek analize beril in učnih načrtov.

7.1 Analiza učnih načrtov

Čeprav je v skoraj vseh učnih načrtih za pouk slovenščine poudarjena skrb za zbujanje patriotskih čustev in izgradnjo narodne identitete, je iz njih težje sklepati o vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti kot iz beril, ki so se pri pouku književnosti uporabljala. V učnih načrtih tovrstno vzgojo namreč spodbujajo le splošni deklarativni cilji, določila za obravnavo posameznih umetnostnih besedil in spoznavanje njihovih avtorjev. Kljub temu pa je tudi analiza učnih načrtov v tej raziskavi pripeljala do nekaterih pomembnih ugotovitev, katere je smiselno interpretirati predvsem glede na večje družbenopolitične spremembe v 20. stoletju.

V času avstro-ogrske monarhije so v naših šolah veljali dvojezični učni načrti, ki so učno snov določali zelo ohlapno. Ta nenatančnost narodnozavednemu učitelju daje nekaj priložnosti, da vzgojo v individualno izdelanih podrobnih učnih načrtih in učnih slikah po svoji presoji usmeri v domovino ljube, ki je sicer v vseh višje organiziranih šolah od tretjega šolskega leta naprej zelo zapostavljeno zaradi določbe, da je pouku drugega deželnega jezika namenjeno več ur kot slovenščini. Učni načrti, ki so se uporabljali v času Kraljevine Jugoslavije, kažejo močno centralizacijo iz Beograda, v letih 1945–1948 pa tudi politični vpliv Sovjetske zveze. Predvsem centralizacija iz Beograda prehaja v hegemonizacijo, ki se odraža v izbiri književnikov, med katerimi je visok odstotek jugoslovanskih besednih umetnikov. Slovenski učitelji so to krivico do slovenske književnosti sami nekoliko popravili tako, da so slovenske učence seznanili z vsemi glavnimi slovenskimi besednimi umetniki, ki so bili zastopani v naših čitankah, jugoslovanske pa so le na hitro omenili. Šele v učnem načrtu iz leta 1983 se je vpliv centralizacije iz Beograda nekoliko zmanjšal, kar se še stopnjuje v njegovih dopolnitvah iz leta 1990. Pred koncem 20. stoletja je Predmetna kurikularna komisija za slovenski jezik prvič v državi Sloveniji pripravila *Osnutek novega učnega načrta za devetletno osnovno šolo*. Spremenjena, samostojna državnopolitična ureditev se v njem kaže v izbiri književnikov, v katerem je več kot sedemdesetletno državno povezanost z drugimi jugoslovanskimi narodi mogoče opaziti le v besedilu srbskega književnika Iva Andrića.

7.2 Analiza beril

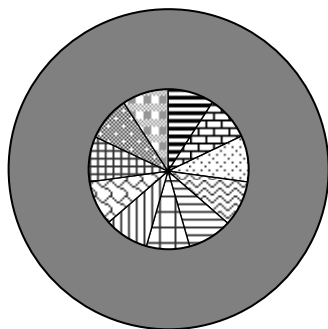
Med analiziranimi berili oziroma čitankami je skoraj nemogoče najti besedilo, ki bi popolnoma izključevalo možnost za krepitev dom(ovin)oljubja. Pouk književnosti ima torej narodnoobrambno nalogo, vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti v berilih pa je mogoče proučevati predvsem prek naslednjih raziskovalnih kriterijev:

- 1) naslovi beril, členitev na poglavja;
- 2) spremembe v ponovnih izdajah beril;
- 3) dom(ovin)oljubna motivnotematska podoba besedil v berilih;
- 4) narodnost avtorjev besedil, sprejetih v berila;
- 5) spremni instrumentarij v posameznih besedilih v berilih;
- 6) likovna opremljenost beril;
- 7) jezik besedil, sprejetih v berila.

K 1) Med analiziranimi berili, ki so se uporabljala pri pouku književnosti v osmem letu šolanja, dom(ovin)oljubje ni nikjer poudarjeno že v naslovu, v čitankah, ki so se uporabljala v času Avstro-Ogrske, pa je pogosto poudarjeno v posameznih poglavjih.

K 2) Spremembe v ponovnih izdajah beril največkrat niso bistveno vplivale na vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Večji družbenopolitični preobrati, ki so zahtevali spremembe v vzgoji za dom(ovin)oljubje, so ponavadi povzročili nastanek novih beril, ne le spremenjene izdaje starih.

K 3) Pri motivnotematski analizi besedil, sprejetih v različna berila, je največ priložnosti za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Omogočajo jo vsa dom(ovin)oljubna besedila, znotraj katerih najdemo posebno skupino domoljubnih besedil, sestavljeno iz deset ključnih motivov. Le-ti ponazarjajo ljubezen do domačije in življenja v domačem okolju, ljubezen do slovenskega jezika, slovenskega slovstva, spoštovanje do (pri)znanih Slovencev, slovenskih značajskih lastnosti, narodne zgodovine, skrb za urejanje problema izseljenstva in zamejstva, prizadevanje za ohranjanje slovenskih etnoloških zanimivosti ter zanos, ki vre iz narodnega prebujenja. Včasih se domoljubje izraža tudi v pregovorih. Razmerje med domovinoljubjem ter domoljubjem in njegovimi komponentami prikazuje naslednja shema.

Shema št. 1: Razmerje med domovinoljubjem in domoljubjem

Kolobar predstavlja domovinoljubna besedila, krog v njegovi notranjosti pa domoljubna, ki so v domovinoljubnih vedno zajeta. Enajst različnih vzorcev v krogu ponazarja glavne motive za izražanje domoljubja. Le-ti so: domačijstvo, slovenski jezik, slovensko slovstvo, slovenski veljaki, slovenski značaj, narodna zgodovina, problem izseljenstva in zamejstva, etnologija, narodnoprebudno delovanje in vsakršno občudovanje domovine, izraženo med vrsticami.

K 4) Analiza avtorjev besedil, zbranih v berilih, ki so se v 20. stoletju uporabljala v osmem letu šolanja, je pokazala, da sta izvor besedila in narodnost njegovega avtorja pomemben dejavnik pri vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Velika vzgojna moč nacionalne književnosti izhaja iz doživljajskih, mišljenjskih in izraznih sestavin, s katerimi se bralec lahko identificira (Paternu 1983/84). Opravljena raziskava potrjuje tudi ugotovitev Adriana Laha, ki pravi, da osnovna šola izmed svetovnih književnikov učencem predstavi le vzor(č)ne avtorje, pri obravnavi narodne književnosti pa poleg najbolj zaslužnih posreduje tudi tiste, ki so pomembni za prikaz razvoja slovenske književnosti. Učitelj skuša skozi literarna dela učencem privzgojiti »(kulturno)zgodovinski spomin«. (Lah 1989/90.) Kronološki pregled vključenosti avtorjev svetovne književnosti v izbrana berila pove, da njihov odstotni delež z leti v glavnem narašča. Potrebo po tem skoraj štirideset let pred vključitvijo Slovenije v Evropsko unijo poudarja tudi Joža Mahnič, ki pravi, naj se naše življenje, mišljenje in čustvovanje ter družbeno in politično dogajanje zakorenini v osebni problematiki in domačih razmerah, hkrati pa naj bo povezano z evropskim in svetovnim prostorom, ki postaja vse bolj odprt in komunikativen. Primerjava s svetovno književnostjo pomaga osvetliti včasih dokaj nejasno dialektiko v razvoju narodnih književnosti, hkrati pa tudi določiti zanesljiva merila za ocenjevanje njihovih kulturnih dosežkov. (Mahnič 1966.)

K 5) V strokovni literaturi beremo, da je pouk književnosti »*po sodobnih pojmovanjih komunikacijski proces*«, ki naj spodbuja doživljajski, domišljjski in intelektualno kritični stik z besedno umetnostjo (Krakar Vogel 2000). O začetkih pouka književnosti kot komunikacijskega procesa govori uvajanje spremne besede v berila v dvajsetih letih preteklega stoletja. Od skromnih začetkov, omejenih na razlago manj znanih besed, se v štiridesetih letih v berilih pojavljajo navodila za usmerjeno šolsko interpretacijo. Le-ta največkrat poteka s pomočjo (pod)vprašanj, ki so pogosto zelo sugestivne narave. To priča o ideološki pogojenosti pouka književnosti, na podlagi katere se vrši njena vzgojna komponenta. Vanjo je ujeta tudi vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti, ki je v spremni besedi najbolj poudarjena v berilih, ki so se uporabljala po koncu druge svetovne vojne.

K 6) Med vsemi analiziranimi berili ne najdemo niti enega, v katerem bi bila upodobljena državni grb ali zastava, ki imata na simbolni ravni najbolj neposredno vzgojno moč. Kljub temu pa v vseh analiziranih čitankah najdemo vsaj nekaj likovnih upodobitev, ki spodbujajo vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. To najbolj neposredno izražajo likovne upodobitve na naslovnica beril, npr. rdeča peterokraka zvezda na partizanski čitanki. V čitankah, ki so izhajale v času Avstro-Ogrske, k tovrstni vzgoji najbolj pripomore cesarjeva podoba. Njeno veliko vzgojno moč dokazujejo številne čitanke, iz katerih je bila cesarjeva podoba po letu 1918 iztrgana.³⁶ Tudi v nekaterih berilih, ki so izšla po razpadu Avstro-Ogrske, najdemo upodobitve državnih voditeljev, npr. kralja Petra, Viktorja Emanuela III Savojskega in Josipa Broza Tita. Pogost način likovne dom(ovin)oljubne vzgoje so upodobitve slovenskih besednih umetnikov, fotografije in slike naravnih in kulturnih slovenskih znamenitosti ter fotografije odmevnih slovenskih gledaliških predstav. Po Titovi smrti v berilih ne najdemo niti upodobitve niti nagovora kakega državnega voditelja. Na prehodu novega stoletja je namesto vznesene besede, kot smo jo bili vajeni pri Titu, uvodno misel na duhovit način napisala mladinska pisateljica Desa Muck. Razlika med njima se kaže tudi v posredno izraženem sistemu vrednot. Po drugi svetovni vojni je bila temeljnega pomena kolektivna skrb in želja po spremembi v državi. To prizadevanje je temeljilo na zaupanju, da bo to uspelo mednarodnemu gibanju delavskega razreda, še posebej pa

³⁶ Berila z iztrgano cesarjevo podobo hranijo tako v Slovenskem šolskem muzeju kot tudi v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, Univerzitetni knjižnici v Mariboru ter Goriški knjižnici Franceta Bevka, zato lahko sklepamo o ukazu nove oblasti, ki je sprožil to početje.

jugoslovanski Komunistični partiji. Na prehodu v 21. stoletje Desa Muck otrokom v predgovoru (sicer na duhovit način) pove, da jih ne more nihče prisiliti k branju, s čimer poudarja njihovo svobodo in posredno pove, da je usoda v njihovih rokah.

K 7) Skoraj vsa besedila, sprejeta v slovenska berila, so pisana v slovenščini, le nekatera, ki so se uporabljala v času združenja z drugimi jugoslovanskimi narodi, so pisana (tudi) v srbohrvaščini oziroma makedonščini. Slovenščina je v slovenski šoli učni jezik, zato lahko vsem slovenskim besedilom na jezikovni ravni pripišemo možnost narodne vzgoje. Še večjo vzgojno moč kot slovenska imajo srbohrvaška besedila, ki so v slovenskih berilih jezikovno zaznamovana in med Slovenci spodbujajo vzgojo za krepitev zavesti o pripadnosti jugoslovanskim narodom.

V obdobju pod avstrijsko oblastjo v slovenskih berilih ne najdemo besedila v nemščini, zato lahko na podlagi srbohrvaških in enega albanskega besedila v berilih med leti 1923 in 1994 sklepamo o takratnem močnejšem vplivu centralizacije iz Beograda kot o moči vpliva centralizacije z Dunaja pred letom 1918. Posebno zgovorno o centralizaciji iz Beograda in hegemoniji hrvaškega in srbskega naroda in jezika govorita »*Dve pjesmi Otona Župančiča*«, prevedeni v srbohrvaščino, objavljeni v Šolskem listu za 6., 7. in 8. leto šolanja, ki ga je leta 1920 izdal Pavle Flerè in so ga ponekod uporabljali kot začasno nadomestilo starih čitank še iz časa avstrijske oblasti.³⁷ Slovenskim otrokom so v slovenski šoli Otona Župančiča ponujali v branje v naslednji obliki:

CICIBAN

Trči mali Ciciban

u lug zelen svaki dan.

Kad on stigne sred šumice,

kliče ptica sa grančice:

»Došo nam je Ciciban,

Cicibane, dober dan!«

Cicibane, šta je to?

Kakove te snajde zlo?

Jutros ptica sred šumice

zapjevala sa grančice

»Došo nam je Cicisram.

Ne ću da mu pozdrav dam.«

Misli mali Ciciban:

»Čemu danas – Cicisram?«

Ruke gleda: »Sada znam.

Nit sam miven nit sam pran:

pa je Cicibanac

dječak neopranac.«

Potok teče, skok! skok! skok!

Lak i bistar mu je tok.

Ciciban se u njem pere.

S pjesmom ptič se lugom vere:

»Došo nam je Ciciban.

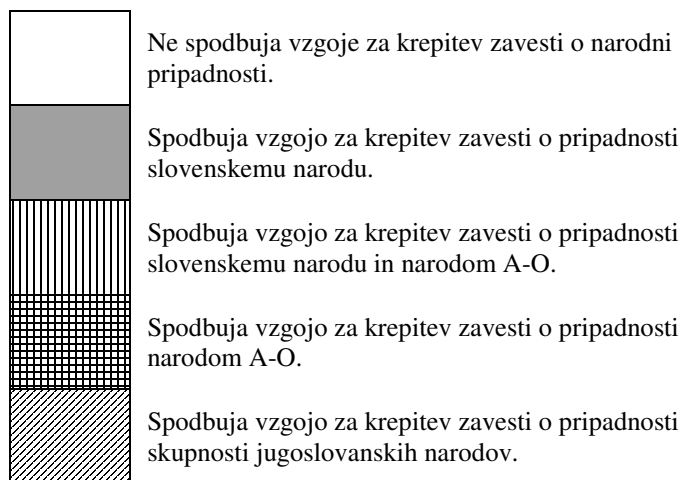
Cicibane, dober dan!«

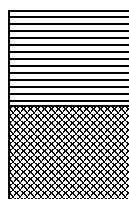
(Oton Župančič: *Ciciban*. Pavle Flerè: Šolski list, III. stopnja, za 6., 7. in 8. šolsko leto, Ljubljana, 1920, neoštevilčena stran na platnicah.)

³⁷ To sta Župančičevi pesmi *Ciciban* in *Mak*.

Na temelju prikazanega je mogoče dognati, da vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti v slovenski šoli naleti na problem 'jugoslovenarstva'. O njem je govor že v Kraljevini Jugoslaviji, označuje pa popačeno jugoslovanstvo, tj. jugoslovanstvo, ki se je odrekalo slovenstvu in se izreklo za enoten jugoslovanski narod, v katerem naj bi se utopil slovenski narod, slovenski jezik in slovenska kultura. To je bila politika unitarizma, ki je izražala težnje po hegemonizmu Srbije v državi, torej velesrbstvo. (Klopčič 1986.) Izsledki te raziskave podpirajo ugotovitve Milice Bergant, ki opozarja, da je bil vzgojni smoter šole v Jugoslaviji opredeljen etatično, nadnacionalno. Vzgoja je spodbujala socialistični patriotizem in je poveljevala jugoslovansko državo, ki se je zavzemala za socializem, bratstvo in enotnost vseh svojih narodov. O tej dogmi se ni smelo niti dvomiti niti je konkretno raziskovati. Smoter, povezan še z ustavno vrednoto »*stalne pripravljenosti na samoobrambo in samozaščito*« v mirnem času, je nakazoval totalitarno-militaristično usmerjenost nadnacionalne, močne države. (Bergant 1992.)

Že napisana ugotovitev, da je med analiziranimi berili oziroma čitankami skoraj nemogoče najti besedilo, ki ne bi vsebovalo trohice dom(ovin)oljubja, napoveduje novo ugotovitev, da imajo različna besedila različno moč vpliva na vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Grafični prikaz na naslednji strani primerjalno ponazarja vzgojno moč besedil v vseh analiziranih berilih. Vzorci posameznih pasov prikazujejo, pripadnost kateremu narodu oziroma skupnosti narodov poudarja oziroma spodbuja pripisan odstotek besedil analiziranega berila. Natančnejši podatki o tem so zbrani v sledeči legendi.

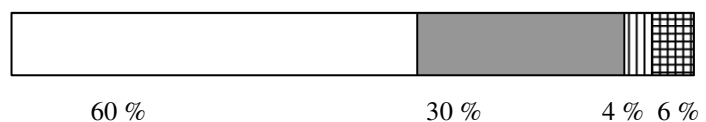

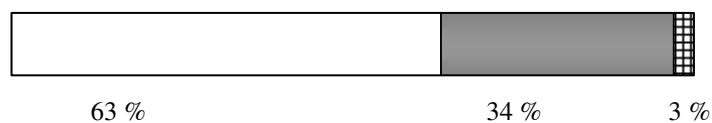
Spodbuja vzgojo za krepitev zavesti o pripadnosti slovenskemu narodu in skupnosti jugoslovanskih narodov.

Spodbuja vzgojo za krepitev zavesti o pripadnosti skupnosti slovanskih narodov.

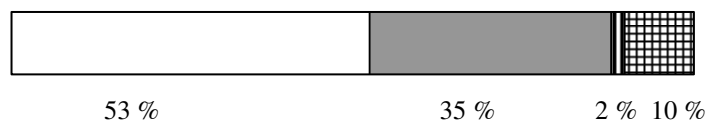
Legenda št. 1: Preference vzgoje za domovinoljubje

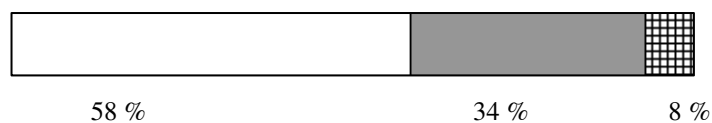
Končnik, 1901

Schreiner, 1909

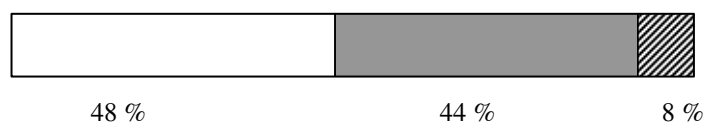
Stiasny, 1912

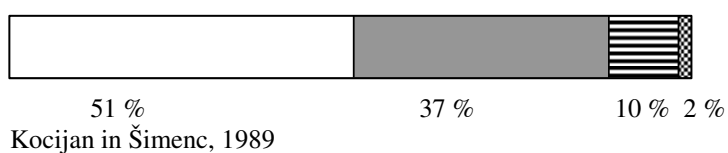
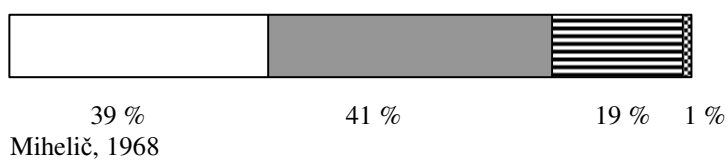
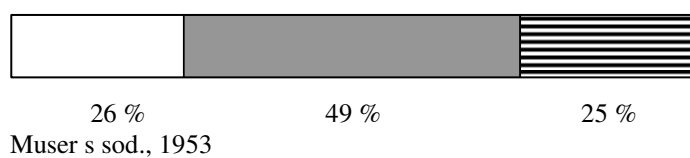
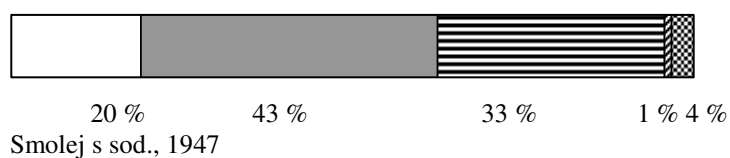
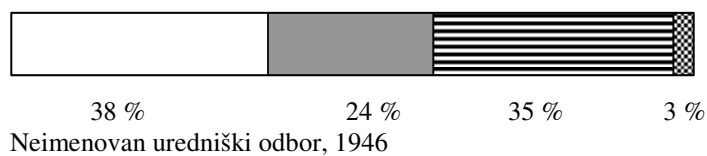
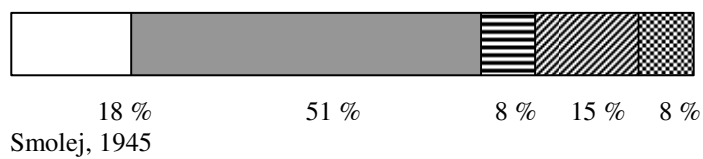
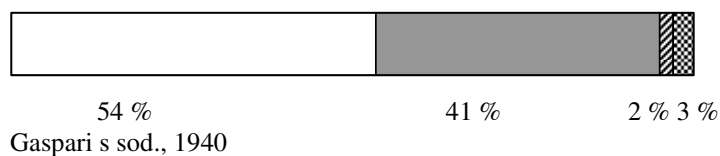
Schreiner, 1915

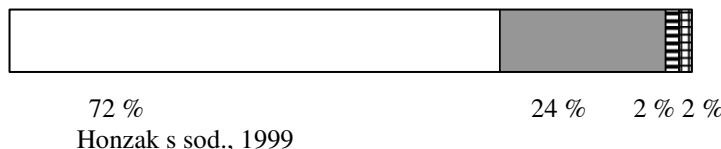

Brinar, 1923

Fleré, 1923

Honzak s sod., 1999

Grafični prikaz št. 1: Odstotni delež dom(ovin)oljubnih besedil v vseh analiziranih berilih glede na vzgojo za pripadnost slovenskemu narodu oziroma narodom avstrijskega cesarstva oziroma jugoslovanskim narodom

Iz grafičnega prikaza št. 1 je razvidno, da velika večina besedil v analiziranih čitankah, ki omogoča dom(ovin)oljubje, spodbuja vzgojo za krepitev zavesti o pripadnosti slovenskemu narodu. V obdobju 1901–1918 (natančneje 1901–1914, ko sta izšli Končnikova in Stiasnyeva čitanka) najdemo tudi besedila, ki poudarjajo pripadnost avstrijskemu cesarstvu, v času 1918–1991 (natančneje 1923–1989, ko sta izšli Brinarjeva in Flerétova čitanka ter Kocijan-Šimenčeva berilo) pa najdemo besedila, ki poudarjajo pripadnost jugoslovanskim narodom. Primerjava odstotnega deleža besedil, ki poudarjajo našo pripadnost avstrijskemu cesarstvu pred razpadom Avstro-Ogrske, in besedil, ki v letih 1918–1991 poudarjajo pripadnost jugoslovanskim narodom, pripelje do ugotovitve, ki je v prid vzgoji za krepitev zavesti o pripadnosti jugoslovanskim narodom. V nasprotju s tem pa imajo besedila, ki poudarjajo pripadnost avstrijskemu cesarstvu, večjo vzgojno moč, saj so mnoga med njimi himnično patetična. Vsaj za nekatera izmed njih je mogoče sklepati, da sodijo med literarjenje, ki je v berilih z začetka stoletja bolj pogosto kot v poznejših izdajah, zato je patetičnost mogoče pripisati tudi izraznemu slogu, značilnemu za literarjenje. Primerjava beril, ki so izšla pred drugo svetovno vojno in po njej, pokaže rast odstotnega deleža besedil, ki spodbujajo vzgojo za krepitev zavesti o skupni pripadnosti jugoslovanskim narodom. K temu skoraj v celoti pripomorejo besedila, ki motivnotematsko posežejo v čas narodnoosvobodilnega boja, v katerem je jugoslovanske narode družil skupen cilj – narodna osvoboditev in sožitje v skupni domovini. V tem obdobju je težnja, domoljubje razširiti na področje celotne domovine, največja.

Zadnje berilo, ki se je uporabljalo v osmem razredu osnovne šole v 20. stoletju (Honzak s sod. 1999), sodi v čas, ko je slovenska vpetost v večjo državo le še spomin na preteklost. Nizek odstotek dom(ovin)oljubnih besedil v tem berilu, prvem, nastalem v državi Sloveniji, je presenetljiv in vzbuja misel o tem, da je sestavljavce beril pred 1991 bolj vodil strah pred ogroženostjo narodne zavesti kot pa želja po njenem posebnem poudarjanju.

7.3 Primerjalna analiza učnih načrtov in beril

Vzporedna kronološka analiza učnih načrtov za slovenščino in beril, ki so jim sledila, pove, da so učni načrti v letih od 1901 do 1918 napisani zelo ohlapno, zato sestavljavcem beril niso predstavljali posebne ovire ali spodbude pri delu. Uresničevanje zahtev učnih načrtov, ki so se uporabljali v času Avstro-Ogrske, se v berilih iz tega

obdobja kaže predvsem v visokem odstotku besedil slovenskih avtorjev in v pripovedih iz življenja (pri)znanih rojakov, posebno še književnikov. V obdobju med razpadom Avstro-Ogrske ter koncem druge svetovne vojne so bili učni načrti že nekoliko bolj natančni v določitvi avtorjev analiziranih besedil. V seznamu književnikov, predvidenih za obravnavo, se pogosto pojavijo avtorji besedil, ki so že bila uvrščena v berila, zato lahko sklepamo o tem, da je izbor besedil v starih čitankah vplival na določitev književnikov za obravnavo v novih učnih načrtih. Včasih se celo zgodi, da več avtorjev besedil, ki jih za obravnavo določa učni načrt, najdemo v čitanki, ki je izšla pred izidom novega učnega načrta, kot v berilih, ki so mu sledila. Primer za to sta Brinarjeva čitanka iz leta 1923 in *Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v Kraljevini Jugoslaviji* iz leta 1932. Ta nepričakovana vzročno-posledična (ne)povezava potrjuje misel o še vedno majhni vzgojni moči takratnih učnih načrtov v primerjavi z berili. Proti koncu prve polovice 20. stoletja se vedno pogosteje pokaže povezava med določili učnega načrta in takrat veljavnimi berili. Od leta 1937 učni načrti ne določajo samo književnikov za obravnavo, ampak včasih tudi njihova dela. Tako določenih besedil je v učnih načrtih iz tega obdobja razmeroma malo, večina izmed njih je uvrščenih v takrat veljavna berila.

Vsa berila v letih od 1946 do 1990 so uresničevala zahteve vseh takrat veljavnih učnih načrtov, ki določajo obravnavo besedil s tematiko narodnoosvobodilnega boja. V prvih letih po vojni so bili učni načrti v določitvi besedil še vedno bolj ohlapni kot ob koncu stoletja, pa tudi sestavljavci beril jim še niso tako sledili, kot so jim proti koncu stoletja. Do odstopanj med zahtevami učnih načrtov in takrat veljavnimi berili je prihajalo predvsem pri neupoštevanju določil o obravnavi nekaterih južnoslovanskih in ruskih književnikov. Ugotovimo torej, da so v tem obdobju učni načrti bolj kot berila spodbujali vzgojo za krepitev zavesti o vključenosti v novonastalo Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov ter željo po navezovanju prijateljskih stikov z Rusijo.

Prvi učni načrt, ki se izrecno sklicuje na uporabo točno določenega berila (gre za berilo Erne Muser s sod.), je iz leta 1953. Kljub temu pa tudi v tem učnem načrtu najdemo določila oziroma priporočila o obravnavi besedil, ki jih v predpisanem berilu ni. Do

odstopanj med tem učnim načrtom in četrtem berilom Erne Muser prihaja predvsem pri obravnavi tuje literature. Do podobnih spoznanj pridemo tudi s primerjavo učnih načrtov in beril iz sredine druge polovice 20. stoletja. V zadnjih desetletjih 20. stoletja so učni načrti vedno bolj natančni, berila iz tega obdobja pa jim vedno bolj sledijo.

7.4 Pogled v prihodnost

Z nastankom države Slovenije, ko imamo Slovenci pravnoformalno bistveno boljše možnosti za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti kot pred sto leti, v domači strokovni pedagoški literaturi vse pogosteje najdemo razmišljanja o spremenjenem vzgojnem smotru. Po vojni so bila vzgojna prizadevanja usmerjena v naročilo, da je treba otroke vzgojiti tako, da bodo postali aktivni graditelji in zaščitniki nove socialistične družbe, zato morajo biti disciplinirani in se požrtvovalno podrežati interesom skupnosti (Schmidt 1982), v zadnjem času pa se vse bolj uveljavlja misel o vzgoji v funkciji človeka, kjer so poudarjeni njegovi generični, socialni in individualni interesi (Pediček 1991), narodnost zaradi velikih migracijskih možnosti in spodbud ni več nujno doživljenjska usoda posameznika (Bergant 1992).

Proučevanje vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti v 20. stoletju je pripeljalo do ugotovitve, da je v državi Sloveniji tej skrbi namenjene manj pozornosti kot v prejšnjih obdobjih 20. stoletja. Čeprav učni načrt med devetimi splošnimi cilji pouka slovenskega jezika določa tudi oblikovanje narodne identitete, se ta zahteva ob zmanjšanem številu predpisanih besedil, ki omogočajo dom(ovin)oljubje, oddaljuje od uresničitve. Tudi zmanjšanje števila besedil, ki so delo domačih avtorjev, ne govori v prid tovrstni vzgoji, ampak bolj določilo učnega načrta, ki pravi, naj si učenci privzgajajo strpen odnos do drugih kultur. Vzgoja za strpnost je v procesu združevanja evropskih narodov pridobila na pomenu, kljub temu pa na njen račun ne gre zanemarjati nacionalne vzgoje.

Skrb zaradi premajhnega poudarka na vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti kažejo tudi rezultati ankete med učitelji slovenščine, ki so že poučevali v devetem razredu. Med vprašanimi jih je kar 64 % odgovorilo, da pri pouku književnosti vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti ni namenjeno dovolj pozornosti, 36 % jih je odgovorilo, da je tovrstne vzgoje ravno primerno, nihče od vprašanih pa ni izrazil prepričanja, da je je preveč.

V okviru te ankete je bila opravljena tudi raziskava, katere cilj je bil, ugotoviti, kako različni učitelji v različnih besedilih izrabljajo možnost, učencem privzgojiti dom(ovin)oljubje. Naloga učiteljev je bila, med desetimi danimi besedili določiti tista, za katera menijo, da omogočajo vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Rezultat ankete je pokazal, da učitelji, ki so odgovorili, da je pri pouku književnosti vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti namenjeno premalo pozornosti, pogosteje prezrejo besedila, ki tovrstno vzgojo omogočajo, kot njihovi kolegi, ki menijo, da je je

dovolj. V spodnji razpredelnici je v dveh ločenih skupinah glede na splošno mnenje o zadostnosti vzgoje za dom(ovin)oljubje prikazan odstotek tistih, ki menijo, da posamezno besedilo omogoča oziroma ne omogoča tovrstno vzgojo.

	Delež (%) mnenj o tem, da posamezno besedilo v koloni na levi omogoča vzgojo za krepitev dom(ovin)oljubja,	
	izražen med tistimi, ki menijo, da je vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti premalo.	izražen med tistimi, ki menijo, da je vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti ravno primerno.
<i>Pesem nosačev žita</i> (egipčanska)	0	33
<i>Doberdob</i> (P. Voranc)	71	100
<i>Kmečka pesem</i> (J. Murn)	14	83
<i>Jesenska</i> (K. D. Kajuh)	50	50
<i>Potovalci</i> (Z. Kveder)	79	100
<i>Z vlakom</i> (O. Župančič)	79	100
<i>Moj spomenik</i> (V. Vodnik)	79	83
<i>Katehizmus z dvejma izlagama</i> (P. Trubar)	64	67
<i>Julij Cezar</i> (W. Shakespeare)	7	50
<i>Kons 4</i> (S. Kosovel)	7	50

Razpredelnica št. 6: Rezultati ankete o možnostih za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti, izvedene med učitelji slovenščine v devetem razredu

Rezultat ankete je pokazal, da večina učiteljev slovenščine, tj. 64 %, meni, da je vzgoji za krepitev dom(ovin)oljubja v naši šoli namenjeno premalo pozornosti, kljub temu pa se učitelji še vedno ne zavedajo vseh možnosti zanjo, kar še posebej velja za tiste učitelje, ki menijo, da je je premalo. Od tu sledi spoznanje, da bi k povečanju

tovrstne vzgoje pri pouku književnosti pripomoglo seznanjanje praktikov z možnostmi zanjo.

Vzroke za zmanjšanje poudarka na vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti lahko iščemo tudi v politični osamosvojitvi in nastanku samostojne države Slovenije, ko se vplivu centralizacije iz Beograda ni treba več upirati, mogoče pa tudi v nezavedanju, da se je z novim učnim načrtom in berilom Mojce Honzak s sodelavci iz leta 1999 v naših šolah pri pouku književnosti v zadnjem letu šolanja zmanjšal poudarek na vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Evropsko združevanje prinaša interkulturalnost, na osnovi katere je mogoče pričakovati boj za prevlado med ekonomsko spodbujeno nadnacionalnostjo in podedovano (inter)nacionalnostjo. Za zmago slednjega je potrebno dobro poznavanje lastne narodne identitete, ki mora biti utemeljena na dom(ovin)oljubju. Le-to združuje dve nujno potrebni načeli – poznavanje doma (domoznanstvo) in ljubezen do njega (patriotizem), katerima se v internacionalni družbi pri vzgoji evropskega državljana pridružuje še tretja – spoštovanje tujega. To je osnova, na kateri kaže v začetku 21. stoletja postaviti temelje vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

Viri in literatura

I.

Oskar Autor. O pojmi vzgoja in izobraževanje. *Sodobna pedagogika* 39/9–10 (1988): 440–442.

E. B. Čitanka – središče šolskemu pouku. *Popotnik* 12/5 (1891): 65–68.

I. B. Čitanka v višji ljudski šoli. *Slovenski učitelj* 43/1–2 (1942): 13–17.

Velimir Batič. Domovinska vzgoja. *Prosvetni delavec* 19/19(1968): 1.

Anton Beg. Vzgoja domovinske ljubezni. *Učiteljski tovariš* 62/7 (1922): 1–2.

Milica Bergant. Prispevek k razmišljanju o novih smotrih OŠ na Slovenske. *Sodobna pedagogika* 43/1–2 (1992): 40–45.

Etbin Bojc. Šola v službi narodne vzgoje. *Slovenski učitelj* 41/1–2 (1940): 11–14.

J. Černy in D. Přibil. Narodna vzgoja. *Popotnik* 30/1 (1909): 1–5.

Franjo Čiček. Nekaj misli k novemu učnemu načrtu za višje narodne šole. *Popotnik* 54/5 (1932/33): 148.

Antony D. Smith. Ko gre za solidarnost, mobilizacijo ipd., narod še vedno odtehta Evropo. *Naši razgledi* 40/15 (1991): 440.

F. Fabinc. Šolski list. *Slovenski učitelj* 21/4 (1920): 78.

A. Fakin. Kako je v šoli gojiti ljubezen do materinščine, rojstnega kraja in občne domovine. *Učiteljski tovariš* 31/17 (1891): 261–264.

Fr. Fink. Naše čitanke. *Popotnik* 56/4 (1934/35): 118–220.

Fr. Fink. Še enkrat »Naše čitanke«. *Popotnik* 56/7–8 (1934/35): 210–211.

Pavel Flerè. Iz smernic za podrobni učni načrt. *Popotnik* 41/7–9 (1920): 166–172.

K. Fr. Vzgoja o narodni zavednosti. *Slovenski učitelj* 45/7–9 (1944): 79–82.

Anton Godec – Lembach. Cesarska pesem. *Popotnik* 21/2 (1900): 45–50.

Berta Golob. Slovstvena berila. *Sodobna pedagogika* 20/7–8 (1969), 292–294.

Monika Govekar. Pomen nacionalne vzgoje v šolstvu na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. *Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*. Ljubljana, 28/4 (1995): 70–77.

Bogo Grafenauer. Slovenski zgodovinski prostor in država. *Nova revija* 12/134–135 (1993): 693–713.

K. H. in Fr. L. Nova slovenska berila za ljudske šole. *Slovenski učitelj* 42/2 (1941): 40–42.

Tatjana Hojan. Ob stoletnici rojstva Pavla Fleréta. *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. Ljubljana, 15 (1982): 35–47.

Tatjana Hojan. Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici uradnih šolskih tiskov. *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. Zagreb, 7 (1972/73): 236–237.

Fr. Ivanec. Kako naj učitelj goji in pospešuje domoljubje v šoli in zunaj šole. *Učiteljski tovariš* 28/17 (1888): 257–260.

Milena Ivanuš Grmek. Učni načrti obveznega šolanja po letu 1944 v Sloveniji. *Sodobna pedagogika* 50/4 (1999): 154–169.

Marija Jamar. Prešeren v nižjih razredih gimnazije. *Popotnik* 66/3–4 (1949): 74–83.

Drago Jančar. *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Charles Jelavich. *Južnoslavenski nacionalizmi, Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

Savin Jogan. Narod in narodna zavest danes. *Prosvetni delavec* 41/14 (1990): 3.

Fran Karbaš. Vzgojni načrt. *Popotnik* 40/10–12 (1919): 312–315.

J. Klemenčič. K reviziji učnih načrtov. *Popotnik* 32/8 (1911): 229–239.

France Klopčič. *Slovenstvo in drugo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.

Janez Kolenc. Domoljubna vzgoja v osnovni šoli. *Šolsko polje* 15/1–2 (2004): 133–154.

Janko Kos. Aktualna vprašanja književnega pouka. Ne samo slovenska književnost. *Prosvetni delavec* 42/8 (1991): 7.

Janko Kos. *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1998.

Anton Kosi. Nekoliko besedij o premembi naših beril. *Popotnik* 12/11 (1891): 170–173.

Boža Krakar Vogel. Besedila v berilih so izbrana avtorsko in so prenovljena. *Delo* 34/29 (1992): 18.

Boža Krakar Vogel. Novejši slovenski pogledi na pouk književnosti kot dejavnik sooblikovanja njegovih smotrov, metod in vsebin. *Jezik in slovstvo* 39/2–3 (1993/94): 90–91.

Boža Krakar Vogel. *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2004.

Boža Krakar Vogel. Razumevanje literarnega razvoja in celostno uresničevanje književno-vzgojnih smotrov. *Prosvetni delavec* 41/9 (1990): 6.

Boža Krakar Vogel. Ponovno k vprašanju, kako poučevati književnost. *Slovenščina v šoli* 5/2–3 (2000): 43–47.

Boža Krakar Vogel. Smotri, vsebine in metode pouka slovenske književnosti. *Jezik in slovstvo* 34/3 (1988/89): 65–69.

Boža Krakar Vogel. Smotri, vsebine in metode pouka slovenske književnosti. *Jezik in slovstvo* 34/4–5 (1988/89): 89–97.

Franc Kramberger. Odsevi Slomškovega pedagoškega dela. Pedagoški pogledi na Antona Martina Slomška. *Zbornik ob razstavi*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1999.

Andrijan Lah. Književnost v osnovnošolskih berilih. *Jezik in slovstvo* 35/6 (1989/90): 144–149.

Janko Leban. Materin jezik v ljudske šoli. *Učiteljski tovariš* 23/4 (1883): 49–52.

Janko Leban. *Slovstvena zgodovina v slovenski ljudski šoli*. Ljubljana: J. R. Milic, 1885.

Boris Lipužič. Sence nad narodovo samobitnostjo. *Prosvetni delavec* 42/8 (1991): 3.

F. Lužar. O učnih načrtih. *Slovenski učitelj* 36/7–8 (1935): 109–112.

F. Lužar. Učni načrti in teorija o njih. *Slovenski učitelj* 36/9–10 (1935): 137–139.

Joža Mahnič. Slovstvena vzgoja v nižji gimnaziji. *Jezik in slovstvo* 2/1 (1956): str. 14.

Joža Mahnič. Vloga svetovne pri pouku narodnih književnosti. *Jezik in slovstvo* 12/1–2 (1966): 20–24.

Janez Marolt s sodelavci. *Slovenci skozi čas. Kronika slovenske zgodovine*. Ljubljana: Založba Mihelač, 1999.

Pavle Merku. Biti narod. *Sodobnost* 42/3 (1978): 262–266.

Vesna Mikolič. Medkulturna slovenistika – realnost ali izziv? Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. *40. seminar slovenskega jezika literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2004: 37–47.

Erna Muser. O pouku slovenskega jezika. *Popotnik* 65/9–10 (1948): 286–289.

Karel Natek in Marija Natek. *Slovenija: geografska, zgodovinska, pravna, politična, ekonomska in kulturna podoba Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.

Neimenovani avtor. Kako in kdaj naj izobražuje se materni jezik v naših šolah. *Učiteljski tovariš* 2/9 (1862): 129–130.

Neimenovani avtor. Pregovori in izreki ter njih obravnava v ljudski šoli. *Popotnik* 13/2 (1892): 17–19.

Neimenovani avtor. Berilo za ponavljalne oziroma kmetijskonadaljevalne šole. *Popotnik* 34/1 (1913): 23.

Neimenovani avtor. Drobne pedagoške novice. *Popotnik* 43/5–8 (1922): 149.

Janez Orešnik. O besedah in pojmi naroda, nacije ipd. *Jezik in slovstvo* 14/8 (1968), št. 1, str. 34–35.

France Ostanek. *Šolski sistemi na Slovenskem od 1774 do 1963*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1964.

Karel Ozvald. *Kulturna pedagogika*. Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1927.

P. G. Kako naj učitelj razširja ljubezen do domovine in do maternega jezika. *Učiteljski tovariš* 2/1 (1862): 7–8.

Boris Paternu. Kaj hočemo s poukom književnosti. *Jezik in slovstvo* 29/5 (1983/84): 155–162.

Rudolf Pečjak. Ljudska šolska čitanka. *Slovenski učitelj* 21/11–12(1920): 177–180.

- Mojca Pediček. Od vzgoje za družbo do vzgoje kot procesa samorealizacije posameznika. *Vzgoja v javni šoli. Zbornik tekstov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1991: 143–152.
- Darja Piciga. Vzgoja in izobraževanje za suverenost in integracijo. *Nova revija* 12/134–135 (1993), str. 324–335.
- J. E. Polak. Slovenske čitanke za osnovne šole. *Slovenski učitelj* 24/7–8 (1923): 96–101.
- Anica Pour. Kako naj šola goji in vzbuja pri otrocih ljubezen do domovine in udanost do presvetlega vladarja. *Učiteljski tovariš*, 28/19 (1888): 289–291.
- Edvard Protner. Herbartizem na Slovenskem do 1. svetovne vojne. *Šolska kronika* 7/31 (1998): 87–110.
- Lenart Rihar. Presoja časa. *Tretji dan* 34/1–2(2005): 1.
- S. O učnih načrtih. *Popotnik* 31/10 (1910): 312–315.
- S. Nove šolske knjige. *Popotnik* 53/9 (1931/32): 283.
- Mitja Sardoč. *Kaj je danes državljanska vzgoja. Državljska vzgoja pri pouku zgodovine, geografije in slovenščine*. Ljubljana: Civitas, 2003.
- Mitja Sardoč. Sodobni izzivi državljanske vzgoje: teorije, politike in koncepti. *Šolsko polje* 15/1–2 (2004): 5–20.
- Vlado Schmidt. *Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem*. Ljubljana: DDU Univerzum, 1982.
- Matija Senkovič. Matija Senkovič, Josip Dolgan in Ernest Vranc. Podrobni učni načrt za ljudske šole. *Popotnik*, 59/5–6 (1937/38): 139–142.
- Matija Senkovič. O učnih načrtih sploh in o novem učnem načrtu za osnovne šole posebej. *Popotnik* 48/7 (1926/27): 145–156.
- Matija Senkovič. Vodilne ideje za sestavo učnih načrtov za narodne šole. *Popotnik* 54/1 (1932/33): 4–13.
- Viktor Smolej. Kdor za domovino umre, je živel dovolj. *Jezik in slovstvo* 4/1(1959): 1–6.
- Viktor Smolej. Partizanski slovenski čitanki. *Jezik in slovstvo* 4/2 (1959): 33–34.
- Rupert Smolik. Časopis mesto čitank. *Slovenski učitelj* 30/1–2 (1929): 23–24.

- Stanko Šimenc. Slovenščina – učni jezik, učni predmet in učno načelo. *Prosvetni delavec* 37/14 (1986): 9.
- Marija Stanonik. *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center, 2001.
- Marija Stanonik. Visokošolski študij in vprašanje slovenske narodne identitete. *Zbornik referatov na posvetu. Razvoj visokega šolstva v Sloveniji*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2001: 69–76.
- France Strmčnik. Temeljne funkcije in značilnosti sodobnega učnega načrta. *Sodobna pedagogika* 49/2 (1998): 117–137.
- Š. Kaj naj učitelj stori, da bodo njegovi učenci zvesti svojemu narodu. *Učiteljski tovariš* 22/2 (1882): 19.
- Mojca Šebart. Vzgoja, družba, posameznik. *Sodobna pedagogika* 41/9–10 (1990): 487–498.
- Stanko Šimenc. Skrb za materinščino. *Prosvetni delavec* 37/1 (1986): 1.
- Martina Šircelj. Patriotizem v mladinski književnosti. *Jezik in slovstvo* 16/6 (1970/71): 179–182.
- Darko Štrajn. Politika vzgoje identitete in razlike. *Šolsko polje* 15/1–2 (2004): 85–94.
- T. K reformi ljudskošolskih beril z ozirom na novo čitanko za kmetijskonadaljevalne šole. *Slovenski učitelj* 11/6 (1910): 126–128.
- Radovan Teodosi. *Smoter in organizacija sistema vzgoje in izobraževanja v SFRJ. Pedagogika 1*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1975.
- Gregor Tomc. Slovenski etnični značaj. *Nova revija* 12/134–135 (1993): 729–752.
- Josip Tominšek. Učni načrt za slovenščino kot učni predmet na gimnaziji. *Popotnik* 30/6(1909): 173–178.
- Anton Trstenjak. *Misli o slovenskem človeku*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige, 1991.
- Ivan Urbančič. Jugoslovanska 'nacionalistična kriza' in Slovenci v perspektivi konca nacije. *Nova revija* 11/57 (1987): 30–56.
- V. J. Večji poudarek domoljubni vzgoji. *Prosvetni delavec* 35/3 (1984): 2.
- Mirko Vauda. Pred novimi učnimi načrti. *Popotnik* 53/9 (1931/32): 261–263.

Tomo Virk. Slovenska nacija in slovenska literatura. *Nova revija* 12/134–135 (1993): 245–260.

Vodja. Poezija v ljudski šoli. *Učiteljski tovariš* 6/17 (1866): 263–267.

France Vodnik. *Ideja in kvaliteta*. Maribor: Obzorja, 1964.

Ernest Vranc. Naše nove čitanke. *Popotnik* 61/9–10 (1939/40): 247–249.

Narda Zadnek. Kako poučujem slovenski jezik. *Popotnik* 65/2–4 (1948): 93–102.

Ivan Zupanec. Obrazba domoljubnega čuta. *Učiteljski tovariš* 28/7 (1888): 103–104.

Bojan Žalec. Domovinska vzgoja v luči pomembnosti kolektivnih identitet. *Šolsko polje* 1–2/15 (2004): 173–187.

Albert Žerjav. Šolski časopis. *Slovenski učitelj* 30/1–2 (1929): 24–26.

Alfonz Žerjav. *Slovenščina kot učni jezik in predmet v osnovnih šolah 1869–1969*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970: 413–472.

II.

Učni načrt za petrazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet, Ljubljana, 1901.

Učni načrt za osemrazredne ljudske šole, v kateri se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen učni predmet, Ljubljana, 1901.

Učni načrt za razdeljene jednorazredne ljudske šole s poldnevni poukom, Ljubljana, 1902.

Učni načrt za štirirazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet, Ljubljana, 1902.

Učni načrt za razdeljene dvorazredne ljudske šole s poldnevni poukom, Ljubljana, 1904.

Učni načrt za trirazredne ljudske šole z vsednevnim poukom, Ljubljana, 1904.

Učni načrt za šestrazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet, Ljubljana, 1904.

Učni načrt za sedemrazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet, Ljubljana, 1904.

Načela za obči učni načrt ponavljalne šole, Ljubljana, 1907.

Učni načrt za trirazredne ljudske šole z vsednevnim in poldnevnim poukom v I. in II. razredu, Ljubljana, 1908.

Učni načrt za petrazredne ljudske šole, v katerih se drugi deželni jezik poučuje kot obvezen predmet, Ljubljana, 1909.

Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v kraljevini Jugoslaviji, Ljubljana, 1932.

Josip Dolgan in Ernest Vranc: *Podrobni učni načrt za ljudske šole*, Ljubljana, 1937.

Začasni učni načrt za 1., 2., 3. in 4. razred višje osnovne šole, ki je veljaven in obvezen za vse osnovne šole na osvobojenem in po NOV in POS kontroliranem ozemlju od začetka šolskega leta 1944–1945, na položaju, 1944.

Začasni učni načrt za višje osnovne šole, DZS, 1946.

Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47, DZS, Ljubljana, 1946.

Učni načrt za višje razrede osnovne šole za šolsko leto 1947/48, Vestnik Ministrstva za prosveto LRS, letnik II (1947), št. 11.

Učni načrt za gimnazije za šolsko leto 1947/48, Vestnik Ministrstva za prosveto LRS, letnik II (1947), št. 12.

Začasni učni načrt za slovenski jezik z jugoslovansko književnostjo za V.–VIII. razred gimnazije, Vestnik Ministrstva za prosveto LRS, letnik II (1947), št. 13.

Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole, Ministrstvo za prosveto LRS, Ljubljana, 1948.

Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk, Ministrstvo za prosveto LRS, Ljubljana, 1948.

Učni načrt za osnovne šole, DZS, 1950.

Učni načrt za štirirazredno nižjo gimnazijo, DZS, Ljubljana, 1951.

Začasni učni načrt za osnovne šole, Objave Sveta za prosveto in kulturo LRS, letnik IV (1953), št. 6.

Učni načrt za nižje razrede gimnazij in višje razrede osnovnih šol, DZS, Ljubljana, 1954.

Josip Dolgan: *Učni načrt partizanskih osnovnih šol*, *Sodobna pedagogika* 5 (1955), št. 5/6, str. 131–136.

Predmetnik in učni načrt za osnovne šole, Objave, posebna izdaja, Ljubljana, avgust 1959.

Predmetnik in učni načrt za osnovne šole, DZS, Ljubljana, 1962.

Predmetnik in učni načrt za VI., VII. in VIII. razred osnovne šole v LR Sloveniji, Objave 11 (1960), št. 4.

Predmetnik in učni načrt za osnovno šolo, Objave 17 (1966), št. 2, 3, 4 in 5.

Predmetnik in učni načrt osnovne šole, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana, 1983.

Slovenski jezik v osnovni šoli, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana, 1990.

Učni načrt, Slovenski jezik, Osnutek, 1997.

Učni načrt, Slovenščina, Program osnovnošolskega izobraževanja, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport ter Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2002.

III.

Peter Končnik: *Četrto berilo za obče ljudske in nadaljevalne šole*. Dunaj, 1901 (1902, 1903, 1904, 1906, 1908, 1910, 1913, 1914 in 1916).

Henrik Schreiner: *Čitanka za obče ljudske šole, izdaja v štirih delih, za šesto, sedmo in osmo šolsko leto štiri- in večrazrednih ljudskih šol*. Dunaj, 1909 (1911, 1913 in 1917).

Ljudevit Stiasny: *Berilo za ponavljalne oziroma kmetijskonadaljevalne šole*. Dunaj, 1912 (1913 in 1914).

Henrik Schreiner: *Čitanka za obče ljudske šole, izdaja v treh delih, za peto, šesto, sedmo in osmo šolsko leto eno- trirazrednih ljudskih šol*. Dunaj, 1915 (1924).

Josip Brinar: *Čitanka za meščanske šole, VI. del*. Ljubljana, 1923.

Anton Gaspari, Rudolf Pečjak in Albert Žerjav: *Naši vodniki, slovenska slovstvena čitanka za četrti razred meščanskih šol*. Ljubljana, 1940 (1941).

Pavle Flerè: *Slovenske čitanke za narodne šole, izdanje v petih delih, peti del*. Ljubljana, 1923 (1925, 1928, 1932, 1935, 1939 in 1940).

Erna Muser, Marija Jamar in Rozka Štefanova: *Slovensko berilo IV*. DZS, Ljubljana, 1953 (1956, 1959, 1963, 1964, 1966 in 1967).

Viktor Smolej: *Slovenska čitanka za III. in IV. razred gimnazije*. Odsek za prosveto, 1945.

Neimenovan uredniški odbor: *Slovensko berilo za nižje razrede gimnazije*. DZS, 1946.

Viktor Smolej, Marja Boršnik in Blaž Tomaževič s sodelovanjem Erne Muserjeve in drugih: *Slovensko berilo za nižje razrede srednjih šol*, DZS. Ljubljana, 1947 (1948 in 1950).

Stane Mihelič: *Osmo berilo za osnovne šole*. Ljubljana, DZS: 1968 (1970, 1973, 1975, 1977, 1978, 1979, 1980 in 1981; MK: 1982, 1984, 1985, 1986, 1987 in 1988).

Gregor Kocijan in Stanko Šimenc: *V nove zarje*, Slovensko berilo za osmi razred osnovne šole. Ljubljana, MK: 1989 (1990, 1991, 1992, 1994 in 1996; DZS: 1997, 1998 in 1999; Založba Mihelač: 1996).

Mojca Honzak, Vida Medved Udovič, Miha Mohor in Nataša Pirih Svetina: *Skrivno življenje besed*. MK, Ljubljana, 1999 (2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2008).

Povzetek

Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je ena temeljnih nalog pouka književnosti. Ta raziskava prikazuje njeno uresničevanje v osmem letu šolanja v 20. stoletju.

V času Avstro-Ogrske so v naših šolah veljali dvojezični učni načrti, ki so učno snov določali zelo ohlapno, zato so učitelji pogosto sami odločali, koliko pozornosti bodo posvetili domovinoljubju. Pri tem jih je omejeval le izbor besedil v šolskih čitankah, za katerega je mogoče sklepati, da so mu skušali slediti. Učni načrti, ki so se uporabljali po letu 1918, do leta 1983 kažejo močno centralizacijo iz Beograda, v letih 1945–1948 pa tudi politični vpliv Sovjetske zveze. V dopolnitvah učnega načrta iz leta 1983, ki so bile sprejete leta 1990, je že opaziti spremembe v sistemu vrednot, h katerim vzgaja naša šola. Vrednoto bratstva in enakosti delavnih ljudi v samoupravni socialistični skupnosti je zamenjala novo postavljena, sicer pa že stara vrednota – spoštovanje človekovega dostojanstva.

Med berili, ki so se v 20. stoletju uporabljala v osmem letu šolanja, je skoraj nemogoče najti besedilo, ki bi popolnoma izključevalo možnost vzgoje za krepitev zavesti o narodni pripadnosti. Najbolj neposredno jo je mogoče proučevati prek naslednjih raziskovalnih kriterijev:

- naslovi beril, členitev na poglavja,
- spremembe v ponovnih izdajah beril,
- domovinska in domoljubna motivnotematska podoba besedil v berilih,
- narodnost avtorjev besedil, sprejetih v berilo,
- spremljevalni instrumentarij v posameznih besedilih v berilih,
- likovna opremljenost beril,
- jezik besedil, sprejetih v berilo.

Raziskava je pokazala, da največ priložnosti za vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti daje motivnotematska analiza

besedil, sprejetih v različna berila. Omogočajo jo vsa domovinoljubna besedila, znotraj katerih najdemo posebno skupino domoljubnih besedil, sestavljeno iz deset ključnih motivov. Le-ti ponazarjajo ljubezen do domačije in življenja v domačem okolju, ljubezen do slovenskega jezika, slovenskega slovstva, spoštovanje do (pri)znanih Slovencev, slovenskih značajskih lastnosti, narodne zgodovine, skrb za urejanje problema izseljenstva in zamejstva, prizadevanje za ohranjanje slovenskih etnoloških zanimivosti ter zanos, ki vre iz narodnega prebujenja.

Kot pomembni dejavniki pri vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti so se pokazali še izvor besedila, narodnost njegovega avtorja in včasih tudi jezik, v katerem je besedilo napisano. S tem v povezavi je v berilih, ki so izšla v letih 1923–1994, mogoče govoriti o centralizaciji, ki prihaja iz Beograda, in o hegemoniji hrvaškega in srbskega naroda.

Tudi prvo berilo za osmi razred v državi Sloveniji, izšlo je leta 1999, vzgoji za razvoj zavesti o pripadnosti slovenskemu narodu zaradi nizkega odstotka domovinoljubnih besedil ne posveča veliko pozornosti. Tega se zavedajo tudi današnji učitelji, ki poučujejo slovenščino v devetem razredu. Večina izmed njih meni, da je tovrstne vzgoje v šoli premalo, kar v času političnega združevanja v Evropi izraža še posebno skrb.

Summary

Education that would strengthen the idea of national identity is one of the basic tasks of the lessons in literature. This research presents the manner in which this task was performed in the eighth grade throughout the 20th century.

While we were still a part of the Austro-Hungarian Empire our schools had a roughly defined bilingual curriculum, thus the teachers often made their own choices as regards how much time they will dedicate to patriotic studies. At this they were restricted merely by the selection of texts in the school textbooks, for which one can only assume that they tried to follow. The curricula used between 1918 and 1983 shows that a strong centralised influence from Belgrade was present, while in the years between 1945 and 1948 one can also notice a strong influence of the Soviet Union. In the 1990 additions to the 1983 curriculum changes as regards the values thought in school were already noticeable. The notion of brotherhood and equality of the working class in the self-administered socialist community was substituted by the newly reinforced, even though old notion – the respect of human dignity.

Amongst the textbooks that were used in the eighth year of education in the 20th century it is almost impossible to find a text that would completely exclude the possibility of education in the sense of strengthening the idea of national identity. This can be most directly studied through the following research criterion:

- titles of textbooks, division into chapters,
- changes that occurred in the reprints of the textbooks,
- the patriotic motive and thematic image of the texts within the textbooks,
- the nationalities of the authors included in the textbook,
- the additions that accompanied the individual texts in the textbooks,
- the illustrations in the textbooks,

- the language of texts included into the textbooks.

Research has shown that the best opportunity to educate in the sense of developing the idea of national identity is offered by the motive and thematic analysis of the texts found in various textbooks. This is enabled by all patriotic texts, within which one can also find the special group of patriotic texts that include the ten key motives. They represent the love for homeland and life in a homely environment, love towards the Slovene language and literature, respect for the famous and acknowledged Slovenes, as well as respect for the Slovene characteristic traits and national history, care for solving the issues of emigration and Slovenes living abroad, enduring for the preservation of the Slovene ethnologic characteristics and the passion that derives from national awakening.

The following have also proven to represent important factors in the education for the strengthening of the national identity: the origin of the text, the nationality of its author and sometimes the language in which the text was written. In relation to this we can talk about the centralisation originating from Belgrade and the hegemony of the Croatian and Serbian nations in the textbooks that were published between 1923 and 1994.

Due to the low percentage of patriotic texts in the textbook, the first textbook for the eighth grade published in the Republic of Slovenia in 1999, does not pay great attention to building the Slovene identity. The ninth grade Slovene language teachers understand this also today. Most of them are of the opinion that there is not enough education in this sense, which causes special concern during the political unification that is currently taking place across Europe.

O avtorici

Petra Kodre, rojena 1975, je leta 2000 na Filozofski fakulteti v Ljubljani diplomirala iz pedagogike in slovenščine, leta 2003 na slovenistiki magistrirala iz slovstvene folkloristike in leta 2006 na istem oddelku doktorirala s tezo Vzgoja za razvoj zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti v 20. stoletju. Od leta 1999 neprekinjeno poučuje slovenščino v različnih osnovnih in srednjih šolah.

Od ustanovitve leta 2002 je aktivna članica Sekcije za zbiranje in raziskovanje slovstvene folklore, ki deluje v okviru Slovenske konference pri Svetovnem slovenskem kongresu, in z zbiranjem folklornega gradiva za Vipavsko dolino sodeluje pri uresničevanju projekta zbirke Glasovi, zbrati folklorne pripovedi celotnega slovenskega etničnega ozemlja.

Iz recenzij

Petra Kodre se v svojem delu loteva v zadnjih desetletjih manj obravnavanega vprašanja o vzgojnih ciljih pri pouku književnosti v okviru šolskega predmeta slovenščina. Avtoričina analiza primarnih in sekundarnih virov razkriva premike v narodnovzgojnih poudarkih skozi 20. stoletje in ponuja bogat vir za nadaljnje raziskave v različnih sociološko antropoloških disciplinah.

Red. prof. dr. Boža Krakar Vogel

Pričujoča znanstvena monografija prinaša odgovore na vprašanje, kako so v učnih načrtih za slovenščino, veljavnih v 20. stoletju, opredeljeni cilji, ki določajo vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti, ter kako se tem ciljem prilagajajo vsebine v berilih. Pred sabo imamo izvirno interdisciplinarno znanstveno delo, saj ugotovitve lahko koristijo ne le literarni vedi in v njenem okvirju književni didaktiki, ampak tudi pedagogiki in celo etnologiji.

Izr. prof. dr. Marija Stanonik

Znanstvena monografija Petre Kodre nazorno prikazuje, kakšen poudarek je bil v različnih družbenopolitičnih obdobjih prejšnjega stoletja pri pouku književnosti namenjen vzgoji za krepitev domovinoljubja ter na kakšne načine se je ta cilj dosegal. Ker delo prihaja v času, ko se v osnovni šoli pripravlja vzgojni načrt, je pomembna spodbuda za ponoven premislek o vzgojnih ciljih pri pouku književnosti.

Izr. prof. dr. Zoltan Jan

V Slavistični knjižnici je doslej izšlo

Slovenska slovnica za tretji in četrty razred srednjih in sorodnih šol. Sestavili: dr. Anton Breznik, dr. Anton Bajec, dr. Rudolf Kolarič, dr. Mirko Rupel, Anton Sovre, Jakob Šolar. Ljubljana: Slavistično društvo v Ljubljani, 1940. [Izven zbirke.]

Silva Trdina. *Besedna umetnost, 2: Literarna teorija.* Ljubljana: MK, 1958, 1961, 1965 (Slavistična knjižnica: učbeniki, 1).

Janko Jurančič. *Južnoslovanski jeziki.* Ljubljana: DZS, 1957 (Slavistična knjižnica). 118 str.

Vera Brnčič. *N. A. Dobroljubov.* Ljubljana: DZS, 1956 (Slavistična knjižnica). 96 str.

France Dobrovoljc, Zvone Verstovšek. *Dve imenski kazali* [Imensko kazalo k Cankarjevim Zbranim spisom od I. do XXI. zvezka. Imensko kazalo k Prijateljjevi monografiji Janko Kersnik, njegovo delo in doba]. Ljubljana: DZS, 1955 (Slavistična knjižnica. Bibliografska dela, 1). 79 str.

Marja Boršnik. *Kratek bibliografski pregled slovenskega slovstva.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1955 (Slavistična knjižnica. Bibliografska dela, 2). 101 str.

Alenka Gložančev. *Imena podjetij kot jezikovnokulturno vprašanje.* Ljubljana: Rokus, 2000 (Slavistična knjižnica, 3). 167 str.

Zoltan Jan. *Poznavanje slovenske književnosti v Italiji po letu 1945.* Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije, 2001 (Slavistična knjižnica, 4). 269 str. ISBN 961-209-235-4

Zoltan Jan. *Cankar, Kosovel, Zlobec in Ljubka Šorli pri Italijanih / Bibliografski dodatek: [slovenska književnost pri Italijanih po drugi svetovni vojni].* Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije, 2001 (Slavistična knjižnica, 5). 153 str. ISBN 961-209-232-X

Marija Mercina. *Proza Cirila Kosmača: uvod v lingvostilistično analizo.* Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije, 2003 (Slavistična knjižnica, 6). 175 str. ISBN 961-209-348-2 314

Drago Unuk. *Zlog v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije, 2003 (Slavistična knjižnica, 7). 324 str. ISBN 961-209-357-1

Peter Jurgec. *Samoglasniški nizi v slovenščini: fonološko-fonetična analiza*. Ljubljana: Rokus, 2005 (Slavistična knjižnica, 8). 224 str. ISBN 961-209-543-4

Kozma Ahačič. *Izvirne slovenske pesmi Jovana Vesela Koseskega: Vsebinski opis, okoliščine nastanka, pregled ocen, jezik, tekstnokritični aparat ter diplomatični in kritični prepis pesmi 1818–1852*. Ljubljana: SDS, 2006 (Slavistična knjižnica, 9). 195 str. ISBN 13 978-961-91015-6-8

Martina Ožbot. *Prevajalske strategije in vprašanje koherence ob slovenskih prevodih Machiavellijevega Vladarja*. Ljubljana: SDS, 2007 (Slavistična knjižnica, 10). 164 str. ISBN 13 978-961-91015-7-5

Katarina Podbevšek. *Govorna interpretacija literarnih besedil v pedagoški in umetniški praksi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2006 (Slavistična knjižnica / Slavistično društvo Slovenije ; 11). 305 str. ISBN 987-961-91015-6-6

Barbara Pregelj. *Zgledno omledno: trivialno v slovenski postmoderni književnosti*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2007 (Slavistična knjižnica, 12). 210 str. ISBN 978-961-6751-00-3.

Alenka Jensterle – Doležal, *V krogu mitov: O ženski in smrti v slovenski književnosti*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2007 (Slavistična knjižnica, 13). 147 str. ISBN 978-961-6715-02-7